Edgar Degas

scrisori

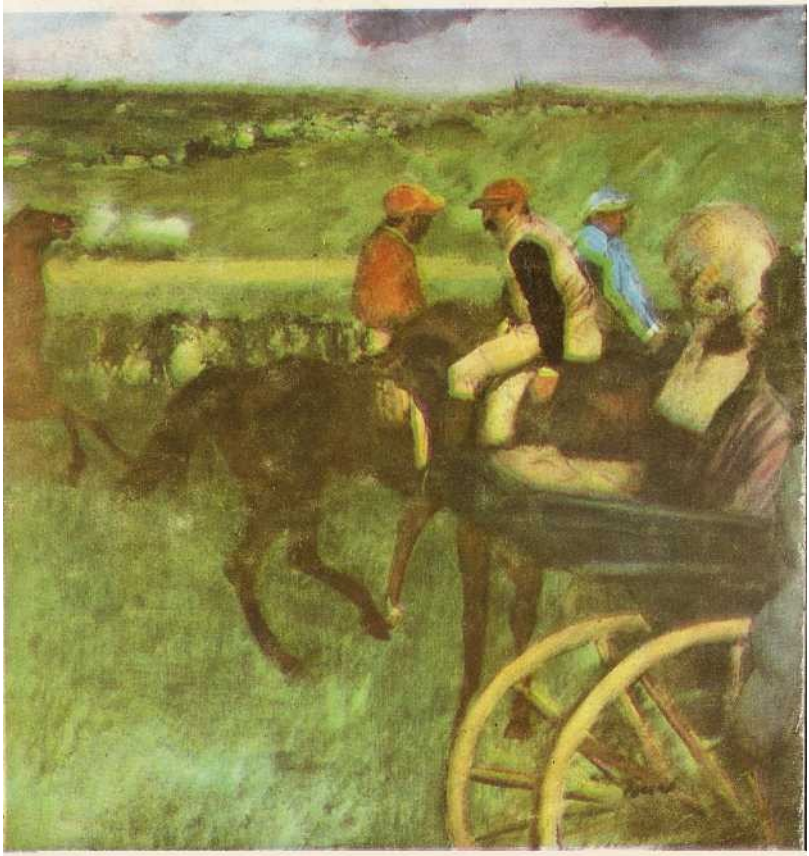

Scrisori
Biblioteca de artă
Biografii. Memorii. Eseuri
Edgar Degas scrisori
Traducere şi note de ANDREEA DOBRESCU-WARODIN
Prefaţă de
DAN GRIGORESCU
EDITURA MERIDIANE BUCUREŞTI, 1987
Pe copertă: Edgar Degas
La curse (Jochei amatori, lângă o trăsură)
1877 – 1880
Redactor: MIREL LA ACSENTE Tehnoredactor: ŞTEFAN TĂNASE
Apărut 1987. Coli de tipar 8. Planşe 12.
Tiparul executat sub comanda nr. 7 la întreprinderea poligrafică „13 DECEMBRIE 1918”, str. Grigore Alexandrescu nr. 89 – 97 Bucureşti.
Republica Socialistă România

PREFAŢĂ

Puţini au fost artiştii care, în primii ani ai secolului nostru, să fi atras în chip atât de statornic luarea-aminte a unor oameni aparţinând celor mai diferite medii. Fascinaţi de personalitatea artistului, ei l-au descris în portrete memorabile, au consemnat întâlnirile cu el, frânturile de conversaţie, şi-au notat impresiile (aproape întotdeauna copleşitoare) în jurnale intime şi în scrisori trimise prietenilor şi cunoscuţilor, în pagini de memorii unde portretul lui Degas pare să se deseneze cu multă precizie. Despre niciunul dintre pictorii generaţiei lui nu au scris atâtea personalităţi ale vieţii culturale franceze: Valéry, Cocteau, Huysmans, fraţii Goncourt, Daniel Halévy, Maurice Denis, Jean-Emile Blanche, Ambroise Vollard, Delteil, Fosca, Leymarie, Lassaigne, du Bos, Raymond

Cogniat, René Huyghe, Germain Bazin. Şi – încă de timpuriu – mulţi scriitori, artişti şi critici de artă din afara Franţei: Max Liebermann (autor al unui studiu amplu, publicat în 1902), John Rewald, Meier-Graefe, Hausenstein, Lillian Browse, Catton Rieh, George Moore, Canaday.

Şi, totuşi, în biografiile care i-au fost consacrate, abundă notaţiile privitoare la „imposibilitatea de a obţine o imagine clară" a artistului. Paradoxală constatare, de vreme ce documentele puse la îndemână de comentatori sunt atât de numeroase. O viaţă îndelungată (s-a stins, se ştie, la 83 de ani) care poate fi urmărită fără întreruperi, fără a fi fost învăluită în mister, pentru că a fost trăită, aparent, în mijlocul celor ce l-au cunoscut foarte bine şi i-au consemnat în amănunt evenimentele importante şi pe cele mai puţin importante. Biografia lui artistică se reflectă în desenele şi în picturile sale, de pe vremea când, la 20 de ani, fiu al unei familii prospere, privea dintr-un celebru autoportret „în jiletcă verde" cu o siguranţă de sine vrednică de invidiat, până la vârsta unei bătrâneţi triste, însingurate, a pictorului cu barbă albă răsfirată în dezordine pe piept, pictorul aproape orb care îşi pipăia, şovăitor, drumul pe străzile Parisului, în acei ani când le sugera unora imaginea glorioasă a lui Homer, altora pe cea de un adânc patetism a regelui Lear (comparaţii aparţinând comentatorilor din acele ultime două decenii dramatice ale vieţii sale).

Dar nu numai atunci, când se izolase de puţinii supravieţuitori ai generaţiei sale, a surprins Degas prin dificultatea cu care răspundea încercărilor admiratorilor de a se apropia de el. O artistă sensibilă, femeie inteligentă şi cu spirit, Berthe Morisot, ştiind foarte bine cât valora el pentru arta franceză, a fost uimită de înverşunarea cu care se apăra de ceea ce socotea a fi o indiscreţie, o baricadă construită din politeţe agresivă şi

din subterfugii complicate îl proteja împotriva oricui ar fi voit să cunoască mai mult decât era el dispus să se ştie. Unii au pus această trăsătură de caracter pe seama unui fel de aroganţă aristocratică. Faptele dovedesc că nimic nu e mai puţin adevărat: a schimbat grafia numelui purtat de tatăl său, urmaş al unor nobili bogaţi, *de Gas*, în republicanul *Degas*. Cei care l-au cunoscut îşi vor aduce aminte cât de profund era sentimentul său de simpatie faţă de oamenii umili; şi temele picturilor lui o dovedesc adesea – spălătorese, croitorese, o întreagă lume umilă, azvârlită la marginea societăţii. După cum îşi vor aminti că la expoziţiile lui veneau adesea tocmai aceşti oameni, modele ale picturii sale, întotdeauna primiţi cu prietenie de artist, care îi însoţea, ca un amfitrion curtenitor, prin faţa tablourilor, favoare necunoscută de unii confraţi, de cronicari şi de colecţionari.

Era mai curând – deducem tot din observaţiile contemporanilor – un amestec de timiditate, de lipsă de încredere în sine, de neadaptare la o lume care i se părea clădită strâmb. Unul dintre principalii comentatori ai biografiei lui Degas, François Fosca, făcea deosebirea între ceea ce s-a spus atât de des încât a intrat în categoria axiomelor curente, anume că artistul ar fi fost un mizantrop, şi adevărata lui fire, dovedită în împrejurări diverse: nu un mizantrop, adică „unul care îi urăşte pe oameni”, ci mai curând întruparea pe care au dat-o acestei trăsături de caracter Molière şi Shakespeare. Asemenea lui Alceste, el e un dezamăgit, un personaj amar a cărui virtute austeră nu acceptă niciun fel de compromis şi, aidoma cu Timon din Atena, un generos a cărui nevoie dureroasă de prietenie a fost mereu contrariată de lipsa oricărei recunoştinţe. Aparţinând aceleiaşi familii spirituale, nici Alceste, nici Timon, nici Degas nu sunt *mizantropi* în înţelesul exact al cuvântului: ei nu îi urăsc pe oameni, ci le detestă laşităţile şi ipocriziile şi refuză să le devină complici.

Un document impresionant e, din acest punct de vedere, scrisoarea lui din 26 octombrie 1890 trimisă mai vârstnicului său prieten, Evariste Bernardi de Valernes. Una dintre rarele confesiuni ale artistului, ajuns atunci la deplina recunoaştere publică, mărturisindu-şi cu amară sinceritate, ca pe o infirmitate, neîncrederea în propriile puteri, în capacitatea de a-şi duce la capăt planurile atât de clare, neîncredere ce îl împingea spre o brutalitate pe care el, cel dintâi, o regreta; şi, cu exemplară francheţe, îşi cerea iertare că, din pricina relelor raporturi cu propria artă, a putut jigni un om pe care îl preţuia.

Nemulţumirile faţă de propriile picturi erau reale şi durau de multă vreme. E adevărat, începuturile sale artistice nu ar fi îngăduit nimănui să le întrevadă: se dedicase picturii cu un entuziasm deloc împărtăşit de restul familiei, pentru că această pasiune anulase orice interes faţă de studiile de drept prin care Auguste de Gas, tatăl, spera să asigure deplina respectabilitate urmaşilor săi. (Că despărţirea de Facultatea de Drept nu a fost bine primită de părinţi o demonstrează şi faptul că, încă de pe atunci, Edgar Degas s-a mutat din casa părintească). Maestrul său era Louis Lamothe, discipol fidel al lui Ingres; Degas a fost câştigat de modelul oferit de artistul care, pe atunci, trăia gloria unei senectuţi profund respectate de întreaga Academie de Arte Frumoase a Parisului. În următorii zece ani, fostul student de la Drept nu s-a despărţit defel de exemplul lui Ingres; cu toate că, treptat, desenul lui căpăta mai multă căldură şi o evidentă libertate a duetului, el reprezenta, aşa cum spunea un exeget al artei lui Degas din prima ei fază, Chialiva, „un tribut adus rafinamentului liniei şi modelajului subtil al maestrului clasicismului”.

De altminteri, nici mai târziu desenul lui nu se va depărta de lecţia clasică: chiar şi atunci când liniile au devenit mai abrupte, trase cu un fel de ezitare – liniile unui

bătrân aproape orb –, principiul fundamental al desenului clasic nu era pus la îndoială, formele erau descrise ca nişte mase compacte, definite de contururi continue. Degas s-a întâlnit cu Ingres în 1855: el avea 21 de ani, maestrul – 75. Discipolul îl convinsese pe un prieten al tatălui său, colecţionarul Edouard Valpinçon, să împrumute o lucrare importantă, o *Baie turcească*, organizatorilor retrospectivei lui Ingres de la Salonul din acel an (lucrarea se află azi la Luvru, unde figurează sub titlul *Baia lui Valpinçon*). Bătrânul pictor îl invitase pe Degas în atelierul său, transformat în vremea aceea într-un adevărat sanctuar al clasicismului; de câţiva ani, nu mai accepta elevi, lui Degas i-a dat, însă, un sfat citat adesea: „Desenează linii, tinere, multe linii”. Ceea ce Degas a şi făcut

Întreaga viaţă. Puţini au fost artiştii, de la Renaşterea italiană încoace – incluzându-l aici şi pe Ingres –, care să fi izbutit să dea formei desenate o asemenea rigoare implacabilă, fără să o facă rigidă. Constanta creştere a libertăţii liniei nu era o violare, ci o expansiune a principiului clasicist.

Nimic nu lasă a se intui în atitudinea tânărului elev al lui Ingres viitoarea lui participare la rebeliunea împotriva Salonului. Totuşi, unele detalii revelează un anume nonconformism faţă de normele obişnuite ale învăţământului artistic de la mijlocul secolului trecut. Sau, cel puţin, o nepăsare caracteristică faţă de idealurile ce-i însufleţeau pe studenţii parizieni în Belle-Arte; nu a avut, de pildă, niciodată de gând să concureze pentru obţinerea Premiului Romei, distincţie atât de invidiată decenii de-a rândul. Şi nu e imposibil ca în această atitudine să se desluşească teama de urmările pe care le-ar fi putut avea obligaţia de a se supune pretenţiilor rigide ale Academiei.

A mers totuşi în Italia, dovadă că arta Renaşterii nu-i era deloc indiferentă. Între 1856 şi 1859 a călătorit de mai

multe ori în ţara strămoşilor lui (l-a vizitat la Neapole pe bunicul lui, René Hilaire de Gas, şi a pictat portretul mătuşii sale, baroneasa Bellelli, înconjurată de familia ei, tablou aflat astăzi la Luvru). A zăbovit îndelung în marile muzee italiene, făcând copii după Rafael, Michelangelo, Botticelli, Mantegna, Filippo Lippi, Leonardo, ceea ce sugerează limpede cât de larg şi, în acelaşi timp, cât de precis desenat în jurul unei epoci de istoria artelor era orizontul investigaţiei sale. Şi, foarte semnificativ, a continuat şi în sălile Luvrului aceeaşi aspră ucenicie după modelul aceloraşi artişti pe care, în Italia, îi văzuse în întregul triumf al operelor lor. Biografii notează că, oricât de rezervat era tânărul Degas faţă de doctrinele academiste, pe la sfârşitul anilor ’50 lucra la ample compoziţii cu subiecte destul de convenţional biblice sau inspirate de istoria antică – ca, de altfel, îndeobşte compoziţiile din Saloanele vremii – cu gândul să le prezinte la expoziţiile oficiale.

Cotitura decisivă a carierei sale avea să se producă în următorii 10 – 15 ani: l-a întâlnit, mai mult ca sigur în 1862 (cu un an înaintea scandalului care a precedat Salonul Refuzaţilor), pe Manet. Evenimentul, privit izolat, nu a avut urmări deosebit de importante: pe de o parte, Degas nu a renunţat la gândul de a expune la Salon (a şi debutat aici în 1865 şi a prezentat apoi, fără întrerupere, până în 1870, lucrări pe care juriul le-a acceptat, pare-se fără dificultăţi); pe de altă parte, cei din grupul Monet-Renoir-Sistey Bazille erau mai tineri decât ceilalţi doi (la 32 – 35 de ani, o diferenţă de 6 – 7 ani contează, desigur) care s-au simţit – şi au şi lăsat uneori să se înţeleagă aceasta foarte bine – întrucâtva despărţiţi de restul pictorilor impresionişti.

Dar la această împrejurare se cuvine adăugată o alta, cu consecinţe neaşteptat de semnificative asupra evoluţiei artistului. În 1872, el pleca împreună cu fratele său René

(cel mai mic între cei cinci copii ai lui Auguste de Gas, cu unsprezece ani mai tânăr decât Edgar, care era cel mai mare dintre ei), la New Orleans. Unchii săi, exportatori prosperi în acel îndepărtat oraş francez de pe coasta Golfului Mexic, se refugiaseră în Franţa în timpul Războiului civil din Statele Unite şi, întorcându-se acasă, îl luaseră şi pe René, între timp căsătorit (spre nedisimulata indignare a tatălui său) cu verişoara lui primară, fiică a lui Michel Musson, fratele doamnei de Gas, născută Musson.

Degas se afla atunci, în preajma împlinirii vârstei de 40 de ani, la o răspântie a carierei. După ce revenise la Paris (în zilele tragice ale luptei Comunei se refugiase în Normandie), nu mai prezentase nicio lucrare la Salon: instituţia aceasta i se părea anacronică, temele impuse participanţilor nu aveau nici cea mai slabă legătură cu existenţa contemporană. Îşi începuse primele studii consacrate baletului şi balerinelor care aveau să-i asigure un loc atât de clar conturat

În istoria artei moderne. Temă prin definiţie nonconformistă, pe care o abordase încă din 1868, dar atunci nu se despărţise încă de convenţiile atelierului şi nici nu sondase posibilităţile oferite de această lume, în care culorile şi efectele de lumină capătă o neaşteptată materialitate în transparenţele lor diafane. Deocamdată, Degas nu proceda altfel decât, cu un secol şi jumătate înaintea lui, Watteau, care îi picta pe comedianţii italieni şi, apoi, îi desprindea din forfota iarmaroacelor şi îi aşeza în visătoarele lui grădini. Compoziţiile lui inspirate din atmosfera scenei şi a sălii de spectacol li s-au părut unor comentatori mai recenţi că descind din lecţia unor maeştri olandezi: ceea ce, într-o anume măsură, e adevărat – dar nu se poate ignora detaliul că el urmărea reprezentarea unor forme nu în lumina zilei, ci sub jocurile imprevizibile ale luminii artificiale. (Uneori, ca în celebra *Orchestră* din 1869, efectele sunt şi mai complicate: muzicienii stau în

lumina domoală a sălii, în vreme ce proiectoarele rampei sunt îndreptate, aproape tăios, spre dansatoarele de pe scenă). Dar, în mai toate tablourile anterioare plecării la New Orleans, teatrul e pentru el decorul pe care se proiectează un portret.

Poate că – aşa cum cred majoritatea biografilor să-i – călătoria în America era şi un prilej de a se salva de neliniştile, din ce în ce mai apăsătoare, provocate de tulburările de vedere care se anunţau pe de atunci, înainte ca el să fi împlinit 40 de ani. Cei doi fraţi au debarcat în New York. Scrisorile trimise din Lumea Nouă (de pildă cea adresată pictorului danez Lorentz Frölich) mărturisesc uimirea pricinuită de înfăţişările marii metropole, de agitaţia străzii, de tot ceea ce însemna „viaţă modernă". Interes care nu transpare în niciuna din picturile lui. Fascinat de forfota din port, de tramvaiele electrice, de vagoanele de dormit, Degas are aerul unui blajin provincial ajuns într-un loc unde nu mai recunoaşte lucrurile familiare şi se întoarce, ca la un reper solid în această lume în care totul îl derutează, la proza lui Jean-Jacques Rousseau, uitată statornic în primele scrisori.

Dar corespondenţa din New Orleans îi poate uimi şi deruta pe cititori: niciun semn nu dovedeşte că ar fi văzut ceva din situaţia complicată de după Războiul civil când (toţi istoricii Americii sunt de acord în această privinţă) Louisiana şi oraşul ei cel mai important se aflau mai aproape de haosul politic şi economic decât multe alte regiuni ale Sudului. Degas vede numai – sau nu scrie decât despre – viaţa îndestulată a lui René, fermecătorul conac al familiei Musson, societatea foarte agreabilă – pe jumătate europeană, pe jumătate exotică – în care trăieşte fratele său. Dar oraşul i se pare prea pitoresc ca să-l poate interesa pe un pictor: demonstraţie clară a modificării concepţiilor romantice – Delacroix ar fi fost fericit să se afle într-un asemenea mediu.

Căsnicia fericită a lui René îl face pe Edgar să-şi privească singurătatea cu o milă pe care cei deprinşi să-l socotească un mizantrop nu ar putea să o explice. Nu aflăm, e drept, din scrisorile lui mai mult despre motivele acestei însingurări; aceeaşi discreţie, aceeaşi teamă de a-i lăsa pe alţii să-i cunoască viaţa se desluşesc din corespondenţa acestei perioade; e, oare, un secret în biografia lui de până atunci care i-ar explica mizantropia sau timiditatea, orice nume i s-ar da purtării sale? Nici scrisorile lui, nici amintirile celor mai apropiaţi de el nu vor da răspuns întrebării.

Dar câteva picturi realizate în scurta lui şedere la New Orleans răspund unei alte întrebări: mai clar decât scrisorile şi decât confesiunile memorialiştilor. Portretul soţiei lui René, Estelle (azi, la National Gallery de la Washington) constituie o mărturie deosebit de importantă. Cumnata lui, o făptură blândă şi frumoasă, avusese un destin trist: căsătorită la 18 ani, rămăsese curând văduvă, primul ei soţ, căpitan în armata confederată, fiind ucis pe front. La scurt timp după întoarcerea din Franţa, în 1865, îşi pierduse vederea. Tabloul înfăţişând-o pe această fiinţă nefericită le-a evocat unor comentatori, de pildă lui John Canaday, arta lui Rembrandt de a înţelege şi de a revela misterul şi măreţia spiritului uman copleşit de suferinţă. *Măreţie* e, poate, un cuvânt nepotrivit epocii lipsite de elanuri care a fost epoca lui Degas; dar personajul tabloului său nu aparţine acelei vremi. O tânără oarbă priveşte undeva unde vederea celorlalţi nu poate ajunge: întreaga ei atitudine are măreţia celui care ştie bine că are temeiul să fie mândru că dă întregii omeniri siguranţa supravieţuirii. Estelle aşteaptă un copil. Figura sărmanei infirme are o lumină calmă, tălmăcind o bucurie tăcută; e, în tabloul lui Degas, deopotrivă o compasiune fată de femeia însingurată în lumea ei şi o admiraţie faţă de aceea care, prin dragoste, se leagă de lumea celorlalţi.

Cu puţină vreme înaintea sosirii lui în Louisiana, el mai pictase un portret în care nu se poate desluşi niciun semn al mult discutatei sale mizantropii. E un dublu portret – un prieten al tatălui său, Lorenzo Pagans, cântă acompaniindu-se la ghitară, iar bătrânul de Gas, adus de spate, îl ascultă cu privirile pierdute, despărţit de tot restul lumii, copleşit de amărăciunea aducerilor aminte. Un asemenea subiect (lucrarea se află la Muzeul de Arte Frumoase de la Boston) ar fi putut să cadă uşor în sentimentalismul compoziţiilor de gen ale academismului vremii; dar pictorul îi va da o măreţie tragică, salvându-l nu numai de dulcegărie sentimentalistă, ci şi de emfaza dramatică pe care o regăsim adesea în arta discipolilor lui Courbet, foarte preţuită pe atunci.

Iată *Bursa bumbacului* (Muzeul Municipal din Pau), celebra compoziţie înfăţişând biroul unchiului său din New Orleans; portretele fraţilor săi, René şi Achille, al unchiului Michel Musson, al funcţionarilor, al câtorva clienţi, importatori şi misiţi, în atitudini caracteristice, într-o compoziţie ce ascultă de legile riguroase ale construcţiei ce prezidau asupra oricărui tablou care îşi propunea să intre în Salon. Dar ritmurile scrupulos cumpănite sunt astfel organizate incit par impuse de aşezarea întâmplătoare a personajelor, surprinse într-un moment al activităţii lor obişnuite. Iar portretul din prim-plan, cel al bătrânului Musson, e pictat cu o duioşie, cu un fel de surâs înţelegător şi uşor ironic care face din el un adevărat personaj de roman dickensian: cam aşa trebuie să fi arătat domnul Micawber dacă s-ar fi ocupat de comerţul cu bumbac.

Discipolul lui Ingres devenise un pictor al vieţii moderne, fără să-şi fi pierdut încrederea în disciplina clasicistă. Descoperise în scenele repetiţiilor de balet un subiect care îi îngăduia să dea impresia că nu face decât să noteze mişcarea întâmplătoare a trupurilor, dar de fapt

le aşeza într-o ordine riguroasă, în concordanţă cu legile inflexibile ale construcţiei clasiciste. *Bursa bumbacului* (al cărei prim titlu, *Portrete într-un birou*, exprimă mai clar intenţia pictorului), unde fiecare personaj pare a fi pozat fără să-şi fi dat seama iar unele dintre ele sunt ascunse de siluetele altora sau sunt retezate de marginea tabloului, ca şi cum ar fi fost surprinse într-un instantaneu fotografic, reprezintă momentul de culme al realismului degasian din prima sa fază. De acum înainte, dispoziţia formelor va urma din ce în ce mai strict regulile formulate de Ingres. Văzute în unghiuri neaşteptate (uneori, s-a spus, ca şi cum „ar fi privite prin gaura cheii”), aceste compoziţii nu conţin niciun element accidental. Nici Ingres, conchidea un exeget, nu şi-a calculat aranjamentele cu mai multă minuţie decât Degas. Şi, cu cuvintele lui Paul Valéry, „maniera de a fi” despre care vorbea Degas trebuie să se extindă şi să însemne *manieră de a putea*, *de a şti*, *de a vrea*.

Picturile lui sunt un fel anume de a stabili un contact cu lumea. Un contact vital, totuşi, pentru un om care i-a impresionat întotdeauna pe contemporani şi pe comentatorii de mai târziu prin singurătatea căutată cu neînduplecată insistenţă. Ga şi opera lui artistică, scrisorile lui Degas contrazic în permanenţă imaginea convenţională, atâb de larg acceptată, a mizantropului. Gel care, înainte de a fi împlinit 40 de ani, se plângea într-o scrisoare către Henri Rouart (8 august 1873) că tot ceea ce a creat în ultima vreme se pierde în mediocritate nu era, hotărât, un mizantrop, ci un om atât de exigent cu sine, încât se afla mereu în primejdia de a-şi pierde toată încrederea în ceea ce lucra. La fel de exigent, însă, şi cu ceilalţi.

Un istoric al artei franceze de talia lui Pierre Francastel observa că aproape totul îl separă pe Degas de tovarăşii lui de luptă, impresionştii. Gustul, caracterul,

ideile lui sunt foarte diferite de acelea ale mai tinerilor să-i colegi; Renoir, Monet, Pissarro, Sistey se simţeau minunat la ţară, în mijlocul unor privelişti care nu-i spuneau mare lucru lui Degas. El e un citadin, mai precis un parizian şi, cu toate că a călătorit mult, nu a avut niciodată revelaţia naturii, a efectelor mereu schimbătoare ale luminii cernute de frunzişuri şi reflectate de suprafaţa mişcătoare a apei. Pentru el, realitatea nu rezidă nici în lumină, nici în peisaj, ci în comportarea umană determinată de un anume fel de viaţă; referirile la peisajele atât de îndrăgite de ceilalţi impresionişti sunt rare şi nesemnificative în scrisorile sale. Îi plac atmosfera sălii de spectacol, luminile rampei, tot ceea ce se ascunde, departe de lumina zilei, în micile prăvălii, în atelierele şi în cafenelele Parisului. Singurul lucru care îl apropie de natură sunt cursele de cai; deci, tot un spectacol.

Când se aşază în faţa unei privelişti de natură (observaţia îi aparţine tot lui Francastel), e stingherit – ceea ce, crede el, se întâmplă din pricina sănătăţii fragile. Simte remuşcarea că se îndepărtează de un subiect faţă de care alţii adoptă un adevărat cult. E de o exemplară lealitate, intuieşte aceleaşi scrupule şi când execută ceea se numeşte „articole la comandă”, şi atunci când se dăruieşte operelor de artist liber de orice constrângere a colecţionarilor. Şi tot lealitatea e aceea care stă la temeiul ideilor sale despre artă: „Nimic în artă – spune el într-o scrisoare către Bartholomé –, nici măcar mişcarea, nu trebuie să aibă aerul unui accident” Tot aşa cum nimic nu trebuie să fie idealizare, pentru că în lume nu sunt numai semne ale frumuseţii şi ale graţiei, ci şi ale urâtului şi lipsei de echilibru; aici, în acest punct care îl apropie atât de mult de Zola şi de naturalismul lui, se află resortul conflictului cu Renoir, căruia Degas îi reproşa că înfrumuseţează lumea.

Ce l-a făcut să adere la cauza grupării care avea să

se cheme *impresionistă*? Nu avea, desigur, niciun avantaj practic: mai mult ca sigur, îşi trăia orice drum spre Salon şi, în afară de aceasta, se implica în activitatea unui grup zgomotos, el unul fiind printre cei mai decişi partizani ai artei create într-o adâncă reculegere. Respecta pictura celor mai mulţi tineri din recent constituita grupare, dar temperamental nu putea să fie de acord cu teoriile lor. Unui prieten, pictorul Jeanniot, îi explica foarte limpede: „Asia e greşeala ta: ai vrut să redai aerul de afară, aerul pe care îl respiri, *plein-air*-ul. Ei bine, o pictură e, înainte de toate, un produs al imaginaţiei artistului, nu trebuie să fie niciodată o copie. Dacă poţi să adaugi două sau trei accente de natură, evident, asta nu face rău nimănui. Aerul pe care îl vedem în tablourile maeştrilor nu e însă aerul respirat de noi”. Şi e clar că, atunci când picta o scenă de la curse, nu îşi instala şevaletul în tribuna hipodromului, ci lucra din memorie (o memorie cu totul neobişnuită a amănuntului de lumină, de culoare, de atmosferă), după ce desena nenumărate schiţe, adesea însoţite de note care fixau sau rectificau un detaliu de formă sau de lumină. Apoi tabloul era pictat în atelier.

„Degas – scrie François Fosca – a redat cu aceeaşi exactitate miraculoasă efectele multiple şi contrastante ale eclerajului scenei şi culiselor Operei, ale cafenelelor de pe Champs-Élysées, lumina lividă a zilei care, în atelierele spălătoreselor, se filtrează prin rufele, atârnate de plafon, lumina limpede a *plein-air*-ului de la hipodrom”. Nu era, deci, un artist mânat de instinctul culorii, ci, respingând tentaţia originalităţii cu orice preţ („originalitatea, glosează Fosca, e înnăscută sau, dacă e prestabilită, nu valorează nimic”); era un om care a izbutit să-şi degajeze personalitatea de nenumărate scrupule, incertitudini şi inhibiţii.

Spre deosebire de Manet, Degas nu numai că a aderat la gruparea impresioniştilor, ci a şi devenit unul

dintre cei mai activi membri ai ei. Ţinea, însă, prea mult la părerile sale pentru a se fi supus iniţiativelor celorlalţi; când era contrazis, îşi vor aminti unii martori ai întâlnirilor lui cu restul grupului, contraargumentele lui aveau o ironie tăioasă. Credea că în grupare trebuie admişi cât mai mulţi artişti, că pericolul cel mai mare e acela al rigidităţii; rezultatul acestei atitudini (altminteri, legitime) nu a fost întotdeauna fericit, pentru că Degas a insistat să fie primiţi unii artişti care s-au dovedit lipsiţi de valoare. Deşi a participat la toate expoziţiile impresioniste (cu excepţia celei de-a VII-a, din 1882), raporturile cu prietenii lui erau tot mai dificile şi el se simţea din ce în ce mai izolat printre ei.

Severitatea lui firească şi inadaptabilitatea s-au accentuat după moartea lui Auguste de Gas şi după ce s-a descoperit că afacerile firmei erau într-o stare catastrofală. Curând, s-au adăugat câteva tranzacţii imprudente ale lui René şi prospera întreprindere din New Orleans a ajuns în pragul falimentului. Edgar Degas şi-a vândut colecţia de artă şi o parte importantă a moştenirii obţinute prin testamentul tatălui; prestigiul familiei a fost salvat, dar pictorul a început să ducă o existenţă plină de privaţiuni. Era foarte sensibil la orice aluzii privind aceste împrejurări; dovadă că scrisorile lui le ocolesc cu discreţie. Când scriitorul irlandez George Moore a comentat, lipsit de abilitate, dificultăţile financiare ale artistului, acesta a refuzat să-l mai întâlnească.

Pentru întâia dată, Degas a trebuit să recurgă la umilitoarele cereri de a obţine bani de la proprietarii galeriilor: „100 de franci pentru propria existenţă” îi cerea lui Durând-Ruel într-un bilet nedatat, unul dintre numeroasele de acest fel trimise celebrului negustor ele artă. Existenţa lui zilnică depindea acum de vânzările realizate de galerişti (mai ales de Durând-Ruel, la care a expus mulţi ani în şir). Mai târziu, colecţionarii îşi vor

disputa fiecare pictură şi fiecare pastel al lui; lucrările sale vor atinge una dintre cele mai înalte cote ale artei impresioniste. Când, după moarte, în 1917, i se va vinde atelierul, se vor obţine 20 de milioane de franci, sumă imensă pentru vremea aceea; dar în anii ’80 Degas întâmpina mari dificultăţi pe care corespondenţa lui le dezvăluie.

La ultima expoziţie impresionistă, în 1886, pictorul avea 52 de ani. El a luat parte şi la această manifestare a grupării, dar era de pe acum un însingurat care îşi urma propriul drum, iar raporturile cu prietenii lui erau din cale afară de firave. Nenorocirile familiei se ţineau lanţ: René plecase din New Orleans, părăsindu-şi soţia şi pe cei cinci copii, dintre care doi vor muri curând, apoi celălalt frate, Achille, a plecat şi el din Louisiana, lăsând afacerile într-o stare îngrozitoare. La acestea se adaugă tulburările vederii pe care medicii le-au diagnosticat ca o boală iremediabilă. În jurul lui 1886, el a abandonat pictura în ulei. Nu o iubise niciodată prea mult: recunoştea fluenţa şi expresivitatea tablourilor lui Delacroix, dar flexibilitatea romantică era străină temperamentului său. Pentru Degas, penelul era o legătură necesară între pânză şi propria fiinţă, dar rămânea doar o legătură. Cu pastelul era altceva: era o parte a mâinii şi nu impunea despărţirea de hârtie. Ceea ce dă dreptate celor care vorbesc despre el în primul rând ca desenator, şi apoi ca pictor. Realizând o sinteză între pictură şi desen, el a revoluţionat tehnica pastelului.

Multă vreme până la Degas, pastelul era privit ca o modalitate fatalmente limitată, o pulbere ce îngăduia evocarea unor scene pline de delicateţe, dar nu permitea revenirile. Vibraţia lui era condiţionată de jocul efectelor reciproce ale miniaturalelor grăunţe, de transparenţa care limita cromatica la câteva nuanţe palide. Folosind un fixativ special (a cărui formulă a rămas necunoscută), Degas a transformat întreaga tehnică a pastelului. Putea

să dea consistenţă pigmentului, acolo unde era nevoie de consistenţă; şi, încă şi mai important, izbutea să suprapună culorile, să le facă să se întrepătrundă fără să ajungă la efectele tulburi ce le primejduiau până atunci, ori de câte ori stratul iniţial de pigment era atins.

Până la sfârşitul vieţii, nu se va desluşi nicio ezitare, nicio abatere de la acurateţea esenţială cu care exprima caracteristicile subiectului. Mai ales structura şi mişcarea corpului omenesc. Curând, va găsi o altă compensaţie: sculptura în ceară (între timp, lucrările sale au fost turnate în bronz); dar nu a renunţat la desene şi la pasteluri. Ultimele lucrări importante sunt datate în jurul lui 1905 – 7; şi cam tot atunci se opreşte şi selecţia de scrisori alcătuită de Marcel Guérin, autorul ediţiei din 1931. Nici lucrările târzii nu dau semn de slăbire a siguranţei desenului, a simţului compoziţiei; dar formele încep să se estompeze, sugerate mai curând decât definite cu precizie.

Legăturile cu puţinii prieteni care i-au mai rămas sunt acum tot mai slabe. Împrejurările vieţii îl lasă tot mai singur. În 1893, moare fratele său Achille, eveniment care îl cufundă şi mai adânc în tristeţea cunoscută şi până atunci de toţi cei din preajma lui. Doi ani mai târziu a murit şi o soră, Marguerite. Degas caută să refacă un echilibru sufletesc ce se dovedise atât de şubred şi nu rezistase sub loviturile destinului. Întâi de toate, încearcă să se împace cu René; se ştie că au petrecut împreună vacanţa anului 1898, când Edgar avea 64 de ani. Apoi, îi rămăseseră scrisorile. Fără să abdice de la regula pe care şi-o impusese, aceea de a nu vorbi despre sine şi despre nenorocirile sale, Degas scrie foarte mult. Orice cititor atent descoperă în corespondenţa de la sfârşitul secolului trecut şi din primii ani ai secolului nostru un fel de tăcută deznădejde, teama de a nu se despărţi cu totul de lume.

Cei din urmă ani ai săi trebuie să fi fost teribil de trişti. Vederea îi slăbise atât de mult, încât nu mai putea

să-şi urmărească lunecarea liniei şi alăturarea culorilor pe hârtie. Şi nici efectele luminii pe scenă. Glorificase frumuseţea baletului într-o epocă în care această artă coborâse la cel mai jos nivel cunoscut în Franţa în ultimele două secole. Şi tocmai în 1909, când la Paris s-a produs unul dintre cele mai importante evenimente artistice, turneul Baletelor Ruseşti, conduse de Diaghilev, el ajunsese aproape orb, aşa încât biografii se îndoiesc că i-ar fi văzut cu adevărat pe Pavlova şi pe Nijinski, în acel moment în care dansul îşi recăpăta strălucirea.

Fragmentele autobiografice pe care le constituie scrisorile sunt completate, în volumul de faţă, de câteva crâmpeie din amintirile unuia dintre cele mai vii personaje ale culturii franceze din acest secol, Ambroise Vollard. Cu numele lui se întâlneşte oricine cercetează viaţa artistică de-a lungul a patru decenii, de pe la 1900, până în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial. Venit foarte de tânăr la Paris din insula Réunion, a fost angajat în galeria unui modest negustor de tablouri. Când a ajuns el însuşi proprietar de magazin, a început prin a se interesa, cu timiditate, de pictorii consacraţi, dintre care puţini mai sunt amintiţi astăzi în istoriile de artă. Într-o vreme când impresioniştii nu mai erau priviţi de mult ca nişte răzvrătiţi şi pictura lor fusese acceptată de public, Vollard crede încă în valoarea academismului. O va povesti el însuşi mai târziu, cu acel surâs plin de candoare care lumina chipul mai curând sever, popularizat de câţiva dintre cei mai importanţi pictori ai secolului nostru.

Unei înclinaţii naturale spre umor – observă un comentator, Maurice Raynal – i se asocia un spirit pătrunzător de observaţie. Întâlnirea cu Alfred Jarry a fost hotărâtoare pentru atitudinea anticonformistă adoptată curând de el. *Ubu-rege* a devenit emblema absurdităţii şi prostiei unei lumi ce admira falsele valori şi pe care Vollard începuse să o cunoască bine. (în 1932, el va publica

Reîncarnările lui Moş Ubu unde, în maniera lui Jarry, va construi o satiră atroce o politicianismului vremii.)

Oroarea faţă de rutină va lua un sens concret când, fără nicio tranziţie, îi va părăsi pe academişti şi îşi va declara admiraţia faţă de Cézanne, organizând, în decembrie 1895, în galeria lui din rue Laffitte, prima mare expoziţie a maestrului care se apropia de 60 de ani; o expoziţie cu 150 de lucrări, multe dintre ele devenite între timp celebre. Evenimentul a provocat scandal: membri ai Academiei, veniţi să vadă expoziţia, au protestat cu vehemenţă. Vollard a fost obligat să retragă din vitrină pânzele care produseseră ilaritatea sau ostilitatea trecătorilor; dar, îşi vor aminti martorii, organizatorul expoziţiei era bucuros, ca un copil care făcuse o farsă izbutită.

Amatorii de artă nu au întârziat să se arate şi, în scurtă vreme, prăvălia lui Vollard va deveni un centru plin de strălucire al vieţii artistice a Parisului. Un desen al lui Bonnard, datat 1895, îl înfăţişează în proverbiala dezordine a magazinului, înconjurat de Rodin, Pissarro, Renoir, Degas şi Bonnard însuşi. Iconografia negustorului de tablouri e impresionantă: Cézanne i-a făcut în 1899 un părtret faimos (astăzi la muzeul de la Petit Palais, la Paris), pentru care maestrului de la Aix i-au trebuit nu mai puţin de 115 şedinţe de pozã; într-o compoziţie din 1900 a lui Maurice Denis, intitulată *Omagiu lui Cézanne*, e reprezentat şi Vollard; Bonnard l-a pictat în două rânduri, în 1905 şi în 1915; Renoir I-a folosit ca model de patru ori, într-una din pânze – cea din 1917 – înfăţişându-l îmbrăcat, ciudat, în toreador. Iar Picasso, după faimosul portret cubist din 1910, a realizat un desen în creion, în 1915, şi alte două portrete gravate în 1937.

Dar adevărata lui pasiune a fost cartea ilustrată; din 1900 până la stingerea lui din viaţă, în 1919, au apărut sub îngrijirea lui poate treizeci de volume, citate astăzi printre

realizările remarcabile ale genului. După o lungă perioadă de decadenţă a cărţii franceze ilustrate, apariţia, în

1900, a versurilor lui Verlaine cu litografiile lui Bonnard anunţa începuturile unei renaşteri (cu toate că, îşi va aminti artistul, publicarea cărţii a trecut aproape neobservată). Biblioteca lui Vollard nu conţinea, e adevărat, numai capodopere: Bonnard va ilustra şi *Daphnis şi Chloe*, dar şi un roman mediocru al lui Octave Mirabeau, iar lui Rodin i-a revenit îndatorirea să comenteze în desene o altă carte a lui Mirabeau. Cele mai multe titluri erau, însă, ale unor scrieri care marchează momente esenţiale în istoria literaturii lumii, iar artiştii cărora li se încredinţau comenzile erau, fără îndoială, printre cei mai reprezentativi pictori şi desenatori ai epocii: Rouault ilustra *Ubu-rege*, Picasso – *Capodopera necunoscută* a lui Balzac, Maurice Denis – *Cuminţenie* de Verlaine, Emile Bernard – *Amorurile* lui Ronsard, Les *Fleurs du mal* ale lui Baudelaire, *Fioretti* ale lui Francisc din Assisi, *Odiseea*, Odilon Redon – *Ispitirea sfântului Anton* a lui Flaubert. Pentru ilustrarea unei ediţii a *Casei Tellier* (1933) a lui Maupassant şi a unei traduceri din Lucian (1935), Vollard va folosi monotipuri inedite ale lui Degas. Şi nu se poate uita că, după moartea acestui entuziast editor, au mai apărut câteva cărţi pe care el le comandase şi care sunt incluse, de istoriile de artă, tot în Biblioteca Vollard: *Istoria naturală* (1942), ilustrată de Picasso, *Suflete moarte* (1948) de Gogol şi *Fabule* (1952) de La Fontaine, cu desenele lui Chagall.

Ambroise Vollard a fost, mai întâi de toate, aşa cum i-a spus unul dintre istoricii artei franceze, „apostolul lui Cézanne”; şi nu încape îndoială că, în bună măsură, celebritatea postumă a maestrului se datorează negustorului de tablouri din rue Laffitte. Şi tot el e cel care i-a lansat pe Gauguin (căruia îi plătea, începând din 1900, până la moarte, în 1903, o sumă lunară în schimbul

tablourilor încredinţate galeriei) şi pe artiştii, pe atunci foarte tineri, din grupul „Nabis” – Sérusier, Maurice Denis, Bonnard, Vuillard, Roussel, Ranson, Maillol, Piot, Ibels. În galeria lui s-au deschis faimoase expoziţii de debut; în 1901.

Picasso (care avea numai 20 de ani), şi în 1904, cea a lui Matisse. I-a preţuit pe fauvi, încă de la primele manifestări ale grupului: în 1905 a cumpărat întregul atelier al lui Derain (pe atunci, un tânăr de 25 de ani) şi, în 1906, pe cel al lui Vlaminck.

El a fost cel care l-a îndemnat pe Rouault să încerce şi ceramica şi, mai târziu, grafica de carte; în cele din urmă, i-a instalat atelierul în propria locuinţă, un somptuos palat din rue de Martignac, unde dădea celebre recepţii la care invita toată elita artistică şi literară a Parisului. El a finanţat turnarea în bronz a unor sculpturi ale lui Rodin, Renoir, Maillol, Picasso, Conviv spiritual, ştiind să spună cu haz anecdote (uneori, şi să le interpreteze, ca un adevărat actor), s-a bucurat de simpatia artiştilor care îl uitau, astfel, pe neiertătorul om de afaceri. Avea un necontestat talent literar; memoriile sale, publicate în 1937(*Amintirile unui negustor de tablouri*) şi portretele lui Cézanne (1914), Renoir (1920), Degas (1924), scrise cu vervă, cu umor şi duioşie, i-au convins pe istoricii literari că are dreptul să fie inclus în istoriile prozei franceze din prima jumătate a secolului.

Portretele artiştilor sunt desenate cu exactitate, figurile lor se detaşează atât de clar din mulţimea micilor povestiri, încât niciun biograf nu se poate dispensa de ele. Paginile în care Vollard îl evocă pe Degas completează, într-o caligrafie alertă, autobiografia pe care o alcătuiesc, în ansamblul lor, scrisorile artistului. Însingurarea ursuză, capriciile, ciudăţeniile lui sunt, astfel, mai uşor de înţeles şi misterul în care Degas a vrut să-şi ascundă viaţa devine pe deplin explicabil. Ironia putea să se convertească

adesea în afecţiune, şi bizareriile se dovedesc a fi uneori stângace încercări de a-şi ascunde timiditatea.

Un comentator recent, Francis Steegmuller, reţinea din povestirile lui Degas una care mi se pare a fi relevantă pentru amestecul de naivitate şi de luciditate al pictorului. Singura dată când nu a găsit răspuns unui reproş, îşi amintea el, a fost când i-a mărturisit lui Mallarmé că nu îşi dă seama de ce i se pare atât de greu să termine sonetele pe care le începuse: „Şi doar am atâtea idei”; la care poetul i-a replicat cu francheţe: „Nu poţi să scrii un poem cu idei, îl scrii cu cuvinte”. Şi a trebuit – recunoştea el – să-i dea dreptate, pentru că şi-a dat seama că se afla în situaţia celor pe care el însuşi îi ironiza fără milă când îi auzea dându-şi cu părerea despre pictură, fără să se priceapă.

Pentru că, neîndoielnic, cea mai caracteristică trăsătură a firii lui Degas era severitatea cu care îşi judeca arta şi se judeca pe sine. „Pictura nu e grea când nu ştii nimic despre ea, spunea el; dar când ştii, ei bine, atunci e altceva”. Acest *altceva* a dat strălucire artei lui Degas; scrisorile lui, cât şi întâmplările vieţii sale de fiecare zi, povestite de Vollard, îngăduie să descoperim, dacă nu în întregime sensul pe care artistul îl dădea cuvântului acestuia cheie, cel puţin unele detalii care îl luminează şi ni-l apropie într-o mare măsură.

DAN GRIGORESCU

CĂTRE FRÖLICH1

Nedatată. [27 noiembrie 1872]

DE GAS BROTHERS[1].

New Orleans

---

1 Pictorul şi-a modificat numele de familie scriindu-l într-un singur cuvânt, în timp ce fraţii săi au păstrat particula *de*.

Doar astăzi *27 noi*, am primit afectuoasele dumitale scrisori, dragul meu Frölich. Aceşti americani, cu spirit atât de precis, au citit Norwick (Connecticut) acolo unde pana dumitale scrisese foarte clar „Nouvelle-Orléans”. Aşa încât această hârtie a peregrinat din vina lor cu vreo două săptămâni mai mult.

Oceanul! Ce mare e şi ce departe sunt de dumneata. „Scoţia” cu care am venit aici este un vas englez rapid şi sigur. Ne-a dus (eram cu fratele meu René) în zece zile, chiar în 12, de la Liverpool la New York, *Oraşul Imperiu*. Ce călătorie tristă! Nu ştiu engleza, n-o mai ştiu, şi pe pământul englez, chiar pe mare, întâmpini o răceală şi o neîncredere convenţională, pe care le-ai întâmpinat poate şi dumneata.

New York, oraş mare şi port mare. Locuitorii lui cunosc apa cea mare. Ei spun chiar că a merge în Europa înseamnă să mergi de cealaltă parte a apei. Oameni noi. În America rasa engleză a fost uitată mai mult chiar decât credeam.

După patru zile cu trenul, am ajuns în sfârşit aici. Ia un atlas al fetiţei tale iubite, măsoară puţin distanţa. Ei bine! (nu am desigur puterea lui Thor), eram mai gras decât la plecare. Aerul, doar din cauza aerului. Ce de lucruri noi am văzut, ce de proiecte mi s-au născut în minte, dragul meu Frölich! dar am renunţat deja la ele, nu mai vreau să ştiu decât de preocupările mele obişnuite, să adâncesc totul cu sfinţenie. Arta nu trebuie amplificată, ci rezumată. Şi dacă îţi plac comparaţiile cu orice preţ, aş spune că, pentru a obţine fructe bune, trebuie să le aşezi pe spalier. Şi stai toată viaţa, cu braţele întinse, cu gura deschisă, ca să asimilezi cele ce se întâmplă, ceea ce te înconjoară şi să trăieşti din ele.

Ai citit *Confesiunile* lui Jean-Jacques Rousseau? Sunt sigur că da. Îţi aminteşti atunci felul în care descrie adevăratul fond al firii sale, când s-a retras în insula

lacului Saint-Pierre, în Elveţia (e pe la sfârşit) şi când povesteşte că ieşea dis-de-dimineaţă, că-l purtau paşii ici şi colo, fără un scop precis, că privea totul cu atenţie, că se apuca de lucrări la care ar fi trebuit să stăruie zece ani, şi că renunţa la ele după zece minute fără nicio părere de rău? Ei bine! şi eu fac la fel. Totul mă atrage aici, privesc totul, am să-ţi descriu chiar totul exact când mă voi întoarce. Îmi plac mai mult ca orice negresele de toate nuanţele care ţin în braţe copilaşi albi, atât de albi, în case albe cu coloane albe din lemn împodobit cu caneluri şi în grădini de portocali, sau doamnele îmbrăcate în muselină în faţa căsuţelor lor, sau vasele cu aburi, cu două coşuri înalte ca nişte coşuri de uzină, sau negustorii de fructe cu dughene pline ochi, sau contrastul birourilor active şi amenajate atât de bine cu această imensă forţă animală neagră etc. etc. - şi frumoasele femei cu sânge pur, şi frumoasele metise şi negresele cu trup atât de bine făcut!

Adun deci proiecte pe care nu le-aş putea realiza decât în zece vieţi. Le voi părăsi într-o lună jumătate, fără să-mi pară rău, şi mă voi întoarce spre a nu mai părăsi *my home*.

Dragul meu prieten, îţi mulţumesc de o sută de ori pentru scrisori şi pentru prietenia pe care mi-o porţi. Sunt lucruri foarte plăcute când eşti aşa de departe.

Sunt mult mai bine cu ochii. Lucrez, este adevărat, puţin, deşi la lucruri mai grele. Nişte portrete de familie, trebuie să le faci oarecum pe gustul familiei, în lumini imposibile, fiind foarte deranjat, cu modele pline de afecţiune, dar care nu se prea jenează şi te iau mult mai puţin în serios pentru că eşti nepotul sau vărul lor.

— Tocmai am stricat un pastel mare şi m-a durut sufletul.

— Am intenţia, dacă voi avea vreme, să aduc ceva de prin partea locului pentru camera mea. Nu trebuie să faci artă la Paris cum faci în Louisiana, ar arăta ca revista

Lumea Ilustrată.

— Şi apoi aşa stau lucrurile, doar o şedere mai lungă îţi poate dezvălui obiceiurile unei rase, adică farmecul ei.

— Instantaneul este fotografie, nimic mai mult.

Ce zici de acel domn Schumaker pe care l-ai trimis la mine? A crezut că-i pot face uşor serviciile pe care mi le cerea. Voia să fie frecat de o mână franceză ca la baia turcească, imediat după ce a asudat puţin. I-am spus că numai cu timpul puteai să transpiri de viciile noastre (binefăcătoare?).

Mă voi întoarce probabil în ianuarie. Voi veni prin Havana. Dar dumneata o să ne părăseşti curând, după câte spui. Dacă zici că o faci pentru bătrâna dumitale mamă, este o datorie.

— În sfârşit! o să ne vedem mult până la primăvară. Fetiţa dumitale o să-mi cânte, simt aşa de mult nevoia.

— Nu este nicio Operă în iarna asta aici. Ieri seară am fost la un concert destul de trist, primul din anul acesta. O doamnă Urto a cântat la vioară cu talent, dar trist acompaniată, şi concertul nu este un lucru intim, aici mai cu seamă unde se aplaudă şi mai prosteşte decât în alte ţări.

Clotilde trebuie să fi fost încântată să-ţi spună vrute şi nevrute despre călătoria lui „Domnu' ce. Ea nu s-a abţinut cu siguranţă să adauge şi aprecierile ei. Este o adevărată bonă de comedie, dar are calităţile ei; am ameninţat-o că renunţ la ea când mă întorc, şi mă tem că aşa am să şi fac. Este prea tânără pentru un holtei şi aplombul ei este într-adevăr prea mare.

— Probabil că o ai tot pe suedeza dumitale, ea pare să-ţi fie atât de credincioasă încât n-ai putea să te desparţi de ea.

Nu l-ai cunoscut decât pe Achille[2], şi încă foarte

2 Achille de Gas, fratele mai mic al lui Edgar, mort în 1893.

puţin, cred. René[3], celălalt frate al meu, ultimul din cei trei băieţi, m-a însoţit în călătoria mea şi mi-a fost chiar ghid.

— Nu cunoşteam nici engleza, nici arta de a călători în America; l-am ascultat deci orbeşte. Ce de prostii aş fi făcut fără el! Este căsătorit şi soţia lui, verişoara noastră, este oarbă, nenorocita, aproape fără speranţă. Ei au doi copii, vor avea un al treilea al cărui naş voi fi, iar ea, fiind văduva unui tânăr american mort în Războiul de Secesiune, mai are o fetiţă de nouă ani. Achille şi René sunt asociaţi; îţi scriu pe hârtia cu *en-tête*-ul lor. Câştigă frumuşel aici şi au o situaţie cu adevărat rară la vârsta lor.

— Lumea îi iubeşte şi îi stimează mult, şi sunt foarte mândru de ei.

Politica! caut s-o urmăresc puţin pe cea a Franţei în ziarele din Louisiana.

— Nu se vorbeşte aproape decât de suprataxa maritimă şi i se dau domnului Thiers sfaturi de experţi în republicanism.

Cu bine, ai tot atâtea proverbe câte avea Sancho; dacă ai fi la fel de vesel ai avea de trei ori câte avea el. Cum râsul e sănătos, am râs mult citindu-le.

Este adevărat, dragul meu Frölich, simţim că avem capul tânăr. Aşa spunea şi David la Bruxelles în ajunul morţii lui.

— Dar verva, buna dispoziţie şi vederea cred că le pierzi încetul cu încetul.

— O duci mai bine decât mine din acest punct de vedere.

Poţi să-mi scrii când primeşti rândurile mele; răspunsul dumitale mă va mai găsi în Louisiana.

— O sărut pe fetiţa dumitale. Îţi strâng mâna şi îţi mulţumesc pentru prietenia dumitale.

---

3 René de Gas, fratele cel mai mic al lui Edgar (1845 – 1920).

DEGAS.

Salută-l pe Manet şi pe ai lui.

Am recitit scrisoarea mea, e tare rece pe lângă a dumitale. Nu fi supărat pe mine.[4]

CĂTRE HENRI ROUART[5]

New Orleans, 5 decembrie 1872.

DE GAS BROTHERS.

New Orleans.

Ai să primeşti rândurile mele în ziua de Anul Nou, dragul meu Rouart. O rog pe doamna Rouart şi pe dumneata să-i sărutaţi pe copii din partea mea, inclusiv pe noul născut. Să păstraţi câte ceva şi pentru voi îndeplinindu-vă această misiune.

În ianuarie voi fi sigur din nou printre voi. Ga să-mi ofer o variaţie în călătoria mea intenţionez să trec prin Havana. Acolo fac escală transatlanticele franceze.

— De abia aştept să vii din nou la mine, să lucrăm unul alături de celălalt. Aici nu se face nimic altceva, aşa este clima, decât bumbac, să trăieşte pentru bumbac şi prin bumbac. Lumina este atât de puternică încât nu am putut lucra pe fluviu. Ochii mei au atât de mare nevoie de îngrijiri încât nu vreau să-i expun. Singurul efort pe care l-am făcut au fost nişte portrete de familie; nu puteam să mă sustrag şi nu m-aş plânge deloc, dacă n-ar fi aşa de greu, dacă aşezarea lor n-ar fi aşa de insipidă pentru mine şi modelele aşa de mişcătoare. În fine. Am făcut un cros, aproape nimic altceva. Manet ar găsi aici, mai mult decât mine, lucruri frumoase. Dar nu ar face mai mult. Nu iubeşti şi nu transpui în artă decât lucruri cu care eşti

---

4 Lorentz Frölich (1820 – 1908), desenator şi pictor danez.

5 Henri Stanislas Rouart (1833 – 1912), peisagist, portretist şi colecţionar de opere de artă, prieten devotat al lui Degas.2

obişnuit. Noul te captivează şi te plictiseşte rând pe rând.

— Frumoasele şi finele indiene întredeschizând jaluzelele lor verzi, şi cele bătrâne, cu halatele lor de madras, mergând la piaţă, pot fi văzute în alt fel decât le-a văzut Biard[6]. Şi altceva?

Grădinile de portocali şi casele colorate te cheamă şi de şi copiii îmbrăcaţi în alb şi atât de albi în braţele negre, te cheamă şi ei. Dar ştii? Îţi aminteşti în *Confesiuni*, spre sfârşit, Rousseau în insula Saint-Pierre, pe lacul Brienne, în sfârşit hoinărind în voie, privind totul cu un interes egal, apucându-se de lucrări care trebuiau să dureze zece ani şi părăsindu-le după zece minute fără să regrete. Este exact ceea ce simt.

— Văd aici, admir o mulţime de lucruri, clasez în minte ce aş face cu ele şi cum le-aş transpune, şi le voi părăsi pe toate fără să-mi pară rău.

— Viaţa este prea scurtă şi forţa noastră e măsurată.

— Şi să trăiască curăţătoria de lenjerie fină din Franţa!

Am puţină dizenterie de două zile şi asta mă oboseşte destul. Subnitratul de bismut o să-i pună capăt. Sunt aici, fir-ar să fie, nişte călduri în decembrie cu care te-ai mulţumi în iunie, 24 sau 25 de grade cel puţin, fără să mai vorbesc de un vânt ca siroccoul care te omoară. Climă care trebuie să fie insuportabilă vara şi care te abrutizează în alte anotimpuri. Trebuie să fi băştinaş sau să te bagi în veşnicul bumbac, că altfel o păţeşti.

Acum vreo două săptămâni, dl. P ou jac a luat masa la noi. Am vorbit fireşte de dumneata şi lucrurile bune care s-au spus nu au mirat pe nimeni. Pare foarte trist şi îngrijorat, bietul om! şi are de ce.

— Am să merg într-o zi la fabrica de gheaţă cu el.

---

6 Este oare vorba de pictorul François-Auguste Biard (1799 – 1882)?

Nu scrii mai mult decât mine. De ce nu mi-ai trimis nici dumneata câteva rânduri? Dimineaţa când soseşte poşta, vine rar o scrisoare pentru mine şi mă obişnuiesc cu greu.

Aşa că vezi, dragul meu prieten, sunt ca la mine acasă şi duc o viaţă regulată ca nimeni altul, în afară de Bouguereau[7], la energia şi la factura căruia nu nădăjduiesc să ajung. Mi-e sete de ordine.

— Nu privesc nicio femeie ca duşmancă a acestui nou fel de a fi.

— Câţiva copii ai mei ar fi de prisos? Nu.

— Visez ceva bine făcut, un tot bine ordonat (stil Poussin) şi să am bătrâneţea lui Corot. Este exact, exact timpul. De im, aceeaşi viaţă ordonată, dar nu aşa de veselă mai puţin respectabilă şi plină numai de regrete.

René este aici în mijlocul familiei lui, îi este foarte puţin dor „de-acasă”. Soţia lui este oarbă, dar îşi domină nenorocirea. Aşteptăm un al treilea copil al cărui naş voi fi şi care nu va avea păsărelele mele. Dar este secret, deşi trebuie să aibă loc pe 15, nu spune la nimeni; aici nimeni nu suflă o vorbă. Nu-i scriu nici măcar surorii mele, asta-i porunca. Tata vrea ca lumea să ia sfârşit, ca şi cum noi n-am fi aici ca să punem lucrurile în ordine.

Faptul că aici nu este Operă mă face să sufăr cu adevărat. Biata Estella[8] care cântă şi ea, ar fi dorit mult să fie [spectacole de operă, n.n.]. Ar fi închiriat o lojă de unde n-ar fi lipsit niciodată, afară de timpul naşterii. În schimb avem o trupă de comedie, dramă, vodevil etc… în care sunt multe lucruri bune şi multe talente din Montmartre.

Femeile de aici sunt aproape toate frumoase şi multe au chiar, în farmecul lor, puţină urâţenie, fără de care frumuseţea nu e completă. Dar mă tem că au capul la fel

7 William Adolphe Bouguereau (1825 – 1905), pictor. Este posibil să fie o ironie a lui Degas.

8 Soţia lui René de Gas, născută Musson.

de slab ca al meu, ceea ce n-ar constitui o garanţie pentru o casă nouă. Am spus, din nefericire, ceva care nu înseamnă mare lucru, dar poate să-mi facă o reputaţie atroce. Să nu cumva, Rouart, pe onoarea dumitale, să spui vreodată, aşa încât să se poată auzi aici, unor persoane de acolo, sau unor persoane care cunosc pe cei de aici, că ţi-am spus că femeile din New Orleans par slabe de minte: e lucru serios – aici nu se glumeşte. Moartea mea nu ar spăla un asemenea afront şi Louisiana trebuie să fie respectată de toţi copiii ei, iar eu sunt aproape unul dintre ei. Dacă ţi-aş spune după asta că ele par bune, insulta ar fi completă, şi m-ai zvârli definitiv, dacă mai repeţi şi asta, în ghearele călăilor mei. Glumesc oarecum, femeile creole au ceva care te captivează, îţi vorbeam de Rousseau adineauri, îl recitesc seara şi îl citez cu plăcere. Julie d'Étanges se făcea iubită pentru că părea gata să fie iubită (reciteşte o scrisoare a lui Claire către prietena ei); ele au o afecţiune gen secolul al XVIII-lea în firea lor. Din acele familii, mulţi au venit aici în pantaloni scurţi şi acest parfum nu s-a risipit încă.

Cu bine, am vrut să umplu cele patru pagini, nu te supăra, am vrut să-ţi fiu pe plac; dacă nu am reuşit, pedepseşte-mă în acelaşi fel. Şi apoi sunt în biroul De Gas Brothers unde se scrie mult. De Gas Brothers se bucură de consideraţie aici, şi sunt destul de măgulit. O să facă o avere frumuşică.

În încheiere, repet doamnei Rouarb urările mele pentru Anul Nou, îi sărut din nou pe copii şi-ţi strâng cu putere mâna.

Al dumitale devotat.

DEGAS.

Salută-i pe Levert, pe prietenii dumitale, pe Martin, pe Pissarro cu care aş vorbi mult de aici etc. Îi uitam pe fratele dumitale şi pe Mignon.

Este aici un anume Lamon care a inventat o maşină

despre care se spune că este ingenioasă şi care pune în mişcare, cu aburii pe care îi produce, nişte trăsuri, până la oraşul de sus. Se vorbea mult despre tramvaie la Paris, o să-ţi aduc o descriere a acestei maşinării.

CĂTRE HENRI ROUART.

Paris, 8 august [1873].

Nu puteai face un lucru mai bun, dragul meu prieten, decât să proslăveşti viaţa la ţară. Dacă ciudatul dumitale corespondent nu a dat foc Operei[9] să ardă până-n temelii, cel puţin a închiriat două camere… la Croissy.

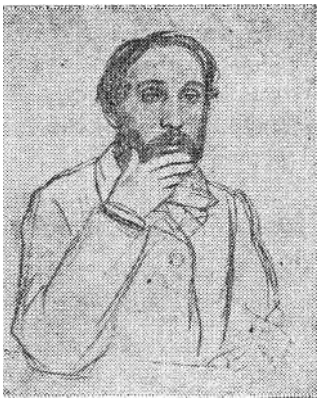

Autoportret, studiu pentru portretul cu prietenul său de Vaier nes, c. 1864, creion.

Se va duce acolo, după ce se va fi asigurat de puţină odihnă şi-şi va face cura de natură, întocmai ca un cabotin. Are intenţia să se ducă la Rouen pe jos, de-a lungul malurilor Senei, urcându-se uneori în şalupe sau în tren, când va trece. Mă simt aşadar ca şi cum aş avea bastonul în mână, dar fără umbrelă, studiind valorile, curbele

9 Celebrul cântăreţ Faure îl cunoscuse pe Degas prin prietenul său Manet pe la 1872.

drumurilor, pe deluşoare, şi mai cu seamă seara, ora cinei şi a unui somn zdravăn în cearşafuri mai degrabă albe. Puţin miros de bucătărie şi La Roche-Guyon, iată deviza mea. În asta constă *natura*, aştept mai puţină fericire furioasă decât dumneata, doar o stare mai bună pentru ochii mei şi puţină relaxare pentru restul.

Nu reuşesc să-mi termin tablourile, pastelurile etc… Ce mult durează şi iată cum se duc ultimii mei ani buni pe mediocrităţi I îmi deplâng adesea biata mea viaţă. Ieri am fost la înmormântarea tatălui lui Tillot[10]. Lipmann mi-a spus, zilele trecute, c-ai să te întorci în curând, şi speram oarecum să te întâlnesc acolo. Îţi scriu ca să-ţi atenuez puţin reproşurile prea puternice.

Scrisoarea se va întoarce poate de la Portrieux la Paris, dar îţi va parveni şi te va linişti poate. Sufletul este ca şi multe instrumente, trebuie să-l freci şi să te serveşti de el mult, ca să lucească şi să-i meargă bine. Pe-al meu dumneata îl freci mai mult decât proprietarul lui.

CĂTRE FAURE *K*

Torino, sâmbătă [dec. 1873]

Dragă domnule Faure, lată unde un vânt rău m-a aruncat, la Torino. Tatăl meu era în drum spre Neapole, s-a îmbolnăvit aici, ne-a lăsat fără nicio veste despre el şi, când în sfârşit l-am descoperit, eu am fost acela care a trebuit să plece pe loc, să-l îngrijească, şi mă aflu imobilizat pentru câtva timp, departe de pictura şi de viaţa mea, în plin Piemont.

Eram grăbit să vă termin tabloul şi să vă fac celălalt fleac. Stevens îşi aştepta cele două tablouri.

— I-am scris ieri, vă scriu în această dimineaţă, ca să mă iertaţi amândoi.

---

10 Laurent-Pierre-Hyacinthe-Auguste de Gas, mort la Neapole, câteva luni mai târziu.

Iată-ne pe amândoi în afara teatrelor noastre. Dacă al meu nu a ars[11], nu e mare deosebire. Nu mai joc.

Jurnalele pe care le citesc aici vorbesc foarte rar de chestiunea Operei. Trebuie să fie la mijloc intrigi foarte puternice.

Nu voi uita că trebuie să vă rog să-i prezentaţi doamnei Faure condoleanţele mele. O parte vă sunt adresate dumneavoastră. Dar toate acestea vin foarte târziu.

Primiţi, dragă domnule Faure, toată prietenia mea. Şi dacă, aceste ultime accidente nu ar fi avut loc, as adăuga şi scuze.

EDO. DEGAS.

Hotelul din Torino.

Salutări soţilor Hecht.

CĂTRE BRACQUEMOND!

Nedatată. [1874] Marţi.

Un bilet al lui Burty 2 mă anunţă că a făcut din dumneata, ieri, un nou aderent, dragul meu Bracquemond, şi că doreşti să ne întâlnim ca să stăm de vorbă. Mai întâi, noi avem deschiderea pe 153. Trebuie deci puţină grabă. Putem amina pe 6 sau pe 7 şi chiar puţin mai târziu, dar astfel încât să se poată face catalogul pentru ziua vernisajului. Acolo este spaţiu suficient (*Boulevard des Capucines*, *fostul atelier Nadar*) *şi o situaţie unică*... etc. etc. etc. Burty ţi-a dat câteva informaţii sau le vrei pe toate deodată? Am să-ţi dau o întâlnire, şi o vom putea schimba dacă îmi răspunzi că nu-ţi convine – *Joi dimineaţa la ora 11*, *chiar la faţa locului*.

— O să vezi cum arată, vom sta de vorbă pe urmă, dacă va mai fi nevoie. Eşti o achiziţie preţioasă pentru noi. Fii sigur de plăcerea şi de binele pe care ni-l faci. (Manet, întărâtat de Fantin 4 şi înnebunit el însuşi, nu se hotărăşte

11s ioniştii.

încă, dar nimic nu pare încă decisiv în privinţa lui.)

Al dumitale.

DEGAS.

Strada Blanche 77.

2

3 Aluzie la incendiul Operei din strada Le Peletier.

1 Félix Bracquemond (1833 – 1914), gravor.

2 Philippe Burty (1830 – 1890), scriitor, critic de artă şi gravor în acvaforte.

CĂTRE BURTY.

Nedatată. [1876]

Dă-mi te rog numărul lui Malassis pe strada Mazarine.

Dragă Burty.

Tot aştept litografiile lui Legros L Fii bun şi dă-le comisionarului. Ar fi trebuit să încadrezi unele dintre ele. Aş fi chiar încântat să vii azi după amiază să le aşezi în nişte rame mari pe care le am.

Sunt 6 rame la Durând-Ruel, cele 2 ale lui Malassis şi cele 4 litografii mari.

Nu mai e timp de aşteptat.

Al dumitale.

DEGAS.

CĂTRE FAURE.

Nedatată. [1876] Vineri

Dragul meu Faure.

Mi-ai spus că voiai, la sfârşitul acestei săptămâni, să-mi achiţi ce a rămas pentru tablou, deşi nu este gata.

— Este prea devreme şi nu ampncă nevoie de aceşti bani.

Dar dacă ai putea să-mi trimiţi încă 500 de franci, mi-ai face mare plăcere – pentru mâine. Aş putea plăti tot ce

am promis încă de sâmbăta trecută.

În seara asta cânţi, mi se pare. Nu uita să-i aminteşti lui Mérante 1 de fotografiile pe care

— Este vorba de prima expoziţie a impresioniştilor care a avut loc în 1875, pe *boulevard des Capucines*.

4 Henri Fantin-Latour (1836 – 1904), pictor şi litograf.

1 Este poate vorba de Alphonse Legros (1837 – 1911), pictor, sculptor şi gravor.

mi le-a oferit ieri. Sâni grăbit să le văd şi să imaginez ce voi face din arta acestui dansator.

Pe curând.

E. DEGAS.

CĂTRE FAURE.

Nedatată. [1876]

Dragul meu Faure.

Am să-ţi trimit *Robert Diavolul* simbătă şi *Cursele* marţi. A trebuit să muncesc ca un câine ca să mă pot ocupa puţin de dumneata; cu toate că în fiecare zi mi-era frică să nu te întorci, a trebuit să fac mici pasteluri. Scuză-mă dacă mai P°ţi-şi apoi, vreme foarte proastă pentru ochii mei.

Al dumitale.

E. DEGAS.

CĂTRE FAURE.

Nedatată. [Pe timbrul de pe plic: martie 1877]

Miercuri.

Dragă domnule Faure.

Am primit cu multă mâhnire scrisoarea dumitale. Prefer să-ţi scriu decât să te văd.

Tablourile dumitale ar fi fost terminate de mult dacă nu eram obligat să fac zilnic ceva ca să câştig bani.

Nu poţi să-ţi închipui ce greutăţi de tot felul mă împovărează.

Mâine este 15, am de plătit ceva, şi voi avea până la sfârşitul lunii puţină linişte.

Am să-ţi dedic aceste două săptămâni aproape în întregime. Fii bun să mai aştepţi până atunci.

Al dumitale.

DEGAS.

1 Dansator, apoi maestru de balet la Operă.

1 Degas face desigur aluzie la obligaţiile familiale pe care şi le asumase şi care au fost o povară grea în viaţa lui timp de mulţi ani.

Miercuri, 31 octombrie [1877].

Str. Lépic, 50.

Dragul meu Faure.

Vei avea *Cursele* luni. Lucrez de două zile şi merge mai bine decât credeam.

La ce bun să mai deschid capitolul motivelor care m-au făcut să întârzii atât? Nu ţi-ar servi la nimic.

Al dumitale.

DEGAS.

Spălătoresele vor urma imediat.

CĂTRE BRACQUEMOND.

Nedauxtă. [13 mai 1879]

Dragul meu prieten.

Ei, da, Expoziţia 1 s-a închis. Atunci de ce vrei să-ţi laşi obiectele? Grăbeşte-te. Mai sunt şi 439 fr. 50 de încasat de persoană, ceea ce este destul de bine. Dacă nu-l găseşti pe Portier 2, girantul nostru, du-te pe strada Lépic 54 unde locuieşte. Sau am să-i iau eu pentru dumneata.

Am vorbit despre jurnal3 cu Caillebotte4. Este gata să ne dea girul. Vino să vorbim despre asta împreună. Nu e timp de pierdut.

Am mers azi de dimineaţa cu Prunaire 5, gravorul pe lemn – trebuie să-l cunoşti –, să mă întâlnesc cu un anume Geoffroy, faimos *phototypeur*, pe strada Campagne-

Première.

— Un om curios, inventator cu dureri de ochi.

Trebuie să profităm repede de terenul câştigat. Să-i dăm drumul, să cucerim biata lume.

Ieri seară, mare discuţie cu Vibert 6 care cerea de zor să i se spună de ce îl credem prost.

Complimente soţiei dumitale mai cu seamă pentru cele două feţe ale cartonului.

Da, da, la anul trebuie să luptăm serios. Găseşte-ţi aşadar timp să petreci o zi cu mine. Sunt

1 A patra expoziţie a impresioniştilor care a avut loc în 1879, *avenue de VOpera*, 28.

multe lucruri de hotărât, de fixat pentru jurnalul nostru, ca să putem prezenta un program oarecare capitaliştilor noştri.

Al dumitale.

DEGAS. Marţi, ora 2

CĂTRE BRACQUEMÛND.

Nedatată. [Sfârşitul anului 1870 sau începutul anului 1880]

Dragul meu Bracquemond.

M-am văzut cu May Afacerea s-a făcut[1213]. Dar cred, şi i-am spus-o, că ar trebui pusă altă ramă. Cu toate mutările pe care desenul dumitale le-a îndurat odată cu mine, rama s-a făcut bucăţele. Ce vrei să fac?

Grăunţele[14] se mişcă chiar şi fără dumneata (care ar trebui să ne înveţi în loc să ne laşi să căutăm în zadar).

---

12 Ernest May (1845 – 1925), bancher, colecţionar cu un gust şi un fler deosebit. A fost în relaţii personale cu Manet şi cu Degas şi a fost în posesia mai multor opere ale acestuia din urmă.

13 Este vorba de vînzarea de către Degas lui Ernest May a unui mare desen acuarelat de Bracquemond, Citirea Bibliei.

14 Este vorba de grăunţe de acvatintă aplicate pe aramă ; Bracquemond era foarte expert în materie.

Cu prietenie.

DEGAS.

Sâmbătă.

2 Portier, negustor de tablouri, prieten al lui Degas, care i-a dăruit multe din operele sale.

3 Acest jurnal urma să se numească *Le Jour et la Nuit* (Ziua şi noaptea), dar după toate probabilităţile a rămas în stare de proiect.

4 Gustave Gaillebotte (1848 – 1894), pictor.

6 Alfred Prunaire gravase mai multe desene ale lui Manet.

6 Gravor contemporan cu Manet şi Degas.

Nedatată. [Probabil sfârşitul anulai 1879 sau începutul anului 1880]

Ce mare nevoie am să mă văd cu dumneata, Bracquemond, şi de câte ori nu te-am găsit!

1° Spune-mi dacă poţi să-l laşi să lucreze în casa dumitale Haviland pe prietenul meu Rossana, om cu mare talent, peisagist şi animalier, foarte delicat, care trebuie să facă flori delicioase, ierburi etc. De mult îi promisesem să-ţi scriu despre asta.

2° Trebuie să vorbim despre jurnal 1. Am făcut cu Pissarro câteva încercări. Una a lui Pissarro este o reuşită. Dra Cassatt2 lucrează şi ea din plin în acest moment. Mie mi-e imposibil, căci trebuie să-mi câştig existenţa, să mă mai ocup şi de asta în mod serios. Hai să aranjăm să petrecem o zi împreună, fie aici, fie la dumneata.

— Ai o presă acasă?

Soţia dumitale îşi pregăteşte în continuare expoziţia, nu-i aşa?

Pe curând.

DEGAS-Am aflat că ai primit comanda gravurii *Boissy* d'Anglasă a lui Delacroix. Este ceea ce ştiu că doreai. Trăiască prima meserie.

CĂTRE BRACQUEMOND.

Nedatată, [Sfârşitul lui 1879 sau începutul anului 1880]

Uite că Salmon 1 s-a supărat şi vrea toate planşele marţi. Pentru cine are urechi de auzit, e destul. Muncesc la planşă 2 cu râvnă şi cu spor.

1 *Le Jour et la Nuit*

2 Mary Cassatt (1844 – 1926), pictoriţă şi gravor american.

3 Una din capodoperele lui Bracquemond.

Ai putea să vii marţi şi să-mi aduci planşa dumitale sau să mergi direct la Salmon să dai un bun de tipar? Ce păcat că nu poţi să fii acolo pe la ora cinci. O să fim acolo toţi.

Cu prietenie.

DEGAS.

Duminică dimineaţa.

CĂTRE BRACQUEMOND.

Nedatată. [1880]

Dragul meu Bracquemond.

Se deschide la 1 aprilie. Se vor pune afişele mâine sau luni. Literele sunt roşu aprins pe un fond verde. A fost o mare luptă cu Caillebotte dacă să punem numele sau să renunţăm. A trebuit să cedez şi să-l las să le pună. Când oare o să terminăm cu *vedetele*?

Dra Cassatt şi d-na Morisot 1 nu voiau în niciun chip să apară pe afiş. Am făcut ca anul trecut, şi numele doamnei Bracquemond nu apare – e stupid. Toate argumentele din lume şi bunul gust nu pot învinge inerţia celorlalţi şi încăpăţânarea lui Caillebotte.

Faţă de reclama susţinută pe care se pare că le-o vor face lui Nittis 2 şi Monet (în *La Vie Moderne*), nr. 5 al Expoziţiei3 ar trebui să constituie o glorie pentru dumneata. Anul viitor, de pildă, am să fac în aşa fel încât

lucrurile să se petreacă altfel. Ceea ce se întâmplă mă face să fiu dezolat, umilit.

Începe să-ţi aduci obiectele. Se vor pune probabil două ecrane-panouri, unul în mijlocul sălii cu 4 ferestre şi celălalt în sala de la intrare.

O să poţi aşeza pe ele tot stocul dumitale de gravuri4.

Pe curând.

DEGAS.

1 Celebru tipograf de gravuri.

2 Este vorba de cunoscuta planşă *Au Louvre, Musée des Antiques* (La Luvru, Muzeul de antichităţi).

Dacă ţii la asta, şi doamna Bracquemond de asemenea, se va pune numele ei în a doua mie de afişe în timpul Expoziţiei. Răspunde-mi.

CĂTRE CAMILLE PISSARRO.

Nedatată. [1880]

Dragul meu Pissarro.

Te felicit pentru hărnicia dumitale; m-am dus în grabă la domnişoara Gassatt cu pachetul dumitale. Şi ea te felicită, ca şi mine.

Iată corecturile: tenta generală spre negru, mai degrabă cenuşiu, provine de la zinc, care este gras în sine şi reţine din negrul tipografic; placa nu este suficient de netedă. Sunt aproape sigur că la Pontoise nu merg lucrurile tot aşa de uşor în privinţa asta ca pe *rue de la Hachette* 1. Ar trebui totuşi să obţii ceva mai neted.

Poţi vedea totuşi de câte resurse beneficiază procedeul. Ar mai trebui să te obişnuieşti să pui grăunţe, pentru a obţine de pildă un cer gri uniform, egal şi fin. Este un lucru foarte greu, după părerea Maestrului Bracquemond. Dacă nu vrei să faci decât gravuri de artă originală, este poate destul de uşor.

Iată cum trebuie procedat. Ia o placă foarte netedă

(este esenţial, înţelegi de ce). Degreseaz-o perfect, cu alb de Spania. În prealabil trebuie să dizolvi, în alcool foarte concentrat, nişte răşină. Acest lichid vărsat, cum fac fotografii când varsă colodiumul pe cristal (ai grijă, cum fac ei, să scurgi bine placa aplecând-o) 2, acest lichid deci se evaporă şi lasă pe placă un strat mai gros sau mai subţire de răşină granulată. Lăsând să

1 Berthe Morisot (1841 – 1895), pictoriţă.

2 Joseph de Nittis (1846 – 1884), pictor şi gravor în acvaforte de origine italiană.

3 A cincea expoziţie de pictură (a cincea expoziţie a impresioniştilor) a avut loc la 1 aprilie 1880.

4 Acesta consta în acvaforte pentru decorarea serviciilor de faianţă şi porţelan.

lucreze, obţii o granulaţie mai închisă sau mai deschisă după cum ai lăsat să lucreze mai mult sau mai puţin. Asta, pentru a obţine tente egale; pentru a avea efecte mai puţin regulate, le poţi obţine cu estompa sau cu degetul sau orice alt fel de a presa hârtia care acoperă lacul moale.

Lacul dumitale moale mi se pare puţin prea gras. Ai pus puţin prea multă grăsime sau seu.

Cu ce ai înnegrit lacul de a ieşit acest ton brun închis din spatele desenului?

Este foarte frumos.

Încearcă să faci o lucrare mai mare cu o placă mai bună.

În privinţa culorii, am să dau să-ţi tragă cu o cerneală colorată următoarea placă pe care mi-o vei trimite. Am şi alte idei pentru planşele colorate.

Dar mai încearcă şi ceva mai finisat. Ar fi minunate nişte contururi de varză foarte accentuate 3. Gândeşte-te că trebuie să debutezi cu una sau două planşe deosebit de frumoase.

Am să mă pun şi eu pe treabă zilele astea.

Caillebotte adună lumea la ferestrele lui ca la nişte *refugii ale bulevardului Haussmann*, după câte mi s-a spus.

Ai putea găsi la Pontoise pe cineva care să poată decupa în aramă foarte subţire lucruri decalcate de dumneata? S-ar putea aplica acest gen de şabloane pe o probă liniară, puţin accentuată în acest scop, cu apă tare sau cu lac moale, imprimând apoi cu lemn poros îmbibat cu acuarelă părţile descoperite. S-ar putea face, în felul ăsta, frumoase încercări de imprimări originale şi ciudate, totul colorat. Experimentează puţin propunerea mea, dacă poţi.

— Am să-ţi trimit în curând nişte încercări făcute de mine în acest gen 4.

— Ar fi economic şi nou. Şi ne-ar conveni cred destul de mult pentru început.

N-am nevoie să te felicit pentru [calitatea artistică a grădinilor dumitale de zarzavată.

Însă de îndată ce-ai să simţi că te-ai obişnuit, încearcă ceva mai mare şi mai lucrat. Succes.

DEGAS.

1 La „planorul” Godard.

2 Aici se află o schemă cu o placă ţinută de o mină, cu picături care se scurg.

3 Pissarro făcuse o gravură înfăţişând un câmp de varză.

4 Nu se cunosc opere care ar fi rezultat din aceste încercări. Procedeul de imprimare pe lemn gravat de el a fost practicat de Gauguin.

5 Este desigur o aluzie la planşa citată, *Câmpul de varză*.

1 *Le Jour et la Nuit*.

CĂTRE CAMILLE PISSARRO.

Nedatată. [1880]

Dragul meu Pissarro.

Am două cărţi poştale primite de la Cadart. Ce poate să însemne asta? Răspunde-i dumneata lui Marchand.

Domnişoara Cassatt face încercări delicioase în gravură. Încearcă să te întorci curând. Încep să anunţ jurnalul 1 la diferite persoane. Cu livrările noastre anticipate o să acoperim cheltuielile. Aşa mi-au spus diferiţi amatori de gravură.

Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE EUGÈNE MANET.

Nedatată.

Dragul meu Manct.

M-am dus să văd localul 1 dumitale de pe *Chaussée* (*TAntin*. Mi se pare foarte greu de exploatat pentru noi. Grădina ar fi un loc minunat, dar nu poate fi defrişată. Prima sală, curtea cu geamuri, este destul de bună şi ea, dar restul este întunecos. L-am trimis pe Rouart să vadă locul şi n-am putut încă să discutăm.

Pe de altă parte, *Le café du Grand Balcon*, pe bulevard, în insuliţa de la Opera Comică, mi se pare că întruneşte toate avantajele: 8 săli bune şi altele. Scara dă chiar pe bulevard. Portier este entuziasmat, şi eu la fel. Du-te neapărat să-l vezi. Singurul lucru greu este să acoperim cu panouri de lemn zidurile care sunt decorate şi care trebuie respectate. Asta poate fi cam scump.

Toate cele bune teribilei dumitale soţii2.

Al dumitale.

DEGAS.

Marţi dimineaţă.

CĂTRE DOAMNA DIETZ-MONIN.

Nedatată.

Dragă doamnă.

Să nu mai vorbim despre portret *, vă rog. Am fost

atât de surprins de scrisoarea dumneavoastră prin care îmi propuneaţi să-l reduc la un boa şi o pălărie, încât nu vă voi răspunde. Credeam că Auguste 2 sau dl. Groult3, cărora le spusesem de ultima dumneavoastră idee şi că nu-mi face absolut deloc plăcere să o adopt, v-au informat.

Trebuie să vă mai spun că regret că am început ceva în stilul meu, care să se transforme apoi în ceva pe gustul dumneavoastră? N-ar fi foarte politicos, şi totuşi…

Dar nu aş putea, dragă doamnă, să discut mai mult fără să vă fac să înţelegeţi că am rămas foarte jignit.

În afara nefericitei mele arte, primiţi toate complimentele mele 4.

1 Este vorba de un local pe care încercau să-l găsească pentru o expoziţie a impresioniştilor.

2 Dna Eugène Manet, Berthe Morisot.

Doamnă Dietz-Moniny 1879.

GÄBE HENRI BOUABT.

Paris, marţi 26 octombrie.

Îţi mulţumesc pentru scrisoarea dumitale în creion, dragul meu Rouart. Siroccoul usucă cerneala, pare-se ca şi culorile în ulei şi vigoarea pictorilor. Ah! cât regret că n-am putut să merg cu dumneata acolo, să-i văd pe acei buni

prieteni. Şi apoi, este ceva destul de rar, trebuie să-ţi mărturisesc, sunt într-o dispoziţie în care îmi place puţin natura liberă. Ai fi avut un tovarăş metamorfozat şi capabil să vibreze ca oricare altul. Câteva mari

1 Este vorba de un portret în ulei al doamnei Dietz Monin pe care, după cât se pare, Degas l-a distrus.

2 Auguste-Henri-Louis de Clermont, pictor şi acuarelist, fratele lui Hermann de Clermont, ginerele doamnei Dietz Monin, amândoi prieteni cu Manet.

3 Fabricant de paste făinoase şi celebru colecţionar de opere de artă din secolul al XVIII-lea.

4 Această scrisoare nu este semnată; probabil că nu a fost expediată; ea a fost găsită printre hârtiile lui Degas.

desene sau pasteluri ar fi fost poate făcute de un Grévin 1 care şi-a ieşit din obiceiuri. Şi sublimul mi-ar fi făcut, cu siguranţă, tot atât de mult bine ca şi unui înţelept.

Aici, aproape că nu vedem. După-masa, mai cu seamă, suntem ca noaptea. Aş vrea să termin tabloul lui Ephrussi[15] şi, cu toate că pânza şi desenele sunt gata, nu progresez aproape deloc. Voi primi, totuşi, la sfârşitul lucrului, nişte bani buni aşteptaţi cu nerăbdare.

Spune-mi nişte poante bune cum le faci dumneata. Ai luat pasteluri cu dumneata? Acuarela e slabă[16]… totuşi Delacroix!

Burty are acasă un tigru făcut de el care pare o acuarelă, sub geam. Este un pastel pus foarte uşor pe o hârtie mai degrabă netedă. Este foarte vibrant, este un procedeu foarte frumos.

Am să-i scriu lui Cherfils[17]. L-am neglijat prea mult.

---

15 Alfred Grévin (1827 – 1892), desenator. A întemeiat la Paris, în 1882, Muzeul figurilor de ceară, care ii poartă numele.

16 Degas a folosit foarte rar acuarela.

17 Alphonse Cherfils, prieten cu P. Lafond, fostul conservator al Muzeului din Pau şi al Muzeului Degas.

Şi nu întâlneşti deseori fiinţe atât de afectuoase şi de inteligente ca el.

Familia Cassatt s-a întors de la Marly. Dra Cassatt se instalează într-un atelier la parter care nu mi se pare a fi prea sănătos. Ceea ce a făcut la ţară merge foarte bine la lumina din atelier. Este mult mai închegat şi mai nobil decât ceea ce a făcut anul trecut. Pe curând, o să stăm de vorbă mult mai uşor în *rue de Lisbonne* în faţa articolelordumitale. Îţi scriu de teamă să nu mă blestemi.

Mă duc pe bulevardul Voltaire să cinez cu fratele dumitale. Noroiul, noroiul, noroiul, umbrelele. În orele de seară este totuşi foarte frumos!

Dragă prietene.

Abia ieri am dat să-mi tragă această mică schiţă în creion de cărbune U Vezi ce gri frumos a ieşit. Ar trebui să existe creioane cu şmirghel[18]. Dă-mi o idee ca să le pot face eu. Vineri n-am putut să vorbesc despre asta cu fratele dumitale. Îţi mulţumesc pentru piatra pe care mi-ai trimis-o. Ea lasă urme pe aramă în mod delicios. Este un aglomerat cum îşi face Denis Poulot? Cu lupa, am citit pe ea Delanoue cel mare.

Pe ce aş putea s-o ascut să-i fac un vârf?

N-am timp să fac nişte schiţe mai serioase. Am mereu articole de făcut. Ultimul este un evantai din camaieu pentru dl Beugniet[19]. Nu mă gândesc decât la gravură, dar

---

18 mai [1882].

19[...] Lafond îmi scrie cîteva rînduri. Va sosi aci să-şi vadă cărbunele de la Salon şi se va întoarce apoi la liceul lui de la Pau. La noi s-a întors vremea bună, şi la voi, nu-i aşa? Duminică, mare zi de vernisaj. Un Whistler uimitor, rafinat la culme, dar într-un stil! Chavannes, nobil, într-un stil care se cam repetă, are defectul de a fi îmbrăcat prea cu grijă, prea mindru, într-un portret mare făcut de Donnât \ cu o dedicaţie mare pe nisipul pe care el şi o masă de formă masivă, cu un pahar cu apă aşezat pe ea, pozează (stil Goncourt) 2. Manet, prost şi fin, carte de joc fără altă impresie, trompe Voeil spaniol, pictor ..., în fine, ai să vezi. Pe bietul Bartho-

nu mă apuc de nimic.

Cu prietenie.

DEGAS.

1 Cărbune de lampă electrică, numit cărbune electric.

2 Conglomerat de praf de şmirghel.

3 Negustor de tablouri din strada Laffitte.

Lomé3 l-au suspendat la frize şi cere în mod naiv să i se restituie cele două obiecte =

CĂTRE ALBERT HECHT1.

Nedatată.

Dragă Hecht.

Ai *putea* să obţii de la Operă să asist la *examenul de dans*, care trebuie să fie joi, după cât mi s-a spus?

Am făcut atâtea astfel de examene de dans fără să le fi văzut, încât mi-e cam ruşine.

Cu deosebită prietenie.

DEGAS.

Str Fontaine St-Georges 19 bis

Marţi dimineaţă.

1 Portretul lui Pierre Puvis de Chavannes (1824 – 1898) a fost pictat de Bonnat (1833 – 1922) în schimbul frescei pictate de Puvis de Chavannes pentru frumoasa casă a lui Bonnat, *rue de Bassano*; el a fost expus la Salonul din 1882.

2 Jules de Goncourt (1830 – 1870) scriitor şi acvafortist.

3 Paul Albert Bartholomé (1848 – 1928), sculptor.

1 Albert Hecht, prieten cu Manet şi Degas.

Studiu de dansatoare.

1878

Dragul meu liecht.

Tot mai sunt convins că am scris adresa mea fără nume. Ai fost tare drăguţ că m-ai căutat peste tot. Dar ce solemnitate!

Aveam intenţia să mă strecor la Operă, printre mame, cu un bileţel, şi dumneata vrei să mă duci personal la picioarele domnului Vaucorbeil1. Pe marţi, cu prea multe mulţumiri.

13. DEGAS.

Duminică dimineaţă.

CĂTHE J.É. BLANCHE h

1882.

Dragă domnule Blanche.

Am să întreb la Operă dacă au un fotoliu liber pentru cele trei zile. Am să vă iau cu mine luni, aşa cum am mai făcut, şi o să vă aranjaţi cu un prieten pentru celelalte zile, aşa cum mi-aţi spus. Am să fiu titularul fotoliului şi am să am drept de intrare în teatru.

— Iată o primă combinaţie pe care o găsesc mult prea comodă pentru mine şi nu destul pentru dumneavoastră. Intrarea în teatru vă surâde şi eu v-o

răpesc. Dar sunteţi un om capabil sau să vă consolaţi, sau s-o obţineţi în calitate de critic de artă sau pur şi simplu s-o cereţi ca un copil răsfăţat.

Vaucorbeil mai este încă bolnav şi Ephrussi (Charles) este în raporturi cât se poate de bune cu Darcei, secretarul Operei.

Pe de altă parte, nu ştiu dacă voi fi înlocuit uşor la fotoliul meu de luni, aşa încât o să-l duc în circă până ce un nou abonat mi-l va lua.

Şi apoi, scrisoarea dumneavoastră mă face să înţeleg că mă credeţi abonat pentru cele trei

1 D im dor al Operei între 1879 – 1884.

zile şi dispus să cedez două zile, mai cu seamă una. Nu, nu am decât lunea, şi uneori e prea mult.

Şi apoi, aş vrea să păstrez partea dreaptă. Spuneţi-mi dacă aveţi un prieten dispus să ia imediat cea de-a treia zi. Toate acestea sunt destul de greu de aranjat.

Cât despre trimiterea acelei sume importante, suntem departe de a fi în stadiul acesta.

Scrieţi-i lui Ephrussi; el vă va spune precis, ne va spune precis modul de a proceda.

Mii de complimente.

DEGAS.

CĂTRE J.É. BLANCHE.

Iulie 1882.

Vă mulţumesc, dragă domnule Blanche, pentru ceea ce mi-aţi trimis; cineva m-a ajutat să traduc această piesă grea.

Vă scriu de la Halévy x, la Étretat, unde vremea e frumoasă, dar este şi Monet pe care ochii mei nu-l mai pot suporta.

Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE BARTH OLOMÉ.

Paris, 5 august 1882.

Ceea ce ţi-am scris te-a surprins, dragă prietene. Este adevărat, cad şi mă ridic foarte repede. Am sosit aşadar luni seară, am găsit biletul dumitale şi marţi de dimineaţă, în strada Bayard, mi s-a spus că ai şi plecat cu o zi înainte. Opt zile la Étretat, a fost mult pentru mine. Halévy e bun, dar funebru x, nu ştiu să joc nici pichet.

1 Jacques-Emile Blanche (1861 – 1942), pictor şi critic de artă.

1 Ludovic Halévy (1834 – 1908), scriitor şi autor de librete de operetă şi comedii.

nici biliard, nici să fac curbe persoanelor, nici să lucrez în mijlocul naturii, nici să fiu pur şi simplu agreabil în societate. Cred că n-am fost nici eu distractiv pentru ei, şi că se credea despre mine că am mai multe resurse. […]

Când te întorci? Pentru că sunt singur aici. Parisul e plin de farmec şi munca nu este oare singurul lucru bun pe care-l poţi avea când ai chef să treci la treabă?

Luni de dimineaţă, şedinţă de portret cu Pagans 2 înainte de plecarea lui în Spania. Se pare că doamna Camusă a plâns într-o zi de ciudă şi de pasiune pentru chitară în faţa unui bun general care predă acest instrument.

X… îmi trimisese un articol nemaipomenit publicat în *Standard* unde eram lăudat, cu câteva rânduri curtenitoare şi înţepătoare. L-aş înţepa şi eu dacă nu m-aş teme să sparg abcesul înainte de a se coace. Poate că a încercat să-l câştige pe Gervex 4, om nou, decorat şi mai util. I*…1

CĂTRE BARTIIOLOMÉ.

[Veyrier, Geneva, 9 septembrie 1882].

Să nu sfârşeşti într-un salon o viaţă petreută altundeva – în bucătărie.

Sunt momente din cele mai rele când trebuie să-ţi foloseşti raţiunea.

De la Croix are numele unui pictor.

Să aprinzi focul fără să vezi, în aceasta consta dragostea.

Ocazia e pe pământ şi se spune că zboară.

I s-a furat urâţenia.

Sunt călători mai fericiţi decât

Dar ce, eu călătoresc? spunea un şef de gară.

1 în perioada aceea Ilalévy avusese mai multe decese şi necazuri în urma cărora a renunţat să scrie pentru teatru.

2 Pagans, cântăreţ şi chitarist spaniol, foarte aprecia de tatăl lui Degas.

3 Dna Camus, soţia unui prieten al lui Degas.

4 Henri Gervex (1852 – 1929), pictor.

Dragă domnule Heymann.

Lăsaţi-mă să mai merg să iau masa cu dansatoarele italiene şi franţuzoaice, duminică la Boldini. Pe duminica viitoare. Dar să jurăm amândoi pe mina noastră dreaptă că n-o să avem nici dansatoare, nici înmormântare, nici nimic altceva în acea zi definitivă.

Mii de scuze.

DEGAS.

Vineri.

CĂTRE BARTUOLOMÉ.

Neticitată. [1883, anul morţii lui Manet].

Miercuri.

Să schimbi aerul, trebuie să-ţi facă bine, chiar pe vremea asta mizerabilă. Şi trebuie să te scutească să fii încălzit toată ziua de o sobă, încălzit şi de pictură. Va trebui să mă forţez, acum că zilele se fac lungi, să nu stau în atelier decât o jumătate de zi, sau dimineaţa, sau după-masa, şi să mă plimb. *Ambulare*, iată o nouă deviză, *postea labore* 1.

Manet este pierdut[2021]. Se pare că acest doctor Dureau din Villeneuve l-a otrăvit tot dându-i secară încolţită. Se pare că unele ziare au şi avut grijă să-i anunţe sfârşitul apropiat. Trebuie, sper, să fi fost citite, la el acasă, înaintea lui. Nu îşi dă seama deloc de starea lui şi are cangrenă la un picior.

Manet aşezat, întors spre dreapta, 1864, acvaforte

CĂTRE HENRI ROUART.

16 octombrie [1883].

Dragul meu prieten, această scrisoare te va găsi la Veneţia în ultimul moment. Despărţirea pe care doamna Rouart o dorea nu va fi deci atât de absolută cum ar trebui.

L-am îngropat pe Alfred Niaudet1 sâmbătă. Îţi aminteşti de seara cu chitare la mine acasă, acum aproape un an şi jumătate? îi număram pe prietenii prezenţi, eram 27. Şi iată că patru s-au dus. Drele Cassatt trebuiau şi ele să vină, una din ele a murit. Ar fi fost cinci. Să încercăm să ne cramponăm de acest pământ, aşa republican cum este.

---

20 Ideea plimbărilor îl preocupă pe Degas de pe acum. Spre bătrîneţe, cînd vederea îi scade aproape complet, plimbările prin Paris, devenite manie, constituie un pericol pentru viata pictorului.

21 Manet a murit în primăvara anului 1883.

[…]

Îţi place natura, ca şi umiditatea. Fă-mi totuşi plăcerea să-ţi părăseşti pentru o clipă cele două prietene ca să intri, pe uscat, la palatul Labia şi să vezi, pe jumătate pentru dumneata, pe jumătate pentru mine, frescele lui Tiepolo. Forain 2, da, Forain, îmi dădea despre ele, la o masă de la cafeneaua Larochefoucauld, o privire de ansamblu pe care o încheia comparându-le cu un afiş de Chéret3. Acesta e modul lui de a admira. Poate că nu este mai rău decât altele. […]

Te-aş fi însoţit şi aş fi pregătit portretul fetei dumitale, în plină Veneţie, unde părul şi tenul ei au fost cândva cântalo. Dar am rămas aici, pentru că am termene.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedalală. [noiembrie 1883]

Dragul meu Ilalévy.

Trebuie să ştii ce înseamnă o dansatoare care vrea să pui o vorbă bună pentru ca 1. Vine de două ori pe zi să te întrebe dacă v-aţi întâlnit, dacă ai scris.

Te simţi mai bine? Dacă ai curajul sau puterea scrie-i un bilet lui Vaucorbeil, la Mérante, nu despre leafa lui căci ar fi prea de tot, ci despre dansul şi trecutul lui, despre viitorul lui.

N-am mai văzut o asemenea îndrăcită. Şi vrea totul imediat. Şi te-ar lua în braţe cu un pled şi te-ar duce la Operă dacă ar putea.

Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedalală. [noiembrie 1883]

Dragul meu Halévy.

Micuţa Chabot a venit foarte surprinsă şi foarte mulţumită în acelaşi timp că a fost chemată de dl. Meyer să i se reînnoiască angajamentul. Domnişoarele Salled şi

Sacré au fost chemate în acelaşi

1 Alfred Niaudet, vărul dnoi Ludovic Halévy.

2 Jean-Louis Forain (1852 – 1931), pictor, desenator, gravor şi litograf.

3 Jules Chéret (1836 – 1932), desenator şi pictor; afişele sale au fost primele litografii colorate în Franţa.

1 Este vorba de dra Chabot, dansatoare la Operă, timp.

— I s-a oferit o leafă despre care spune că este foarte modestă. Avea 2.200 franci, i se oferă 2.400. Ar trebui să încercăm să obl/mă 2.600 sau 2.800 în primul an. Dl Meyer îi oferea, de altfel, pentru anul viitor, adică 1885, 2.700 franci, pentru 1886, 3.000 franci. Ea cere deci 200 sau 300 franci mai mult anul acesta, şi spune că-i merită pentru tot felul de motive: lucrează de la 16 ani, i s-a mărit leafa la fiecare examen etc…

Deci încearcă să obţii pentru ea:

1° 2.700 sau 2.800 franci în 1884;

2° 3.000 franci pentru 1885;

3° 3.500 franci pentru 1886.

Angajamentul pe care trebuie să-l semneze este de trei ani.

Solicitaloarea este foarte grăbită şi ar vrea pur şi simplu să mergi astă-seară la Operă. Mă tem că va trebui să mergi la *Regi în exil* 1 sau chiar la *Simon Boccanegra2* unde mă prezint în seara asta la nr. 177 sub numele domnului Verdi.

În sfârşit, fă cum poţi mai bine, scrie-i domnului Vaucorbeil, căci se pare că e foarte urgent. Ştii de altfel cum se petrec lucrurile la Operă.

Cu prietenie.

DEGAS

Numita domnişoară Chabot în prezintă omagiile ei.

1 Piesa de Alphonse Daudet.

2 Operă de Verdi.

CĂTRE HENRI LEROLLE1.

4 decembrie 1883.

Dragul meu Lerolle, du-te repede s-o asculţi pe Thérésa la Alcazar, *rue du Faubourg-Poissonière*.

Este aproape de Conservator şi este mai bine. S-a mai spus demult – nu ştiu ce om de gust a spus-o – că ea trebuia distribui (a în Glück. Sunteţi toţi nebuni după Glück în acest moment2.

Trebuie deci să te duci s-o asculţi pe această artistă admirabilă.

Deschide gura mare şi iese vocea cea mai grosolan, cea mai delicat, cea mai spiritual tandră de pe lume. Şi sufletul şi gustul, unde poţi să găseşti ceva mai bun? Este admirabil.

În orice caz, pe joi la muzicantul *meu*.

Cu prietenie.

DEGAS.

1 Henry Lerollc (1848 – 1929). picior de gen şi peisagist.

2 Degas participa eu mare plăcere la auziţii ale operei *Orfeu*, organizate la compozitorul Ernest Chausson, cumnatul lui Henry Lerulle.

CĂTRE DL ŞI DNA BARTHOLOMÉ.

Neda lată.

Domnul Degas, foarte mişcat, îşi prezintă urările pentru Anul Nou domnului şi doamnei Bartholomé. Se află de asemenea forţat să mărturisească că nu are cărţi de vizită şi că, atunci când nu găseşte pe cineva acasă, îşi scrie numele pe marginea jurnalelor portarului; i se dă un plic de scrisoare. Delicateţea şi rafinamentul prieteniei la ceilalţi îi plac nespus. De-nr putea ceilalţi să continue.

CĂTRE DOAMNA DE FLEURY1.

8 ianuarie 1884. SLR. Pigalle 21.

[…] Sâmbătă dimineaţă a fost o primă şedinţă la atelier pentru un portret foarte mic în care dl şi doamna Bartholomé sunt înfăţişaţi în ţinută de oraş. Plecarea lor la ţară nu a micşorat bunăvoinţa mea, şi peste o săptămână voi fi al lor dacă vor voi.

Rândul cui este? al dumneavoastră, dragă doarrD să şi al minunatului dumneavoastră soţ, dar întorceti-vă!

Vechiul dumneavoastră prieten.

DEGAS.

1 Cumnata sculptorului Bartholome.

CĂTRE DOAMNA DE FLEURY.

Nedatată.

Luni

Închipuiţi-vă că sunt ocupat sâmbătă, stimată doamnă, şi-mi pare nespus de rău. Într-adevăr, mă las hrănit şi va veni timpul când voi plăti asta prin prăbuşire. Până atunci nu mai dansez sau nu mai pun pe nimeni să danseze, nu mai vin la mine micuţe drăgălaşe de destul de multă vreme. Va trebui să revin la programul meu din moment ce trebuie să fiu înţelept, cum spuneţi.

Regret nespus.

DEGAS.

CĂTRE DNA BARTHOLOMÉ (NĂSCUTĂ DE FLEURY) 1.

Nedatată.

Scumpă doamnă.

Binevoiţi să-mi acordaţi o amânare până miercuri. S-a întâmplat un lucru surprinzător. Un pictor, Henri Lerolle, despre care mi s-a spus că e chiar pe cale să fie decorat, în răstimpul dintre Salon şi Expoziţia Trienală sau Naţională, şi despre care ştiam că are o oarecare avere, m-a invitat să iau masa cu el. Acest drept este recent dar de o destul de mare importanţă. De acord cu soţia lui care se pare că îl dirijează, tocmai a cumpărat, într-un asemenea moment,

un mic tablou al meu cu cai, de la Durând-Ruel. Şi îmi scrie cu admiraţie (stil Saint-Simon), că vrea să mă serbeze cu prietenii lui şi, deşi cea mai mare parte a picioarelor cailor din frumosul lui tablou (al meu) sunt destul de prost plasate, am o poftă grozavă, în modestia mea, să-i las să-mi acorde puţină consideraţie la masă. Doar de data asta.

Studiu de cai, 1860 – 1872, creion scumpă doamnă, lăsaţi-mă să mă-mbăt cu parfumurile gloriei, de cealaltă parte a Senei, în spatele Invalizilor, pe *avenue Duquesne*. Dacă nimic nu reuşeşte să mă îmbete, nici chiar vinul, de ce n-aş veni să mă înfăţişez dumneavoastră, pentru o clipă, pe la ora 10.1/2, cu aerul că am parvenit? Prietenul dumneavoastră.

DEGAS.

Luni.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

16 august fi 884].

Ai să vii să pui sechestru, dragul meu prieten? Ce să sechestrezi în oribilul suflet omenesc? Nu ştiu unde ar mai găsi prietenii mei loc să şadă, nu mai există scaune; mai e patul care nu-mi poate fi sechestrat şi în care dorm prea mult „căci azi de dimineaţă, la ora 7, după ce l-am părăsit o clipă ca să deschid fereastra şi să încep* să-ţi scriu înainte de-a trece poştaşul, m-am băgat, la loc ca să mă

bucur mai serios de dimineaţă. Da, devin ingrat, şi asta într-o stare de comăi care face ca răul să nu aibă leac. După ce am tăiat

1 Prima soţie a lui Barl, holomé.

arta în două, după cum îmi aminteşti, am să-mi tai singur frumosul cap şi Sabine 1 o să-l păstreze de formă într-un borcan.

Oare viaţa la ţară sau povara celor cincizeci de ani mă îngreunează şi mă dezgustă atât de mult? Lumea crede că sunt vesel pentru că zâmbesc prosteşte, în mod resemnat. Citesc Don Quijote Ah! ce om fericit şi ce moarte frumoasă.

Soţia dumitale, aşa sănătoasă cum e, să nu mă blesteme prea tare şi să se întrebe dacă într-adevăr merită să facă acest lucru. Şi să-şi păstreze mânia şi gesturile de afecţiune pentru un bărbat tânăr, încrezător, mândru, simplu, îndrăzneţ şi blând, suplu şi dur, pictor şi scriitor, scriitor şi tată, şi mai uimitor decât crede, spune şi scrie el, sau decât se scrie despre el: Trăiască J.F. Raffaëlli2. Este, să ştii, omul care ne trebuie.

Medalia dumitale ar trebui să mă indigneze. Şi o aplaud ca şi cum ar fi de aur. Să trăiască şi Sandoval, omul locaţiilor, omul care-şi plăteşte chiria, fără să te judece câtuşi de puţin după valoare.

Fac glume de prost gust şi nu le gust. Ah! unde e vremea când mă credeam puternic, când eram plin de logică, plin de proiecte. O să vin foarte repede la vale rostogolindu-mă nu ştiu unde, înfăşurat în multe pasteluri proaste ca într-o hârtie de ambalaj.

La revedere, cu prietenie foarte sinceră totuşi fată de minunata dumitale nevastă şi faţă de dumneata.

DEGAS.

CĂTRE HENRI LEROLLE.

21 august 1884.

Dacă ai să-mi răspunzi, dragul meu Lerolle, pariez că

ai să-mi spui că sunt un om ciudat şi caraghios. De ce nu ţi-am scris înainte de plecarea

1 Sabine Neyl, una din menajerele lui Degas, care a murit la el în strada Pigalle.

2 Jean François Raffaëlli (1850 – 1924), portretist, peisagist, pictor de gen, gravor în acvaforte, litograf şi geulptor.

dumitale şi n-am primit cu Lia cu drajeuri habar nu am. Dacă ai fi burlac şi în vârstă de 50 ani (de o lună), ai avea astfel de clipe, în care te închizi ca o uşă, şi nu numai în faţa prietenilor tăi. Suprimi totul în jurul tău şi, când eşti singur, Le anihilezi, te omori în sfârşit, din dezgust. Am făcut prea multe proiecte, sunt blocat, neputincios. Şi pe urmă am pierdut şirul. Mi s-a părut că am tot timpul; ceea ce nu făceam, ceea ce alţii mă împiedicau să fac, cu toate necazurile mele şi cu toată infirmitatea vederii mele, nu pierdusem speranţa să mă aştern pe treabă într-o bună zi.

Mi-am adunat toate planurile într-un dulap şi purtam mereu cheia la mine, dar am pierdut-o. În sfârşit, simt că starea de comă în care mă aflu n-am s-o pot ameliora. Am să-mi găsesc ocupaţii, cum spun oamenii care nu fac nimic, şi-atâta tot.

Îţi scriu toate acestea fără să fie strict nevoie, era de ajuns să-ţi cer umil iertare de grosolănia mea.

Dar mi-am amintit că Alexis Rouart parcă mi-a spus că o să mergi lângă Vimoutiers când pleci din Paris. Această scrisoare pe care o trimit în *avenue Duquesne* 20 te va urma de data asta (dumneata va trebui să-mi răspunzi), sunt sigur de răspuns.

Trebuie să-ţi spun că sunt şi eu lângă Vimoutiers, la un prieten din copilărie[22], şi poate la câteva leghe de

22 Paul Valpinçon. peisagist, fiul lui Edouard Val- pinçon, prietenul lui Ingres, a fost coleg la colegiu cu Degas şi i-a păstrat o prietenie din cele mai devotate.

dumneata. Scrie-mi la Creâteau de Ménil Hubert, prin Gacé (Orne).

Am să vin, dacă eşti unde cred, să te văd imediat.

Cele mai bune amintiri soţiei dumitale.

Al dumitale.

D.

Neda laid.

Menii Hubert, prin Gacé (Orne).

Ai văzut cum a murit de Nittis, ce repede se moare! Am putut ajunge la timp pentru înmormântare. Nimic despre nevasta lui. Se află la familia Groult, la Yitry. Am veşti de la ea prin dl Groult. De îndată ce mă întorc la Paris am să mă duc s-o văd. L-a iubit mult pe soţul ei, dar prea îşi făcuse *o afacere* din el. O să stăm de vorbă despre femeia asta nenorocită şi despre acest ciudat şi inteligent prieten.

CĂTRE HENRI ROUART.

Castelul Menii Hubert „lângă Gacé (Orne).

22 august.

Dragul meu prieten, zilele trecute scrisoarea doamnei Rouart mi-a sosit în cupeul care mă ducea în Normandie, ţi-a spus probabil portarul dumitale. Mi-ar fi făcut plăcere să te văd, şi dacă aş fi ştiut că soseşti la ora 5, vineri 9, aş fi venit imediat spre seară în *rue de Lisbonne*. Amânam, amânam. Mătuşa mea mi-a trimis o scrisoare cam neplăcută şi poruncitoare. Am anunţat atunci că voi fi acolo la ora stabilită.

Şi iată că este o vreme minunată, o vreme *pentru dumneata* (în fond nu sunt cu adevărat răutăcios), dar nu am încredere absolută în barometrul aneroid care spune că vremea asta trebuie să dureze. În Franţa nu mai trebuie să crezi decât în ploaie. Aici suntem într-o vale. Parc mare, copaci deşi, foarte înalţi, şi apă care-ţi iese de sub picioare. Sunt pajişti în care mergi ca pe un burete. De ce vitele

care pasc şi cresc în aceste ierburi umede n-ar avea reumatism şi nu e oare posibil ca să ni-l transmită nouă care le mâncăm?

Încerc puţin să lucrez. În primele zile am fost parcă sufocat şi zăpăcit de aerul puternic. Încep să-mi revin, *încerc* să mănânc puţin. Cum faci de reuşeşti, sosind într-o anumită regiune, nepregătit, să lucrezi imediat a doua zi de la ora 6

dimineaţa, sau în aceeaşi zi clacă ai călătorit noaptea? Iubeşti natura mai mult decât mine, îmi vei răspunde.

Deocamdată eu sunt în faţa naturii, nu dumneata. Aşa că mi-am ieşit totuşi puţin din minţi. Mă apuc de lucrări pentru care ar trebui zece ani le părăsesc după zece minute, fără să-mi pară rău, spunea Rousseau în insula Saint-Pierre.

E mult, totuşi, de când nu ne-am mai văzut, dragă prietene. Am lipsit enorm de mult, o să mă întorc curând. Nu pot să spun foarte exact dacă nu mă simt foarte bine aici.

Simt că soţia dumitale e supărată pe mine, că nu m-am purtat frumos cu voi, că mi-am aranjat prost plecarea faţă de sosirea voastră. Este adevărat. Altă dată am să calculez mai bine.

Cum sunt încă *al naturii* pentru aproape o săptămână, şi cum n-am răspuns încă la buna dumitale scrisoare de la Le Mans, aştept un bilet de la dumneata, care nu ştii să fii niciodată supărat pe mine. Fata dumitale, care are de mult un ten aşa de frumos, trebuie să fie strălucitoare acum, probabil că iese în lume.

Cu multă prietenie.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [1884

Dragul meu Halévy.

Sunt aici în Normandia pentru încă vreo zece zile. O

să mai fie timp la întoarcere să vin să văd casa foarte plăcută de la malul mării? Mai opreşte-l pe Gavé 1 care este şi el foarte plăcut. Şi eu, am să fiu cât am să pot de plăcut. De altfel am devenit, după câte spune lumea aici.

Gânduri prieteneşti Louisei[23] şi omului de gust[24], dacă este acolo.

Al dumitale.

DEGAS.

Nedalată. [1884]

Dragul meu prieten.

Sabine a pus pur şi simplu la poştă telegrama dumitale care mi-a sosit azi dimineaţă, sâmbătă, lucru care, în afară de faptul că este de-o prietenie exigentă, nu este câtuşi de puţin grav.

Păi! acest bust, nu-l pui chiar deloc la socoteală, nu crezi că *m-am aşezat la lucra atât de straşnic, cu o familie aplecată asupra talentului meu* (stil Goncourt)? Vrei să profit de vremea bună ca să plec, şi aici se contează pe ea ca să rămân. Şi pe urmă mai e bustul, îţi jur că e un bust cu braţe şi că vreau să mai înaintez cu lucrul. l) acă-l las, ratez totul.

Spune-mi, dacă sosesc spre sfârşitul săptămânii viitoare, pot să fiu bine primit, dacă mai sunteţi acolo, bineînţeles V

Dar n-am să-l mai văd pe Gavé, ăsta e sensul telegramei!

Cu prietenie Louisei şi dumitale.

DEGAS.

Sâmbătă, Ménil Hubert, prin Gacé (Orne).

Să merg de aici la Dieppe fără să trec prin Paris. Propun această problemă spiritului dumitale mare.

---

23 Este vorba de Albert Gavé, fiul dnei Elisabeth Boulanger-Cavé, prietena lui Delacroix.

24 Gavé.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatală.

Sâmbătă.

Dragul meu prieten, şi eu merg la ţară. Dar ce teribilă vreme frumoasă, ce căldură, şi ce greu mă obişnuiesc cu ea! Ce-aş mai dormi toată ziua, şi cum îţi scriu pe la ora 4 cu obloanele închise, n-am să mai stau mult sau mă întorc la oraş unde vremea bună se suportă totuşi mai uşor.

Le Mans este la 20 de leghe de aici, probabil că mai eşti acolo, dar aş sosi exact când pleci, mai bine să lăsăm pe altă dată. Şi apoi astă-seară soseşte o familie care nu ar vrea să fie pretextul evadării mele.

Plăcuta dumitale scrisoare era să ajungă după plecarea mea. Încep prin a-mi pune toate sentimentele la picioarele teribilei dumitale soţii pe care nu m-am dus s-o vizitez, şi care-i iartă aşa de greu pe oamenii care nu sunt la fel de buni ca soţul ei care este, spune ea, mereu prea bun. Nu sunt prea tare în argumente ca s-o liniştesc şi prefer să-i fac tot felul de complimente pentru tânăra acuarelistă căreia i-a dat viaţă. […]

Ceea ce îmi spui despre tânărul Colin mă face să doresc mult să-i văd schiţele. Ce frumoase sunt înclinaţiile naturale şi uşurinţa, şi cât de mult mai trebuie şi altceva!

Mă grăbesc să-mi ofer puţină odihnă şi să-mi revină gustul de lucru. Căzusem, în ciuda dificultăţii situaţiei, într-o stare de profundă plictiseală. Va trebui în mod stringent să astup nişte găuri. Am făcut câteva vânzări care-mi vor asigura acest sfârşit de an. Aşadar nu totul este dezolant.

CĂTRE LUDOVIC 11ALÉVY.

Nedalală. [1884J

Dragul meu prieten.

Tare mă tem că nu mai sosesc deloc. Până la sfârşitul săptămânii sunt reţinu t aici, sau mă reţin singur spre a

termina un bust cu braţe. Durează mult, deşi e foarte amuzant. Şi interesul care mi se arată seamănă mult cu o curiozitate răutăcioasă. Ceea ce face să mă străduiesc să semene şi ambiţionez chiar ceva mai mult.

Odată ajuns la Paris, va trebui să termin întâi o comandă. Dar va mai fi oare timp să merg la Dieppe? Nu fi supărat pe mine şi aşteaptă-mă totuşi într-o bună zi când va fi frumos. Văd că eşti şi mai mulţumit de omul de gust. Şi n-am să-l mai prind acolo!

Sentimente prieteneşti Louisei.

Al dumitale.

DR G AS;

Ménil Hubert, prin Gacé (Orne)…

Ménil Hubert, Luni [15 septembrie 1884].

Mica alifie, făcută cu mâinile dumitale, dragul meu prieten, mi-a parvenit – m-am frecat cu ea şi, nu pot nega, mi-a făcut bine. Poţi să te refaci şi din ceva mai rău.

Dacă vrei să ştii de ce sunt încă aici, am să-ţi spun – „Şi nu te ocupi şi de Horten se mi-a spus mama. Cine vrei atunci să se ocupe de ea?” – Şi m-am apucat, ca să fac ceva, să frământ un bust mare cu braţe, din lut amestecat cu pietricele. Familia urmăreşte lucrul meu cu mai multă curiozitate decât duioşie. Nu te amuzi în fond decât cu ceea ce nu ştii, când eşti atât de prost echilibrat ca mine. Şi în afară de picioarele care îmi intră în trup şi de braţele care-mi obosesc stomacul de mult ce le întind, nu mă simt prea prost. Spre sfârşitul acestei săptămâni, voi fi sigur înapoi la Paris şi va trebui, după un timp pe care-l voi petrece executând comenzi pentru traiul zilnic, să mă întorc în Normandia cu un modelator ca să asigur reproducerea şi rezistenţa operei. Familia asistă şi va asista ca nişte ţărani normanzi, cu chipurile pline de îndoiala instalată în fundul sufletului.

CĂTRE BARTHOLOME.

Nedatată. [octombrie 1884] Ménil Hubert. Vineri.

Nu pot rezista, dragul meu prieten, vanităţii poetului, şi după madrigalul pe care ţi-l trimit, pentru că a fost făcut, după obicei, cu dezinvoltură şi cu inconvenientul apropoului, îţi vei face o idee despre felul meu de a fi galant şi imbecil. O comedie cu patru personaje – *Rivalul în leagăn* – a fost jucată zilele astea pentru prima oară şi ieri seară pentru a doua oară de deoarele Valpinçon şi Pothuau, domnii Felotrappe şi Louis Brinquant (primul fiind un Desgenais, un Landrol, al doilea un june-prim comic, un Coquelin). Nu făceam parte din piesă şi ca să ascund faptul că mi-era ciudă, exploatând în acelaşi timp această ciudă, am făcut în versuri libere mica piesă care urmează. Ea nu a prea fost înţeleasă, era prea fină, dar lumea a găsit că are un parfum de galanterie în stil vechi, care mi-a fost, ştii bine, întotdeauna proprie. Iat-o:

Yroiaţi să vă faceţi dumneavoastră o plăcere

Jucând într-o comedie.

Dar ne-aţi fermecat pe noi.

Dacă totul după dorinţa dumneavoastră Nu a mers, ne-aţi lăsat să hotărâm dacă să vă aplaudăm.

De peste tot publicul strigă:

Toţi, toţi!

Ah! Tinereţe.

Te ascultăm mai mult decât te vedem şi aşa se face că râdem Găsindu-te, în seara asta.

Ah! trădătoareo!

Disperată

Că eşti mai bună decât piesa.

Poanta de la sfârşit mi s-a părut că a fost remarcată; am subliniat-o destul de mult, trebuie să-ţi mărturisesc, şi în acest gen uşor cu apropo, ea se potrivea.

Simt că gulerul hainei mele bleu cu nasturi de aur mi se suie pe ceafă şi… mi-o mângâie, pentru că în această haină o să ai bunătatea, dacă soseşti la timp, într-una din

zilele astea, să rogi să fiu înmormântat. Totul, pe măsură ce îmbătrânesc, mă duce spre rococoul de acum 60 de ani. Acolo mă vede Raffaëlli d'Asnières, şi poate şi dumneata, om de gust.

Cât despre bust, este de ajuns să-ţi spun că nu e gata, că durează oribil de mult, că mă întorc la Paris duminică să termin câteva obiecte şi să asigur termenul inviolabil de 15 curent. Sunt două braţe, ţi-am spus; este destul să ştii sică, fireşte, unul, cel a cărui mână se vede, este la spate. Sunt de asemenea singurul poate pentru care totul este foarte bine.

Răspunde-mi la Paris. Sănătate, mai cu seamă soţiei dumitale care are mai mult drept la ea decât dumneata. Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE BURÂND-RUEL.1

Nedatată.

Dragă domnule.

Menajera mea va veni să ia de la dumneata ceva bani. Ea mi-a trimis azi dimineaţă o ameninţare de sechestru pentru contribuţii. Plătisem mai mult de jumătate. Se pare că Statul vrea imediat restul – cincizeci de franci vor ajunge. Dar dacă puteţi să-i daţi o sută, ar păstra ceva pentru ea. N-am lăsat-o cu cine ştie ce şi-mi prelungesc puţin şederea aici, unde este atât de frumos.

Ah! am să vă dau o mulţime de produse de-ale melc iarna asta şi dumneavoastră o să-mi daţi o mulţime de bani.

Este mult prea neplăcut şi umilitor să fugi după o monedă de 5 franci aşa cum fac eu.

Cu deosebită prietenie.

DEGAS.

Castelul Menii Hubert, lângă Gue6 (Orne).

Miercuri.

1 Există multe scrisori asemănătoare cu aceasta. Durând-Ruel era bancherul lui Degas şi îi dădea avansuri pe care acesta le plătea cu operele sale.

CĂTRE DURÂND-RUEL.

Nedatală.

Dragă domnule Durând-Ruel.

Da, am primit şi încasat mandatul dumneavoastră. Dacă aţi putea să-mi mai trimiteţi altul de 50 franci, ar fi cum nu se poate mai bine. Cred că am să mă întorc miercuri seară. Destulă hoinăreală.

Aveţi mare dreptate. Ce regiune frumoasă. În fiecare zi facem prin împrejurimi plimbări care m-ar face până la urmă să devin peisagist. Dar ochii mei nenorociţi ar refuza această transformare.

Vă plâng mult că staţi în acea închisoare care este Parisul. Şi totuşi o să vedeţi cu ce seninătate am să mă întorc.

Cu prietenie.

DEGAS

Sâmbătă, (ol la HaMvy, *rue de la Grève*, la Dieppe

CĂTRE TTENTR ROIIART.

N edal ăla.

Luni dimineaţă.

Dragul meu prieten.

Ştiu că ai să te întorci în curând şi că aş putea să nu îţi scriu. Şi pe urmă am aşa de puţine lucruri să-ţi spun. De altfel scrii deseori prietenilor fără a vrea să le spui ceva şi asta vrea să însemne totuşi că ai fost atât de mulţumit că ai primit ceva de la ei, că ştii că se gândesc la tine şi că eşti prietenul lor.

Aşa încât prezintă-i mai întâi complimentele mele doamnei Rouart. Apele i-au făcut bine anul trecut. Este foarte probabil că anul acesta îi merge şi mai bine. Asta este deja ceva.

X… trebuie să fi venit şi el acolo. Acest ghid al Pirineilor mi-a făcut acum câteva zile impresia că este foarte abătut. Ne-am întâlnit în preajma casei Goupil şi părea destul de hotărât spunând că pentru absolut totdeauna casieria marii instituţii îi va fi închisă. Părea să creadă sau voia să mă asigure că şi Cabanei 1 jucase un rol în treaba asta, dacă nu i-aş fi spus că era o iluzie şi că toate acestea veneau de mai sus şi de mai departe.

Glumesc, dragă prietene, în lipsă de altceva. Şi cum ai putea asculta cu seriozitate nenorocirile celorlalţi când eşti tu însuţi cu atât deasupra lor în acest sens? Sunt prea multe, zău, atâtea lucruri necesare îmi lipsesc în acelaşi timp. Cu vederea mai cu seamă (sănătatea este primul dintre bunuri) nu o duc bine. Îţi aminteşti, într-o zi spuneai vorbind de nu mai ştiu cine care îmbătrânea, că *nu mai asambla*, termen consacrat în medicină creierelor neputincioase. Acest cuvânt mi-l amintesc întotdeauna, vederea mea nu mai asamblează sau o face atât de greu încât oricui i-ar veni să renunţe şi să doarmă neîncetat. Mai este adevărat că şi timpul este atât de variabil; de îndată ce vremea e uscată şi luminoasă, văd mai bine, în mod simţitor, deşi îmi trebuie câtva timp ca să mă obişnuiesc cu o lumină puternică care îmi provoacă dureri în ciuda lentilelor mele colorate; dar imediat umiditatea revine şi mă aflu ca astăzi, cu vederea arsă de ieri, şi complet buimacă azi. Asta va lua oare sfârşit, şi în ce fel?

CĂTRE HENRI ROUART.

J. Nedatată.

Sâmbătă, Paris.

Am să fiu pedepsit, dragul meu Rouart, scrisoarea mea te va ajunge din urmă la Paris, întorcându-se de la Argelès. Ceea ce mă linişteşte totuşi puţin este o scrisoare de la Cherfils din dimineaţa asta care-mi vorbeşte de dumneata ca fiind încă vecinul lui (sau aproape) şi trebuie să fie bine informat.

Cauterets este deci, spune jurnalul, centrul eleganţei din Pirinei şi, după câte-mi spui, văd că Argelès nu este mai prejos. Lasă! nu mai căuta regiuni sălbatice. În fiecare an te necăjeşti de acelaşi lucru şi pe drept cuvânt. Fortificaţiile sunt aici frecventate de oameni mai simpli, cu siguranţă mai aproape de natură după gustul dumitale, şi îi ocoleşti. Dacă scopul dumitale n-ar fi să stai împreună cu familia, n-aş putea să înţeleg de ce mergi aşa departe. Trăiască periferia. Mă întorc mereu la acelaşi lucru pentru că simt că am în

1 Alexandre Cabanel (1824 – 1889), pictor.

mină un mare adevăr, şi această mină nu este cu totul închisă.

Cheriils scrie de la St.

— Jean-de-Luz. Ai să te duci să-l vezi? (s-ar putea să-l fi văzut deja când te-ai întors la Paris şi scrisoarea asta să fie de prisos).

Aşadar, atunci când ai să te întorci de-a binelea, ai să vii la mine la Louveciennes şi ai să-mi spui cum a fost. Apeductele lui Ludovic al XIV-lea sunt la locul lor, domnule Rouart, şi arată frumos, ca şi adăpătoarea de la Marly. Şi îţi vine să te gândeşti la doamna Dubarry căreia nu i s-ar fi tăiat capul dacă şi-ar fi iubit mai puţin pavilionul, dulceţurile şi diamantele închise într-o comodă din porţelan de Sèvres. Asta e!

CĂTRE AGLAÜS R OU VENNE5.

[Pe o carte de vizită.] Nedatată. [1884]

Dragă Domnule Bouvenne.

Dacă piatra micului meu program 2 nu a fost ştearsă, fiţi bun să-mi trage ti vreo 10 copii.

Pe curând.

DEGAS.

CĂTRE AGLAÜS BOUVENNE.

Nedatată. [1884]

Domnule Bouvenne.

Dumneavoastră expuneţi deci *acest mic program* de concert pe *quai Malaqaais*. Am citit cu surprindere şi mânie numele dumneavoastră în catalog. Aşadar nu v-aţi gândit că nu o să aveţi consimţământul meu. Mă tem foarte tare că nu eraţi la acest concert şi nu acolo trebuie să fi

1 Aglaiis Bouvenne (1829 – 1908), bibliofil, gravor şi arheolog.

2 Este vorba de programul serii foştilor elevi ai liceului din Nantes pentru care Degas desenase o ilustraţie litografiata.

primit acordul pentru tragerea copiilor. Este mai mult decât probabil că, în afara tirajelor comandate şi plătite de dl Clémenceau care conducea serbarea, aţi tras şi pentru dumneavoastră o copie. Era un prea bun motiv ca s-o păstraţi în rezervă sau să nu o publicaţi decât cu acordul meu. Nu vi l-aş fi dat, şi ideea de a fi reprezentat cu această singură piesă la această retrospectivă a litografiei mi s-ar fi părut o glumă.

Ţin, în orice împrejurare, pe cât posibil, să apar în ţinuta şi cu bagajul care-mi plac. Nu pot câtuşi de puţin să vă complimentez asupra lipsei dumneavoastră curioase de jenă.

Prietenul meu, dl Alexis Rouart, care face, mi se pare, parte din comitet, n-a crezut că putea expune o schiţă a domnişoarei Cassatt fără să-i scrie. Ea a răspuns că era de acord. Dumneavoastră nu aţi avut această gentileţe.

Vă rog să cereţi înapoi, din strada Victor Massé 37, şase pietre litografice pe care casa Lemercier mi le împrumutase, acum câţiva ani, pentru schiţe. Din fericire nu le-am folosit.

Am onoarea, domnule, să vă salut.

DEGAS.

CĂTRE DOAMNA LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [1884] Vineri.

Dragă Louise, îţi cer iertare pentru mâine. Voiam să vin personal să te rog şi n-am făcut-o.

Şi Reyer? Cât sunt de grăbit să-i aud combinaţiile! Să nu mă uite pentru repetiţie 1.

Nu ştii cum să faci să te simţi bine, cu timpul ăsta oribil. Degeaba îmi spun modelele că ceilalţi sunt într-o dispoziţie la fel de proastă ca şi mine, nu sunt împăcat că lucrez aşa de puţin şi aşa de prost.

Cu toată prietenia, al clumitale şi al academicianului.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOME.

Nedalată. Vineri [19 decembrie 1884]

[…] Aşteptam veşti de la el în loc să-i ies înainte. Asta pentru că în fond nu am prea mult elan. Şi atât cât aveam n-a crescut cu necazurile de familie şi altele; nu mi-a rămas decât ceea ce nu mi se putea lua, destul de puţin, care-mi ajunge, dar nu pare să ajungă bunilor mei prieteni.

Aţi fost întotdeauna, şi cu atâta grabă, plini de bunătate şi de mângâiere pentru mine. Aşa sunteţi amândoi, unul la boală, celălalt la necaz şi îndoială, şi eu am ales această clipă ca să nu vă înapoiez ceea ce mi-aţi dat. Aşa face un om care vrea să ajungă la capătul drumului şi să moară singur, fără nicio mulţumire.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [1884 sau 1885] Miercuri.

Ai să te întorci, dragul meu Rouart, aş putea să nu-ţi răspund, dar înfricoşătoarea d-nă Rouart îmi va spune în curând: „I-ai răspuns lui Henri?” Nu e cu putinţă să nu fie şi acolo acum vremea frumoasă pe care o avem aici, şi ca acuarela să nu meargă.

Mi-l închipui pe X… nedezlipindu-se de dumneata. Mai greu decât aerul, Bouguereau tot o să-l ridice în

nacela lui ca Rousselin 1, ai să vezi. Noi suntem prieteni fără greutate, fără lest. O să rămânem pe pământ şi o să ne consolăm.

1 Este vorba de o repetiţie a lui *Sigurd*, opera lui Reyer (pe adevăratul său nume Louis-Étienne-Ernest Rey), compozitor şi critic muzical (1823 – 19091.

Mă grăbesc să ajung la Expoziţia de portrete. Am fost foarte absorbit, foarte plictisit în ultima vreme de necesităţi de fabricaţie. Ah! Doamne!

Foarte puţin timp acordat Portretului fiicei tale, cu toate că îmi face multă plăcere. Ah! Doamne!

Intoarce-te. Nu-mi place să scriu.

1 Auguste Roussel în portretist şi pictor de gen.

CĂTRE DNA HENRI ROITART.

Nod à la la [Aproximativ 1884 sau 1885] Marţi seara.

Dragă doamnă.

Iată că nu mă pot întâlni joi cu excelentul dumneavoastră soţ. Mâine, miercuri, trebuia să vin la dumneavoastră, oarecum pentru el. Pentru că vreau să-l pun în locul dumneavoastră în portret, şi aş fi dorit să-i schiţez întâi, în mare, proporţiile alături de fiica lui. Spuneţi-mi aşadar, să nu vin şi credeţi totuşi în insuportabila mea prietenie.

DEGAS.

(CĂTRE BARTH OEOMÉ.

1 ianuarie 85.

Dragul meu prieten.

Merele sunt mai bune decât crezi şi decât par. Aista în ceea ce priveşte ale gurii.

— Cât despre suflet, tare aş vrea să vă văd puţin pe amândoi. Aşa încât întoarceţi-vă. Veţi fi primiţi mai bine decât niciodată.

— Anul care începe va vedea un om bun.

Întoarce-te aşadar, dragul meu prieten. Mii de bune

urări afectuoase.

DEGAS.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată.

Miercuri. [August 1885]

Dragul meu prieten.

Tocmai am aflat chiar de la ea, de plecarea frumoasei noastre prietene. Dar după durere, a urmat imediat nevoia de a râde de pregătirile de rămas bun premeditate cu atâta timp înainte. Ea este întotdeauna persoana care se scoală şi se pregăteşte la ora 5 ca să plece la 8; Academia nu a dezgustat-o de această reglementare. Sunt curios, dacă ai să te ocupi dumneata de această problemă, lucrurile o să ni se pară oare mai limpezi? O să le desluşim mai repede?

Aşadar, frumoasa noastră prietenă e foarte tristă şi eu îţi garantez că celor trei bărbaţi care vor fi la Le Hâvre, la ora şi în clipa respectivă, le va fi greu să nu plângă. Dar asta nu trebuie stabilit dinainte.

Poţi să te spânzuri; s-a găsit fără efort o mai bună combinaţie decât a dumitale. Ştii că m-am întors dintr-o călătorie delicioasă şi că, după domnişoara Alice Bliot *lt* muntele St.

— Michel şi cârciuma doamnei Foulard mi-au făcut cea mai vie impresie. Ei bine, nimic nu trebuie să îţi pară mai uşor decât planul nostru. Ziua nu este încă fixată, şi nu poate fi decât în ultima clipă, aşa suntem noi. Dar iată itinerarul. Trupa este compusă din doamna Howland 2, Gavé şi cu mine. Bagajele călătoarei3 sunt expediate direct la Le Hâvre. Apoi plecăm la muntele Saint-Michel, rămânem acolo câteva zile. Data de 29 este în fond singura cu adevărat fixă. De acolo ne ducem la Caen de unde vaporaşul care nu porneşte niciodată fără să te prevină, ne va duce la Le Hâvre. Mai este încă un punct îndoielnic, Gavé, omul de gust, căruia poate să-i vină ideea să nu ne însoţească.

Hai, începe să lucrezi acest nou itinerar din moment ce eşti membru al Academiei.

Cu prietenie pentru Louise, îi sărut pe băieţi. Al dumitale.

DEGAS.

1 Dansatoare la Opera.

2 Dna Howland, prietenă cu Formentin, Cave, Ludovic llalévy, Degas, Gustave Moreau, Charles Haase, J.-E. Blanche.

3 Dna Howland pleca în America.

CĂTRE ALEXIS ROI AR T.

Neda lată. [1885] Luni.

Dragul meu prieten.

Mă tem foarte tare că mii ne n-am să fiu printre voi. Repetiţia generală a lui *Sigurd*, foarte probabil. Şi trebuie să mă duc cu prietenii lui Reyer, llalévy, Cave. Es de un eveniment. Îmi pare totuşi foarte rău că vă părăsesc.

Al dumitale.

DEGAS.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedata la.

[Septembrie 1885)

Dragul meu prieten.

Am uitat să notez adresa doamnei Howland, trimite-mi-o. Spune-i lui Gavé că-l rog să se ducă să cumpere pentru mine batista maron cu margine albastră pe care afurisita aia de negustorească de lângă piaţa Duquesne nu vrea s-o dea la mai puţin de 5 franci. Afurisita asta de batistă trebuie să ajungă la mine.

Mi-e greu să reiau obiceiurile onorabile de atelier; dacă aş mai fi stat, ar fi fost într-adevăr foarte greu.

Salutări prieteneşti tuturor. Daniel să le spună dragilor noastre însoţitoare că regret mult frumoasele plimbări atât de vesele.

Al dumitale.

DEGAS.

Sâmbătă.

Supra Amghiaţi-l pe Barnes 1, prolejindu-l în aşa fel încât să ajungă să fie pur şi simplu fericit.

Sir Rivers Wilson 2 merită, cred, o apoteoză.

1 Fotograf la Dieppe pe care Degas şi prietenii lui l-au întâlnit într-o mare mizerie şi i-au dat de lucru toată vara.

2 Om de finanţe englez, prieten al prinţului de Wales (mai târziu Eduard al VII-lea).

CĂTRE BARTHOLOME.

Neda Lată.

E aici, m-am uitat la el şi azi de dimineaţă, purtând *pe mijlocul lui roşu cule ca nişte fese*. Aşa gândeşte şi scrie Goncourt când prietenul său Bartholomé îi trimite un dovleac.

O să-l mâncăm duminică la cină, dragul meu prieten, eu şi câteva persoane de la Operă care ştiu să mănânce. Am să încerc să nu mănânc mai mult decât ele, chiar mai puţin.

Când o să vă întoarceţi odată? Te întreb lucrul ăsta şi uit că îţi place la ţară, că eşti amator de grădini şi că acolo am să merg într-o zi să depun pentru dumneata o dală wagneriană. Aşa încât sunt ursul, uşor dominator, al plasticii moderne, mai obişnuit să sug mierea de la H y mette din opera *Sigurd*. Am revăzut acest *Sigurd* şi era cât pe-aci să-l revăd pe Reyer la braseria Müller, la dreapta monumentului său. Vorbind cu divina d-nă Caron1, am comparat-o cu figurile lui Puvis de Chavannes pe care nu le cunoştea. Ritmul, ritmul, să mi-l redea într-una din zile divina dumitale soţie în faţa infamului Reyer, dominator al partiturii lui!

Dovleacul ăla era desenat cu nerv, nu-i aşa? Ah! dacă

ai putea desena tot aşa nişte şolduri nobile, nişte umeri rotunzi. În lipsa persoanelor mari care rin vor să se arate goale (Sabine), sunt copii astfel alcătuiţi.

Ani scris an bile Lei cumnatei dumitale. Reînnoieşie-i complimentele mele. Sentimente prieteneşti la amândoi. Poţi să-mi scrii şi despre altceva decât despre zarzavaturi, îmi face de asemenea plăcere.

Al dumitale.

DEGAS.

Miercuri: ce veşti?

1 Celebră artistă lirică care a creat *Sigurd* şi *Salammbô* de Ernest ftcyer.

CĂTRE LUDOVIC HAIÆVY.

Nedatată. [Septembrie 1S85] Marţi.

Iată în trei plicuri, dragul meu prieten, fotografiile pentru tânărul şi frumosul Sickert *1*. Ca să nu mă duc la un oficiu poştal, am găsit fără efort acest procedeu. Ceea ce nu te împiedică să fii în admiraţia lui Whistler. Ce-am auzit? că ai să faci în *Le Temps* o analiză a conferinţei, tradusă de Louise[25]? Dacă o faci cu gravitate, am să râd academic. Dacă prezinţi tabloul *Ten o clock2* ar fi o ironie, un dispreţ faţă de arte al oamenilor de lume îmbrăcaţi solemn, o fericire. Omul cu şapca te lasă să alegi în două feluri – ceea ce vrea el e simplu.

— Vrea să vorbeşti de el după el.

Ieri seară la *Sigurd*, omul de gust[26]. Trebuie să-mi trimită din nou mai multe grupuri. Batistele normande sunt 15 franci la Rouen. Noi am ridicat preţul. Hainele îmblănite vor costa imens. Până acum am rezistat şi n-am dat-o pe a mea. Dacă nu-i promiteam Louisei, sunt sigur că m-aş fi lăsat despuiat.

Tânărul Blanche mi-a trimis azi dimineaţă, împreună

25 Dna Ludovic Halévy.

26 Gavé.

cu salutări fermecătoare, grupul lui cu Dinah[27]. El îmi pregăteşte o Dinah singură. A reluat şedinţele cu micuţa Carracciolo[28]. Şi îl invidiez. Ce schimbare ar aduce pentru mine, ce plăcere mi-ar face să desenez o persoană atât de graţioasă! Braţele doamnei Caron sunt tot la mine.

Studiu de dansatoare

Ce frumos ştie să le ţină multă vreme în aer, fără nicio afectare, multă vreme, aceste braţe slabe şi divine, apoi să le coboare încet! Dacă le-ai vedea din nou, ai striga: Rachel, Rachel, ca şi mine pe care mă dispreţuieşti că nu am gust şi nu cunosc profund sufletul şi trupul omenesc – asta-i tot.

În fond Barnes nu mai este aproape deloc nefericit. Micile şi scumpele mele prietene sunt bine? Transmite-le toate cele bune din partea mea, la fel familiei Sickert. Întoarce-te. Fiii dumitale s-au făcut nişte băieţi foarte drăguţi. Păstrez portretele lor, şi cel al mamei lor, şi cel al tatălui lor cu un fel de afecţiune. Salută pe toată lumea,

27 Jupîneasa bătrînei dne Blanche, care poza ca model.

28 Dra Olga Carracciolo, fiica ducesei Carracciolo, mai

precum şi pe doamna Ingres[29] 2.4.5.6.7[30].

GERMAIN9

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedat ăla. [Septembrie 1885] Miercuri.

Rama de argint fin cizelată era o ocazie. Asta n-o ştiai; nici că obiectul nu costa decât 1.100 franci, pentru că era o ocazie. Ştia oare asta doamna Mérante 1? Chiar dacă ar şti, de altfel, şi-ar spune: este o ocazie, e adevărat; a costat mai ieftin, dar în fond eu profit de ocazie. Astfel scriai pe vremea când, fără a fi membru al Academiei, gândeai şi scriai ca Doamna Cardinal!

Îţi mulţumesc mult, dragul meu prieten, pentru copiile pe care mi le-a transmis Că Are. Când o să mai ai, am să le primesc cu plăcere. Ai reuşit să compui pentru Barnes o apoteoză de Rivers Wilson cu ducesa 2 şi mai mulţi polonezi? Ştiu că au fost aduşi să pozeze 11 slujitori ai doamnei de Blerzy3. Gervex m-a anunţat, ne-a anunţat (căci Gavé era cu noi într-o scară când s-a reprezentat *Sigurd*) şi de plecarea doctorului Blanche cu ducesa; scena ducesei, pe englezeşte, engleza pe care pictorul Jacques4 ţi-a tradus-o, doamna Blanche 5 la uşa vagonului, mai preocupată de galanteriile soţului ei decât de fiul ei, plin de bun simţ, indignat de această supraveghere etc. etc.

Ar fi trebuit să grupez cele trei muze şi cei trei copii nevinovaţi pe un fond alb sau deschis. Bogatele toalete ale femeilor mai cu seamă se pierd. Ar fi trebuit de asemenea să-i grupez mai strâns pe toţi.

Salută pe toată lumea. Ce vreme frumoasă astăzi pentru Arques, pentru Varengeville cu dragile mele însoţitoare la plimbare! Gavé mi-a transmis din partea lor complimente înduioşă

8 Aşa îi spunea Degas bătrânei doamne Blanche.

---

29 Sickert, gravor, desenator şi pictor englez care locuia în momentul acela în împrejurimile oraşului Dieppe.

30t îrziu prinţesă Brancaccio, apoi baroană Adolphe de Meyer.

9 Unul din cele trei pronume ale lui Degas – Edgar, Germain, Hilaire.

toare. Şi familia Sickert? Octombrie se apropie şi o să ne mai vedem puţin.

Cu prietenie.

DEGAS.

1 Dna Mérante, maestru de balet la Operă.

2 Ducesa Carracciolo.

3 Dna de Blerzy, abonată la Operă.

4 Jacques-Emile Blanche.

5 Mama pictorului Jacques-Emile Blanche.

1 Co-director al Operei împreună cu Colonne.

2 Director artistic al Operei din 1884, apoi director între 1893 – 1907.

3 Această scrisoare, pătată cu cerneală, nu a fost expediată, ea a fost găsită printre hârtiile lui Degas.

CĂTRE BE RTRAND1

5 ianuarie 86.

Domnule.

Am auzit vorbindu-se la Paris de numirea dumneavoastră, şi la Neapole unde mă aflu de câteva zile am plăcerea să citesc vestea cu litere frumos tipărite.

Aţi fost, domnul Gailhard 2 şi dumneavoastră, atât de amabili cu mine, m-aţi favorizat în mod atât de special, încât mă simt puţin legat, de soarta dumneavoastră şi am ajuns să fiu, cum se zice, de-al casei. Am văzut astfel, în această casă, producându-se atâta inteligenţă şi atâta activitate, în ciuda tuturor dificultăţilor inimaginabile, încât urându-vă un an bun, beneficii şi sănătate cuprinzându-se în toate acestea, îndeplinesc pur şi simplu o îndatorire. Titlul de cavaler vi se va potrivi de asemenea foarte bine, domnule, şi, de îndată ce mă voi întoarce, am să alerg la Operă să vă strâng mâna cu tot respectul.

Îl rog pe domnul Gailhard să primească toate urările

mele şi amintirea mea amicală.

E. DEGAS.

Neapole3.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Neapole, *1* ianuarie 86.

Drag şi minunat prieten, am găsit scrisoarea dumitale pe masa mea de toaletă, pusă la vedere, când am ajuns la Neapole. Îţi mulţumesc mult. Ai în suflet o mulţime de gânduri bune la adresa mea şi ai întotdeauna grijă să te grăbeşti ca acestea să îmi parvină. Aş vrea să mă fi întors deja. Nu mai sunt nimic altceva aici decât un francez care incomodează. Familia se risipeşte. Aproape toată lumea e în dezacord cu ceilalţi. Vreau să fiu redat cât mai repede palatului meu de flăcări, ca Walkyria, adică atelierului meu, unde arde o sobă bună. Hagen 1 este aici avocat.

La mulţi ani soţiei dumitale şi dumitale. M-am surmenat scriind în ultima vreme şi nici nu îmi mai găsesc ideile în timp ce vă scriu. Am să vă trimit altă dată o scrisoare lungă. Şi ştii ce am să fac în această dimineaţă ca să mă odihnesc şi să iau puţin aer? Nu, nu ştii că am să cobor până la Palatul Gravino, adică la poştă, să pornesc la drum patru scrisori de câte opt pagini fiecare – apoi să merg, cu un tramvai belgian, prin Santa Lucia, la Posilipo ca şi cum aş merge la Trocadero.

Mii de salutări prieteneşti.

DEGAS.

Sora mea 2 şi Lucie îţi mulţumesc.

Mai scrie-mi.

Galata Trinita Maggiore Neapole.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Neapole, 7 ianuarie 86.

Dragul meu Halévy.

Dacă nu ai fi fost ales membru al Academiei

Franceze, nu ar fi trebuit să stai un semestru

1 Personaj din *Sigurd* de Reyer.

2 Thérèse de Gas, sora lui Edgar Degas, căsătorită cu Edmond Moribilli.

Întreg să scrii discursul pe care o să ai plăcerea să-l citeşti în lipsa mea în faţa unei societăţi alese şi (sunt sigur, nu ştiu de ce, de ideea mea) ai fi la Neapole cu mine, de preferinţă la Rebouleau; la Neapole ai fi desfăşurat în folosul meu calităţile de avocat pe care toată lumea ţi le recunoaşte. Chiar şi dumneata, care judeci aşa de bine tot ce nu este artă, recunoşti primul lucrul acesta. Gândeşte-te la mine, aici, fără dumneata, lipsit cum sunt de acea luciditate politicoasă pe care o ai, conversând italieneşte cu vechiul avocat (aici se numeşte ravocat însărcinat cu procedura”) despre biata mea familie! Acest om, cu adevărat de încredere, mi-a explicat totul într-un mod atât de desăvârşit simplu încât nu am înţeles decât ceea ce ştiam deja. Prezenţa unui academician la fel de priceput ca el în tot felul de chestiuni l-ar fi impresionat puternic. Şi aş fi fost în acest timp un interpret inteligent, lucru care este adevărata mea profesiune în această ţară.

Sunt în indiviziune cu verişoara mea Lucie 1, minoră foarte aproape de majorat. Avem amândoi interesul să ieşim din indiviziune; ea, pentru că are vârsta să se mărite şi că situaţia averii ei poate să fie dezavantajată de mica mea prezentă; cu, pentru că ţin mai degrabă să las un nume de pictor bun în Franţa decât acela al urmă mic proprietar în Italia, olţinând în acelaşi timp ceva bani lichizi. Deci trebuie s-o fac să cumpere partea mea cât mai scump cu putinţă. Ai face minuni într-o astfel de afacere. Scrie-mi imediat, între două vizite la Doucet2, câteva sfaturi înţelepte, îmi place să pun întrebări oamenilor care ştiu ceea ce eu nu ştiu, Louise şi dumneata a fi remarcat întotdeauna lucrul ăsta!

Dacă am şters-o de la Paris ca un iepure, este pentru

că am avut încurcături în ultima clipă înainte de plecare. Cu două ore înainte de a o părăsi pe Sabine nu ştiam nici măcar ora expresului de Geneva şi doamna Howland este aceea care a trimis-o să-l întrebe pe vecinul ei elveţian, dl Bartholoni. Salută pe toată lumea, peste vreo două săptămâni o să mă vedeţi reapărând. Dă-mi veşti despre Rose Lemoinne3 şi despre prieteni, – Gounod te-a împiedicat s-o vezi pe doamna Weldon 4, am aflat asta. Spune-i doamnei Hovvland că doresc să ştiu altceva.

Am primit, din întâmplare, o scurtă scrisoare de recomandare, cam exagerată> de la dl dâdeville pentru consulul general la Neapole, dl du Tour, pe care trebuie să-l cunoşti şi care este prieten mai cu seamă, cred, cu Meilliac 5 şi deci cu Rebouleau care era cu Meilhac (stil Lippmann). M-am dus la acest consul şi mi-a recomandat un avocat de aici. Spune-i lui Meilhac, dacă-i scrie domnului du Tour, să-i mulţumească de primirea gentilă pe care mi-a făcut-o, în ciuda prezentării batjocoritor exagerată a lui dâdeville.

Sigurd6 este ofiţer al Legiunii de Onoare! Va rămâne pe afiş din acest motiv? Dumneata singur poţi ghici lucrul ăsta.

Aici nu sunt atâtea batiste originale cum credeam, trebuie mers la ţară. Aş vrea să n-am altceva de făcut.

Şi acum, discursul dumitale, cu toate micile efecte pe care le va cuprinde, pentru dumneata sau pentru Gavé, sau chiar pentru Doucet, toate pregătite cu pietate. Am scris mult, sunt obosit, nu mai am nimic de spus. Doresc acum să îmi scrieţi din Franţa cu interesul pe care cred că-l merit.

Dar nu pot uita să-ţi spun că Sickert m-a recomandat la Neapole unei familii Richmond, din Australia, a cărei fiică apărea în profil în ceasul mizerabilului de Barnes, la Dieppe; că el m-a rugat, cu amabilitatea lui cunoscută, să mă duc să văd o persoană delicată pe care o învăţase arta

de a-mi acorda consideraţie; şi că m-am dus acolo. Este foarte uşor să te duci la Posilipo, cu tramvaiul, să vezi într-o pensiune burgheză anglo-italiană, într-o regiune cuminte, încântătoare, pe o tânără australiană. Am făcut aşadar acest lucru şi am să-l informez pe Sickert care va fi înduioşat. Am fost privit îndelung, în timp ce ţineau în mână fotografia pe care a făcut-o

Barnes cu Sickert şi cu mine. Au avut cu adevărat aerul că arăt mai bine decât pe hârtie. Creţi e-mă. Scrie-mL

1 Lucie de Gas, fiica lui Edouard de Gas, fratele lui Auguste (tatăl lui Edgar Degas) şi prin urmare verişoară primară a artistului.

2 Secretar permanent al Academiei franceze.

3 Mai târziu doamna J.-E. Blanche.

4 Cântăreaţă engleză, prietenă cu Gounod.

5 Henri. Meilhac (1831 – 1897), dramaturg, autor – fie singur, fie împreună cu Ludovic Ilalévy – de opere bufe şi comedii.

6 Reyer.

Galata Trinita Maggiore. Neapole. Italia.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Neapole, 17 ianuarie [1886].

Azi, duminică, am să mă duc la Pozzuoli, la lacul Fusaro, la Baia, etc. să fac o plimbare, dragă prietene, ca să văd ce nu văzusem în toate călătoriile mele la Neapole! Plouă şi scriu, ceea ce nu-mi este deosebit de greu, din moment ce-ţi scriu dumitale. Soţia dumitale, recunoscându-mi scrisul, va desface şi această scrisoare, în timp ce vei fi după cumpărăturile pe care le faci atât de bine. O să ne revedem, mă voi întoarce curând, nu mă simt deloc în putere să tratez o astfel de afacere şi drumul meu până aici nu este decât un simplu pelerinaj de proprietar. Ai găsit că scrisoarea mea era foarte tristă şi aveai puţină dreptate. Interesul şi sentimentele se luptă în mine în mod

foarte ciudat şi, în aceste două puncte, cu greu aş putea să mă apăr. În acelaşi timp mi-e o frică teribilă de avocaţi sau de cei însărcinaţi cu procedura. Dar cine să facă estimările? Copiez şi traduc o mulţime de acte şi contracte, o mulţime de hârtii oficiale şi am să vin cu toate aceste hârtii să cad la Paris în braţele unui Rouart sau ale oricărui prieten foarte priceput în chestiunile care mă interesează. La primăvară am să mă întorc la Neapole mai bine înarmat. Este, mi se pare, lucrul cel mai bun pe care-l am de făcut.

Am pierdut însă o lună care ar fi putut şi mai puţin dureroasă…

Lumea nu mă uită la Paris, nu mi-ai scris numai dumneata, bunul meu prieten. Dar nimeni nu-mi scrie mai bine şi mai afectuos decât dumneala, nici chiar femeile. Tânărul Jacques i s-a introdus la doamna Howland şi bagajul lui de bârfe se va îmbogăţi. *Nihil humanum* trebuie să fie groaznic de suportat. Vorbesc de trecut, pentru că în afară de inimă mi se pare că totul îmbătrâneşte în mine proporţional. Şi chiar această inimă are ceva artificial. Dansatoarele au cusut-o într-un plic de satin roz, un satin roz puţin veşted, ca papucii lor de dans.

Sunt curios să-ţi văd tabloul; ce frumos este desenul fotografiat pe care mi l-ai dat! dar acelaşi subiect trebuie refăcut de zece ori, de o sută de ori. Nimic în artă nu trebuie să pară accidental, nici chiar mişcarea.

1 Jacques-Emile Blanche.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedalală. [1886] Joi. Paris

Trista şi buna dumitale scrisoare nu a trebuit să mă urmeze. Sunt încă la Paris, dragul meu prieten, cramponat de nişte şevalete de primă necesitate. Am să mă duc poate peste o săptămână să stau puţin la bătrânul meu burghez din Orne 1 şi am nevoie de acest lucru mai mult pentru ochi decât ca să-mi recreez mintea. Nu e rău la oraş când

lucrul ăsta îţi place. Şi, în fond, ştii că-mi place destul de mult.

Trebuie să continui să priveşti totul, vapoarele mici şi mari, agitaţia oamenilor pe apă şi pe pământ. Mişcarea lucrurilor şi a oamenilor distrează şi consolează chiar, dacă poţi fi consolat când eşti atât de nefericit! Dacă frunzele copacilor nu s-ar mişca, ce trişti ar fi copacii, iar noi la fel! În grădina casei de-alături este un fel de pom care se mişcă la bătaia vântului. Ei bine 1

Deşi sunt la Paris, în atelierul meu aproape murdar, mă gândesc că pomul ăsta este delicios…

CĂTRE ALEXIS ROI” ART.

Nedatată.

Vineri.

Dragul meu prieten.

Fratele dumitale, sunt sigur, nu s-ar gândi să îţi facă această comunicare. Mi-a spus chiar acum că e mai bine să-ţi scriu. Deci joia viitoare, 15 iunie, dau o mică petrecere seara în str. Pigalle 21 pentru inaugurarea celui mai frumos apartament la etajul trei care există în tot cartierul. Dacă soţia dumitale nu te-ar însoţi, te-ar lăsa pradă tuturor seducţiilor, s-ar lipsi ea însăşi de surprize pe care le consider categoric delicioase şi m-ar necăji degeaba.

— Deci, încă o dată, *pe joi*, *ora 9 fix*, *în redingotă*.

De altfel, vin marţi seara la voi la masă.

Prietenul dumitale.

DEGAS.

CĂTRE X…1

Nedatată.

Domnule.

Prietenul nostru Rouarb mi-a telegrafiat imediat vestea cea bună, foarte mândru şi foarte fericit de scrisoarea dumneavoastră. Vinovatul Rousset a venit la

mine tot atât de radios pe cât fusese de plouat. I-am făcut câtă morală am putut; vă este profund recunoscător şi m-a asigurat că acest serviciu îl obligă pe veci faţă de dumneavoastră. Şi eu cred ceea ce spune, domnule.

Eraţi într-o stare de nerăbdare zilele trecute şi, în timp ce dădeaţi afecţiunii mele pentru prostul ăsta mai multe lovituri poate decât aţi fi vrut, m-am gândit, fără să fiu un fin diplomat, că lucrul cel mai bun era să tac, să vă scuz şi să aştept.

Mărturisiţi, domnule, că-mi daţi dreptate într-o oarecare măsură. Nu sunteţi aşadar atât de

1 Paul Valpinçon.

Joi dimineaţă.

Jochei, 1873 – 1880 (?), desen rău, după cum aţi şi spus, cât aţi vrut să păreţi. Este multă delicateţe şi în modul de a vi-o dovedi.

Gând am să am prilejul să vă revăd, domnule, lucru pentru care excelentul Rouart îmi va oferi desigur plăcerea, am să vă spun mai pe larg cât sunt de mişcat.

DEGAS.

CĂTRE FAURE

Nedatată. [16 iunie 1886]

Dragă domnule Faure.

Am primit amicala dumneavoastră somaţie şi mă

apuc de *Cursele* dumneavoastră imediat. Vreţi să veniţi pe la sfârşitul săptămânii viitoare să vedeţi în ce stadiu voi fi? Nenorocirea este că va trebui să mă duc puţin să revăd *Cursele* pe viu şi nu ştiu dacă mai sunt, după Marele Premiu.

Dacă aşa stau lucrurile, am să atac *Spălătoreasă*.

O să aveţi în orice caz ceva de-al dumneavoastră de văzut sâmbăta viitoare, 24 iunie, între orele 3 şi 6.

Cu prietenie.

DEGAS.

1 Această scrisoare este o ciornă, pătată cu cerneală, care a fost găsită printre Iviri iile lui Degas.

Nedatată. [2 iulie 1886]

Dragă domnule Faure, îmi mai trebuie câteva zile ca să termin tabloul dumneavoastră mare, *Cursele*. M-am apucat din nou de el şi lucrez la el.

O păcăleală destul de urâtă care mi s-a făcut mi-a furat opt zile cu altă treabă decât obiectele dumneavoastră. Trebuia să umplu o gaură fără în târ ziere.

Peste câteva zile veţi fi satisfăcut.

DEGAS.

Vineri seara.

CĂTRE FAURE.

Dragă domnule Faure.

Am primit zilele trecute printr-o telegramă *deschisă*, rugămintea dumneavoastră de a răspunde la ultima dumneavoastră scrisoare.

Îmi e din ce în ce mai penibil să fiu debitorul dumneavoastră. Şi dacă nu mă achit de datoria mea este că mi-e greu să o fac. În vara asta m-am apucat din nou de tablourile dumneavoastră, mai cu seamă cel cu cai, şi speram să-l duc repede la bun sfârşit. Dar un oarecare domn B. a găsit de cuviinţă să-mi pună în braţe un desen şi un tablou pe care a avut bunătatea să mi le comande, în

plină vară, această pagubă usturătoare de 3.000 de franci m-a copleşit. A trebuit să las toate obiectele domnului Faure şi să lucrez altele care să-mi permită să trăiesc. Nu pot lucra pentru dumneavoastră decât în timpul meu liber şi am foarte puţin.

Zilele sunt scurte, vor creşte încetul cu încetul, şi am să pot să mă ocup din nou de dumneavoastră, dacă am să câştig ceva bani. Am putea intra în explicaţii ceva mai lungi. Cele pe care vi le dau sunt cele mai simple şi de necombătut.

Vă rog aşadar să mai aveţi răbdare, voi avea şi eu pentru ca să termin lucrurile care urmează să înghită gratuit bietul meu timp şi pe care plăcerea şi respectul artei mele mă împiedică să le neglijez.

Primiţi, dragă domnule Faure, complimentele mele călduroase.

DEGAS.

2 ianuarie 87.

CĂTRE DOAMNA DE FLEURY.

Nedatată.

Scumpă doamnă.

Aşadar n-am răspuns nici la amabila dumneavoastră scrisoare, nici la aşteptările bietului dumneavoastră protejat. Ceea ce mi-a arătat nu prezintă niciun interes şi colecţia mea de Gavarni 1 nu ar fi avut nimic de câştigat.

Iată că biata dumneavoastră cumnată 2 s-a îmbolnăvit din nou şi, după câte am văzut data trecută şi după cele ce mi-a spus dra Cassatt azi dimineaţă, starea ei este proastă. Biata femeie, bietul soţ! Am să merg în grabă să-i văd. Inima mea de piatră e totuşi sfâşiată. Sunt amândoi foarte nefericiţi.

Când voi avea plăcerea să vă văd?

Mă închid prea mult în atelier, nu văd persoanele pe care le iubesc şi până la urmă asta mă va face să sufăr.

Vă strâng mâna cu căldură.

Prietenul dumneavoastră.

DEGAS.

Marţi.

CĂTRE HENRY LEROLLE.

2 martie 1887.

Această amânare, dragul meu Lerolle, poate fi un necaz fără a fi un inconvenient. Şi îmi convine foarte mult.

1 Paul Gavarni (1804 – 1866), pictor şi desenator.

2 Dna Bartholomé, născută de Fleury, decedată în 1887.

Aş vrea să termin printr-o reflecţie adâncă. După ce am aşteptat destul de mult şi continuând să fiu puţin obscur, iată ce cred: Iubind natura, nu putem niciodată şti dacă iubirea asta este reciprocă – ce aş câştiga exprimându-mă mai clar?

Cele mai bune amintiri doamnei Lerolle şi pe curând.

D.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [1888]

Dragul meu prieten.

O să venim să luăm masa cu dumneata luni şi e mai bine decât miercuri. O să fim acolo mai devreme, ca să vedem Christul.1 Fericit sculptor! Şi eu aş vrea... dar nu am făcut încă destui cai. Femeile trebuie să aştepte în bazinele lor 2 cu apă. Cu prietenie.

DEGAS.

Duminică dimineaţa.

1 Acest Christ, una din primele sculpturi ale lui Bartholomé, a fost realizat pentru mormântul primei lui soţii.

2 încă din această perioadă Degas se gândea la nişte sculpturi de lemei în bazine, proiect pe care îl va realiza mai târziu.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată.

Dragul meu prieten şi poate turnător [de statui – n.n.], te anunţ că mâine sâmbătă se deschide expoziţia desenelor lui Ingres, expoziţie particulară. Dacă vrei să mergi, vino la atelier la 12 – 12.1/2 sau la cafeneaua *Le Petit Véfour* până la 1 ½. O să am o invitaţie, mergem împreună în faţa acestor minuni ale spiritului omenesc, ne vom gândi la Raffaëlli, fără de altfel să vorbim despre el.

Cu prietenie.

DEGAS.

Vineri.

Nedatată. [1888] Vineri.

Dragă prietene, pleci de la Le Mans şi eu încă n-am ajuns. Spune-i colonelului, spune-i chiar generalului, din moment ce este acum aceeaşi persoană, că mă pregătesc pentru şcoala de la Cauterets. Tillot ţi-a scris probabil că biata drăgassatt a căzut de pe cal, şi-a rupt tibia la piciorul drept, şi-a scrântit umărul stâng. L-am întâlnit două zile după aceea, i-am povestit totul; urma să-ţi scrie chiar în seara aceea. Ea se simte bine şi iat-o, pentru multă vreme, mai întâi imobilizată timp de săptămâni lungi de vară, apoi lipsită de viaţa ci activă şi poate şi de îndrăzneaţă ei pasiune.

Calul trebuie să fi călcat într-o groapă făcută de ploaie într-un pământ moale. El 1 ascunde amorul propriu al fiicei sale şi mai cu seamă al lui.

Pariez că nu le-ai gândit să întrebi dacă, la Le Mans, există cele *o mie şi una de nopţi*. Ce clipe de desfătare ţi-ar fi oferit, desfătare poate la fel de mare ca a mea!

Mâine sunt de serviciu la Crépy-en-Valois, pentru ridicarea Christ-ului lui Bartholomé, dar mă întorc scara. Examenul pentru Cauterets este greu.

De-abia aştept să le revăd, refăcut de viaţa elmpenească petrecută în cameră, îmbogăţii cu câteva

acuarele tinere şi viguroase şi sobre.

Tillot, casier al Expoziţiei Barye, se plânge de sinecură. N-a încasat nimic altceva decât admiraţia noastră.

Salutări generalului, colonel fără voia lui. Pe curând.

Nedatată.

Menii Hubert, prin Gacé (Orne). Dragul meu Halévy.

Cred că ţi-am spus miercurea trecută că urma să plec la ţară, lucrul era hotărât.

Scrisoarea ta mi-a trimis-o Sabine la Valpinçon cel voinic unde bieţii mei ochi încearcă să bea verdeaţa, dar este umed şi frig şi n-am să prelungesc această cură până la 15, cum aş fi vrut.

Ştii de altfel că sunt la dispoziţia dumitale în privinţa atelierului lui Dupuis. Cu toate că văd prost, îmi place mult să fac treaba asta şi am s-o fac.

Scrie-mi un bilet aşadar şi acopăr cu o spumă frumoasă de spălătoreasă braţele drei Baumaine 1. Al dumitale.

DEGAS.

Vineri dimineaţă.

1 Dra Bău mai no, actriţă, jucase probabil într-un rol de spălătoreasă.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [Aprox. 1888] Hôtel d'Angleterre, Gauterets.

Dacă ai fi aici ţi-ar fi cald şi nu din pricina durerii tale de umăr, dragul meu prieten. Se pot desena copaci fără primejdie peste tot, dacă nu te bagi în apă. Poţi chiar să afirmi, după perspectiva tablourilor lor, că Van Eyck şi ceilalţi pe care i-ai văzut la Bruges (Lafond mi-a citit scrisoarea ta) şi pe care-i cunosc de la Paris desenau orice fel de copaci, de flori, de munţi, de la o fereastră bună. Cine are urechi de auzit să audă. [...]

CĂTRE BARTHOLOME.

Gauterets, 30 august. Hôtel d'Angleterre.

[…] Evit teatrul *Maître de Forges*, dar voi merge totuşi la *Mascotte*, pentru prima dată, am jurat.

Ceea ce este preferabil între toate, este adevăratul teatru Polichinelle. 1 Pe Esplanadă, seara, mă captivează, dar nu îndrăznesc să-i răspund şi să vorbesc cu Polichinelle, cum fac copiii aşezaţi pe bănci, şi ale căror păreri Polichinelle le ascultă sau le ignoră, după cum poftеşte. Este unul din cele mai bune lucruri la Cauterets în ceea ce priveşte spiritul, poate singurul. […]

1 Personaj comic în teatrul de marionete.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Cauterets, fiseptembrie 88.

Hôtel d'Angleterre.

Dragul meu Halévy, îţi scriu din plictiseală şi fără să-ţi spun ceva anume. Şi te tutuiesc din familiaritate, ca să micşorez distanţa care ne desparte, poate şi dintr-un sentiment de prietenie. Te felicit pentru succesele lui Elie 4, pe Elie însuşi, şi pe mama lui, de asemenea pe Daniel. 2

Unde m-au deportat! Mă străduiesc să beau după ordinele lui Evariste Michel. 3 Nu mă distrez deloc, aşa singur cum sunt şi nesociabil. Toate acestea în loc să mă închid orişiunde ar fi, fără să vorbesc, doar să sug gumă calitatea 1, cum mi-o repetai cu atâta înţelepciune!

Doamna de Mailly4 este şi ea aici. Pleacă mâine. I-am transmis omagiile mele turceşti printr-un anume rus pe care l-am cunoscut aici, bineînţeles, prin intermediul unui general de artilerie. Dar, cu discreţia mea, n-am făcut niciun efort ca s-o întâlnesc, temându-mă să nu fie prost dispusă şi mai cu seamă fiindu-mi frică de ceea ce lumea numeşte frumuseţea ei. Ieri am întâlnit-o în faţa lui „Le nouveau César" (*Rocher et Rieumiset réunis*). A fost foarte amabilă, m-a rugat, dacă-ţi scriu, să-ţi transmit sentimentele ei prieteneşti, ţie şi Louisei. Dar în timpul

acestui discurs, o priveam şi am găsit-o ciudat de slabă şi de schimbată.

Să-Ţi vorbesc de un anume Polichinelle, care este într-adevăr singura distracţie nobilă a spiritului pe care o am aici! Îţi poţi închipui o piesă dezmembrată, fără unitate şi deseori ameliorată de întreruperile şi de pretenţiile unor copii mai cruzi, mai feroce şi mai logici decât însuşi Polichinelle? Era aici (acum a plecat) o fetiţă care-l punea rău în încurcătură pe Polichinelle în desfăşurarea acţiunii lui. Ea ducea piesa. Auvergnatul ceda şi el.

Scrie-mi cât de puţin, dragul meu prieten, să-mi treacă plictisul, ceva care să mă instruiască şi să-mi placă. Salut-o pe Louise şi pe tineri.

DEGAS.

1 Fiul cel mai mare al lui Ludovic Ilalévy.

2 Al doilea fiu al lui Ludovic Halévy.

2 Doctor la Cauterets, prieten al familiei Halévy.

4 Contesa de Mailly-Nesle, celebră prin frumuseţea şi vocea ei.

CĂTRE 1 ÎARTHOLOMÉ.

Caut, crois, 9 septembrie.

Îl aud, îl văd, roşu de mânie şi de...1, spunând celebrul „Femeile cred că orice le e îngăduit”, ceea ce va trebui să aibă bunătatea să repete, somat de mine. Îţi mulţumesc iar pentru prieteneştile tale scrisori, dragul meu amic, şi, când le recunosc pe postavul verde din biroul hotelului, înseamnă că voi petrece un moment plăcut. Dar, toate acestea nu schimbă cu nimic faptul că n-or să-mi dea drumul decât pe 15, încă o săptămână de sfat aici, este timpul să fiu eliberat, este într-adevăr cam neplăcut. Lafond a venit zilele trecute pe neaşteptate şi ceea ce l-a izbit cel mai mult la mine, ca lucru persistent datorat maltratărilor la care sunt supus, este aerul meu de magistrat.

De ce faci, mai cu seamă noaptea, drumuri de evreu

rătăcitor? poate ca să-mi piară mie cheful de aşa ceva. Am regretat totuşi că nu sunt cu dumneata şi sunt la nr. 132 din acest ospiciu. Crucea mea, este masa comună la care mănânc şi îţi jur că cei doi pungaşi, deşi au mutre de avocaţi sau de proprietari, nu vorbesc cu mine, nu-mi încredinţează afacerile lor, aşa impresie proastă le fac. În fine! se apropie sfârşitul, n-am să mai merg la Cauterets lipsit de orice ajutor uman.

I-am scris în cele din urmă domnului de Fleury o scrisoare, complimentându-l pentru cartea lui. El mi-a răspuns imediat cu o scrisoare foarte afectuoasă.

În ce fel să te îngrijeşti de ceva atât de dificil cum sunt căile respiratorii, stil admis, într-o regiune în care vremea se schimbă în fiece clipă? Ieri de-abia puteam să vorbesc, răcisem în ceaţă şi ploaie şi mă vedeam internat şi bolnav prin părţile astea. Baia de picioare gen Cezar, aconitul, granulele de sănătate ale doctorului Franck mi-au fost recomandate şi s-au executat. Evariste Michel m-a asigurat că nu mi se va întâmpla nimic, am vorbit cu el tocmai acum. Cele *o mie şi una de nopţi* mă liniştesc, mă instruiesc şi mă ridică până la înţelepciune. Citeşte povestea lui Hogea Hassan, frânghierul. Se aseamănă cu parabola lui Iov.

Zău, ai putea să-mi mai scrii o dată, merit şi eu lucrul ăsta. Scriindu-i drei Cassatt, în *rue d'Avon* 10, la Fontainebleau, nu m-am putut abţine să nu-i povestesc cum l-a umilit doamna hotentotă pe Raffaëlli al nostru.

— Ea mi-a răspuns şi printre altele mi-a povestit că, plimbându-se în pădure şi pierzându-se printre stânci, iapa ei a făcut un salt într-o parte, că ea a crezut că vede mişcându-se o vietate în iarbă şi că, atunci când s-a întors acasă, a văzut că piciorul iepei se umflase deja. Fusese o viperă. Se pare că pentru animale muşcătura de viperă e mai sănătoasă decât pentru noi şi că nu ucide.

Dar Paris-Lyon-Marseille ucide; nu vor pricepe

niciodată cum să facă să nu deraieze un tren, n-am dreptate? Ei provin tot de la şcoală…2, dar numai căpitanul Baschet care trebuia să se afle şi el în tren a înţeles. El a spus imediat „Sunt pierdut, adio”. Trebuie oare să ne mulţumim cu statisticile şi să spunem, ca anumite persoane, că sunt mai puţini morţi şi răniţi din cauza trenurilor decât din cauza diligenţelor sau trebuie să se dea marilor companii amenzi enorme? Nu am capul destul de limpede în clipa asta ca să hotărăsc.

Am să-ţi povestesc nişte lucruri despre Polichinelle. E prea mult de spus. Şi pe urmă, cum am răcit pe frigul ăsta, am să fiu obligat să stau seara la hotel. Şi chiar el, bietul meu prieten, o să plece în lipsă de copii care nu stau să răcească pe bănci.

Dacă aş fi făcut desenul magistral al munţilor, aş fi murit, aşa că n-ai să-l regreţi, şi nici eu.

I-am văzut la Montmartre, în Suedia.

(*Bis*) La nord, la sud şi-apoi aiurea Lud. Halévy şi?

Copiii le spuneau mamelor:

(*Bis*) Cine sunt aceşti călători? *id*.

Nu mai e timp să-i scriu lui Clermont. Evariste Michel trebuie să-i scrie el.

Vrei să-ţi spun ceva de care mă tem foarte tare? Că am să găsesc Christ-ul3 terminat. Salută-i pe soţii Fleury şi pe Veneţian 4.

Al dumitale.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOME.

Nedatată. [13 iunie 1889]

[…] Am lucrat mult la mica statuie de ceară. I-am făcut un soclu cu cârpe înmuiate într-un ghips mai mult sau mai puţin stricat. […]

CĂTRE BARTHOLOME.

Nedatată.

[…] Cu prietenie ambilor. Vă cam neglijez. Am avut două articole plictisitoare de făcut, mă

1 Cuvânt indescifrabil.

2 Şcoala Politehnică, una din fobiile lui Degas.

3 Gristul pe care Bartholomé îl sculpta pentru mormântul soţiei sale.

4 Federigo Zandomeneghi (1841 – 1917), peisagist şi portretist dea origine italiană.

am de făcut şi trebuie să le fac, din păcate, deşi sunt proaste, cu tot ce am mai bun în mine.

Pe joi.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [14 august 1889] Miercuri.

Hotelul *France* este, după spusele lui Lafond, un hotel *bine*. A plecat acum un ceas spre Pau. […] Dna Alexis Rouart este cu nepoata ei la hotelul Angleterre, şi eu sunt la nr. 11, cameră foarte frumoasă cu balcon şi două ferestre. Societate foarte simplă, aristocraţie de provincie, lume cu totul morală, câteva cruci înainte de a începe să mănânci supa. Nu m-au întrebat ce profesie am. Oare se poate ghici? Hai, Bartholome, nu mă înşela.

A trebuit să-i evit pe Gherfils şi pe Bagnèresde-Bigorre. Va fi greu să scap de acesta, când mă voi întoarce, la Pau, după 3 zile de prietenie. Şi

Studiu de portret şi figuri caricaturale (dintr-un caiet de schiţe), c. 1860, peniţă, tuş totuşi trebuie să reiau lucrul

şi averea pe care Manzi1 o aşază sub picioarele mele, ca un covor.

În chip de viţel bătrân, o avem aici pe baroana de P… fosta lui Haas 2, plimbându-se acum o clipă cu doamna d'A „tot o fostă a lui Haas. Dacă şi el ar apărea, ce senzaţie în hotelul meu *bine*\ în afară de basorelief, sculptura nu este oare arta ciudată de a sugera ideea formelor înşelând totuşi asupra reliefului? Relieful strică tot, e cel mai înşelător şi totuşi în el cred oamenii. Aş ajunge departe […]

1 Manzi, napolitan, ofiţer de artilerie, vine la Paris unde se ocupă de heliografie. Pune la punct primele procedee de cromotrpogravură şi se ocupă el însuşi de desen. Se împrieteneşte cu artişti ca Zandomeneghi, Tofano, de Nittis, precum şi cu Manet, Degas, Carrière şi Toulouse Lautrec.

2 Charles Haas, una din personalităţile mondene cele mai strălucitoare, inspector al *Beaux-Arts*-ului.

CĂTRE BOLDIM1.

Nedatată. [August 188.9] Cauterets. Joi.

În clipa asta am primit foarte îmbucurătoarea dumitale telegramă, dragul meu coleg, şi mi se pare că totul va merge bine. De la Pau unde mă voi afla pe data de 2 şi voi rămâne în zilele de 3, 4 şi 5, am să-ţi dau instrucţiunile, după ce voi vorbi cu prietenii mei Cherfils, foarte experţi în călătorii spaniole. Lafond, a cărui părere este atât de preţioasă, va lipsi la conciliabul. Aplecat în Touraine ieri, miercuri, cu planuri de-ale lui pe care nu le vom cunoaşte niciodată. Este foarte frumos şi cald la munte, vom fierbe fără doar şi poate în câmpiile Castiliei, dar în muzee e mereu răcoare. Îmi umplu capul cu idei despre Spania citind ghidul, călătoria lui de Amicis şi] un manual de tauromahie pe care Lafond mi l-a trimis azi de dimineaţă.

O să primeşti în Bulevardul Berthier 41, miercuri sau joi, indicaţiile. Dacă pleci joi seara de la

Paris şi eu vineri dimineaţă de la Pau, am putea să ne întâlnim la Bayonne la ora I048 şi s-o ştergem apoi în Spania fără nicio oprire în patria lui Bonnat. Şi asta, dacă iei trenul de 820 joi seara, aşa cum se pare din telegrama dumitale că ai intenţia. Dar aşteaptă o scrisoare din Pau în privinţa biletelor pe care trebuie să le iei.

Când treci prin Paris, încearcă să mergi pe la Bartholomé şi întreabă-l dacă ne încredinţează vreo misiune, să respectăm anumite puncte.

Pe curând.

DEGAS.

1 Jean Boldini (1845 – 1931), cunoscut portretist, născut la Ferrare.

CĂTRE BOLD INI.

Nedalată. [August 1889] Hotel de France. Cauterets.

Duminică.

Dragul meu Boldini.

Ai ţinut să fii prevenit, este ceea ce fac. Călătoria la Madrid se va face în jurul lui 5 septembrie. Tratamentul meu ia sfârşit luni 2 septembrie; zilele de marţi, miercuri şi joi am să le petrec la Pau şi în ziua de 5 seara sau 6 dimineaţa plec de la Pau spre a te aştepta la Bayonne sau la Hendaye, adică la frontieră.

Ştiu că ai moravuri simple şi că eşti incapabil să profiţi de o situaţie sau de un titlu oarecare, Preşedinte al Juriului italian sau oricare altul, pentru a cere o formă de respect oarecare. Ai să călătoreşti incognito, nu-i aşa? Începe aşadar să consulţi un mers al trenurilor bun şi să cântăreşti avantajele biletelor dus-întors, ale biletelor în circuit (sau oarecum în circuit). De altfel, de la Pau am să-ţi trimit o foaie de drum bine gândită. Mai întâi spune-mi imediat intenţiile dumitale. Îmi poţi scrie aici până duminică 1 septembrie.

Lafond s-a arătat foarte devotat. El pleacă în Touraine marţi şi va fi la Paris în jur de 20. A gravat capul

portretului pe care i l-ai făcut. L-a terminat pe Verdi şi nu arată rău deloc.

Va mai fi posibil să vedem la Madrid o mică luptă de tauri. Ai să-ţi completezi cultura începută din cărţi în strada Pergolèse, etc., etc., dacă până la urmă ai să vii.

Aşteptând favoarea ordinelor dumitale (cum se spune în afaceri), te rog să primeşti sentimentele mele de curiozitate.

DEGAS

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Gaulerets, 19 august 89.

Luni.

Henri, baron d'Ernemon, vecinul meu din stânga la masă, 65 de ani, după plecarea vecinului său din stânga, m-a atacat. Toate gândurile lui, în ciuda enormelor bucăţi de orice şi mai cu seamă de rodort care se prezintă sub forma unor blocuri, el mi le comunică fără încetare. Şi face reflecţii ca Arnal despre orişice pe lume. Mă apucă plânsul şi-i place să mă vadă plângând din cauza lui. El nu pierde niciodată din vedere să spună numele tuturor oamenilor pe care i-a cunoscut. Cutare lucru i s-a întâmplat la castelul lui din Neuilly lângă şi între Pacy-sur-Eure şi... vorbind cu doamna de ßoisgelin, cea tânără, dra de...

— Cutare lucru cu o prostituată din Amiens. Cu toate acestea, este un om foarte bine şi umerii săi puternici au suportat o viaţă zvăpăiată. El a fost prietenul intim al lui Janvier de la Motte, prefectul lui, bineînţeles. Este imposibil să nu ştii, chiar prin dl de Fleury, câte parale face tipul ăsta. „Îţi mai spun una bună. Dacă o ştii să mă opri (sic) *u*. Ar trebui să fii jandarm ca să-l opreşti. La colţul bufetelor cu răcoritoare, dau peste el şi el este mereu acela care atacă primul. Are totuşi tact; după dejun mi-a dat drumul, mă ţine în rezervă, îşi cunoaşte publicul.

Langlès, marele fabricant de biscuiţi, vecinul meu din dreapta, are fără îndoială capul mai pe umeri decât

baronul. Ţi-am spus că locuia pe *avenue Kléber*, că i-a murit fetiţa mai mare, că a plecat din Paris de durere şi şi-a instalat familia într-o proprietate a sa la Pau, el trebuind să meargă în fiecare iarnă acolo, la uzina lui? Şi chiar se ducea să deseneze după model la Academia de la Galarossi unde Courtois, unde Blanc, unde Dagnant Bouveret, unde Flameng îl corectau. A trebuit să-i spun că sunt pictor şi nu s-a speriat.

Îţi scriu, die Bartholomé, deşi este ora 15/2, ora plimbării, pentru că plouă cu găleata. Cred că şi eu merit încă una sau mai multe scrisori scrise pe-ndelete, ca să mă amuz în timp ce aştept sfârşitul. Doamna Howland şi pianistul ei au venit să te vadă, ştiu, şi au admirat şi au invidiat pasiunea dumitale pentru artă şi pasiunea cu care lucrezi. Trebuie spus că aveau şi de ce.

Forain a făcut un desen al doamnei Prudence. Trebuie să-ţi aminteşti. Îl văd dar i-am uitat legenda. Ea ştie să te facă să iubeşti viitorul fără să aibă habar de ceea ce ne rezervă, nu-i aşa? Dar ceea ce este mai simplu este că suntem noi înşine în situaţia asta.

Mă gândesc mereu la călătoria la Madrid şi la o adevărată luptă cu tauri. Va trebui oare să-l chemăm şi pe aventurierul ăla de Boldini? Oare Lafond nu se va răzgândi? Am să am eu însumi curajul să nu mă duc direct la Paris ca să nu îmi mai expun viaţa? Of! mai am 13 zile de stat aici şi am toate timpul să nu mă hotărăsc.

Dar era să te lipsesc de plăcerea de a afla că Haas soseşte poate peste 8 sau 10 zile şi că hotărârea pe care va fi dispus să o la faţă de mine, să mă caute sau să mă evite, tăind legătura dintre noi (ca pe-un corn de vânătoare din *rue de la Paix*) îl va costa sau nu-l va costa. El ştie că nu văd şi că atunci când văd nu-mi pasă. Va avea oare un plan şi curajul să-l urmeze? Ştii ce caraghioşi sunt ei cu bărbaţii, aceşti bărbaţi cu multe femei.

— Te-ai dus cu inginerul Manzi, bogatul amator, să

vezi la Invalides calea ferată cu apă? încearcă să te duci şi să-mi povesteşti.

Salută-i pe soţii Fleury (de la mare) şi pe italienii dumitale. Nu înainta prea mult la sculptură înainte de sosirea mea.

Afurisită vreme! i-am spus baronului. Şi imediat: „O prefer ghilotinei”.

Al dumitale.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [1889] Madrid. Duminică 8 septembrie.

Hotel de Paris. Ora *2* după masă.

Ai să poţi, dragul meu Bartholomé, să-mi scrii un răvaş pe adresa asta ca s-o găsesc la întoarcerea din Andaluzia. Spre a te înloucui, căci îţi simt lipsa ca şi Boldini, în aşa fel încât în orice clipă repetăm „Dacă Bartholomé ar fi aici, ce mult i-ar place!”. Ai să poţi să ne spui cum se simte fratele dumitale, ce posibilitate ar mai fi să te *alături* nouă.

Sosirea azi dimineaţă pe la ora 6.1/2 (dacă am fi vrut să sosim la o oră care să ne fie mai plăcută, la 4 de pildă, nu am fi putut). Vizită de la 9 până la 12 la Muzeu, înapoi la hotel şi masa de prânz (de când sântem în Spania, mâncăm admirabil – şi s-a vorbit mereu de pericol de otrăvire), căldură care ne anunţă ceva formidabil în Andaluzia. Corida pentru care ne pregătim nu va avea loc decât la ora 4.1/2. Şi ei aşteaptă ca soarele să nu îi săgeteze. Nu, nimic nu poate să-ţi dea o idee despre ce este Velázquez. O să vorbim totuşi despre asta la întoarcere, şi despre celelalte.

Te rog iar, dragul meu prieten, încearcă să ajungi până la Madrid, să ne întâlnim. O să poţi face mai multă economie decât noi, eşti mai dur şi mai puţin pretenţios decât noi. Calculează după mersul trenurilor şi pariez că; 300 de/ franci ar ajunge să-ţi plăteşti biletul dus şi întors,

mergând cu clasa a doua. O să te imităm. Boldini ţine socotelile şi poţi să-ţi închipui ce puţin simte nevoia să facă cheltuieli. Am să-ţi telegrafiez de la Sevilia ca să poţi să ne reperezi pe hartă.

Pare posibil să ajungem în Maroc, dar numai pentru câteva ore.

Am să mai dorm azi, ceea ce am făcut prea puţin azi-noapte (18 ore de la Irun la Madrid). L-am întâlnit pe Bonnat pe imperiala omnibuzului, la Biarritz.

Al dumitale din toată inima.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

[Hârtie cu antet] Tanger.

CONTINENTAL HOTEL Miercuri 18 septembrie. [1889] Tangier *Morocco*

Gel puţin să-ţi scriem, dragul meu Bartholomé, dintr-un asemenea loc. M-ai fi văzut vreodată făcând parte, pe un catâr, dintr-o cavalcadă condusă de un ghid în rochie de mătase violetă pe nisipul mării, în prăfărie şi pe drumuri de ţară, în jurul Tangerului şi apoi străbătând oraşul?

Vom mai putea oare face altă dată călătoria care îmi pricinuieşte amărăciunea de a o face singur sau aproape singur? Ghidul în rochie de mătase ştie franceza dar nu cum o vorbeşti tu.

Ne plac în natură oamenii care n-au fost nedemni să se apropie de ea. Îţi spun asta pentru că Delacroix a trecut pe aici.

Vasul ne-a adus aici pe un timp cenuşiu, dar acest cenuşiu era făcut mai mult din perle decât din ardezie.

N-am nimic să-ţi spun, îţi scriu ca să-mi datez prietenia din Tanger. Peste cel mult o săptămână am să fiu în *rue de Chaillot*. Mâine, întoarcerea la Cadix de unde plecăm vineri, la ora 5, în Granada. După această ultimă faptă măreaţă, se vor putea reciti cele *o mie şi una de*

nopţi. Am citit aici, într-o carte, ca pe aceste meleaguri sunt familii care îşi păstrează încă titlurile de proprietate în Spania şi cheile de la casa lor, peste aceste secole pe care le străbat într-o companie neplăcută.

Salutări în *rue de la Pompe* 1 şi al dumitale din tot sufletul.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOME.

Nedatată. [1890] Cabinetul lui Man zi, strada Forest *1*. Joi.

Man zi îmbrăcat în husar cu o beretă bască căreia îi dă forme italieneşti. Lafond, lângă foc, se preface că nu are comenzi.

Lumea cere veşti] despre dumneata.

Eu spun că soseşti sâmbătă.

Manzi a vândut capul de femeie al lui Zandomeneghi care ne va mai ascunde câtva timp că e mulţumit.

Dar întoarce-te odată sâmbătă. Îi mulţumesc mult surorii dumitale 2. Ea va aplauda alte exerciţii la primăvară.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată.

Ménil Hubert, prin Gacé (Orne).

Am să mă întorc totuşi la Paris, dragul meu prieten, umflat de sănătate şi după una din cele mai lungi şederi la ţară de care-mi amintesc.

Motivul este un bust 1 mare cu braţe al tinerei Hortense pe care l-am început şi pe care-l

1 Unde locuia marchizul de Fleury, fratele primei soţii a lui Bartholomé.

1 Acolo se aflau atelierele de cromotipogravură ale lui Manzi.

2 Dna Ploix.

1 Este una din primele sculpturi ale lui Degas (1883).

Bust de dansatoare, c. 1885, cărbune termin cu multă răbdare şi foarte greu. Toată familia şi prietenii stau în jurul meu şi mă supraveghează şi trebuie să constat că nişte îndoieli îngrozitoare par să înceapă să dispară de pe aceste figuri amabile. Cât am mai şovăit, Doamne, la început! şi cum nu ştim ce facem când nu lăsăm puţin meseriei grija lucrurilor care ne sunt necesare. Degeaba ne spunem că putem face totul pornind de la naivitate; reuşeşti poate, dar atât de necinstit.

Şi pe urmă, cu acest bust afurisit îmi neglijez treburile. Ar fi trebuit să fiu la Paris de câtva timp, ca să fac cel puţin ceea ce *trebuie*. Şi ceea ce am un sporeşte] deloc. Va trebui să iau o hotărâre.

Pe săptămâna viitoare. N-am să pot depăşi acest termen fără să mă expun ruinei şi poate infamiei. Cele mai bune amintiri vindicativei doamne Rouart şi tinerei pictoriţe de flori al cărei talent simplu şi frumos îţi jur că nu l-am ascuns aici. Sunt aici două tinere persoane, Ilortense şi dra Pothuau care vorbesc despre căsătorie de dimineaţa până seara. Ce trebuie să se petreacă în aceste capete e de necrezut.

Al dumitale.

CĂTRE MANZI

Nedatată.

După ce ne-am despărţit ieri, m-am întâlnit cu Dna Strauss 1 (sic) (verişoara lui Halévy) şi va trebui să renunţ la întâlnirea de mâine. Este aproape singura zi pe care această persoană, mondenă aprigă, o are liberă şi o petrece în mod simplu, iar eu am neglijat-o atâta vreme

încât a trebuit să cedez. M-a dus cu ea la o mare croitoreasă unde am asistat, ca un Béraud 2, la proba unei toalete de mare efect.

M-am dus în strada Forest la ora 4 dar nu te-am găsit şi sunt nevoit să-ţi scriu.

Cu prietenie.

DEGAS.

Sâmbătă ora 6 şi jumătate.

1 Dna Straus (nu Strauss), femeie foarte frumoasă şi spirituală. A avut un salon frecventat de personalităţile literaro, artistice, politice, ale finanţelor dintre cele mai însemnate. Lui Degas, care a simpatizat-o, îi făcea plăcere să o însoţească la probele ei la croitorese.

2 Jean Béraud (1849 – 1936), pictor de mici scene paliziene.

CĂTRE DOMNUL BREBION1.

13 aprilie 1890.

Iată câteva schimbări pe care, după părerea prietenului şi sfătuitorului meu Bartholomé, vă rog să le faceţi în contractul nostru.

Vă rog să aveţi bunătatea să adăugaţi, în ceea ce priveşte plata, în *monezi de aur şi de argint* şi nu altfel sau în bancnote ale *Băncii Franţei*.

Doresc să rămân liber, în ceea ce priveşte asigurarea, în privinţa oportunităţii şi faţă de Companie. Mi-ar fi cu totul neplăcut de asemenea să fiu supus inspecţiei chitanţelor de către dumneavoastră şi să suport această dublă *poliţie*.

Doresc un contract simplu făcut între noi. Dacă aţi avea nevoie de un contract înregistrat la notariat, dumneavoastră ar trebui să-l plătiţi. Este un lucru cât se poate de limpede.

Aţi făcut o scurtă descriere a stării în care se află încăperile, ceea ce nu este suficient. De îndată ce lucrările

vor fi terminate, adică în două-trei zile, sper, vom face împreună o mică vizită şi vom vedea la faţa locului, mai precis sau cu aproximaţie, despre ce este vorba. *Complet renovat* este cam exagerat. Nu am cerut aşa de mult şi v-am făcut concesii. Nu aş vrea să vă fac şi altele.

În sfârşit, în caz de neînţelegere, adică de neprelungirea contractului, trei luni cred că sunt suficiente. De ce şase luni?

Ah! m-am bucurat într-adevăr de puţină odihnă în acest apartament drăguţ. Să nu mai discutăm atât în contradictoriu, vă rog. Sunt un locatar liniştit şi solvabil, nu-mi cereţi mai mult.

Pe curând. Să terminăm zilele astea şi vă rog să primiţi salutările mele.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOME.

Nedatată. Primită la Angoulême la 29 aprilie 1890 (notiţă a lui Bartholomé).

Luni seara.

Am o vagă idee, dragă prietene, că joi de dimineaţă, pe la ora 10, după cum spui, am să fiu plecat, cel puţin de la atelier. Mai întâi, începând de ieri, am reintrat în locuinţă şi apoi, pentru că ziarul spune că *Salammbô* nu va mai fi jucată după duminică 4 curent, simt că am să plec miercuri de dimineaţă la 8 şi 15 la destinaţie. Pericolul de joi poate apare şi la Bruxelles, popor grevist. De altfel nu în asta constă exact problema. Aici se află braţele doamnei Caron care pot fi destul de lungi ca să mă acapareze.

Stămburile de la Angoulême te-au impresionat după câte văd. Dar societatea din Angou

1 Proprietarul imobilului din str. Victor-Massé 37, unde locuia Degas în perioada aceea.

lerne? Dna de Barge Lori? Doamna care, într-un castel din împrejurimi, are partitura unică a lui *Salammbô*, are şi o rochie? Această rochie este poate făcută din stofa

eşantionului?

Mă gândesc mereu la mobile. Portier a văzut covorul roşu închis şi mai cu seamă celebrul covor de amator – o scumpete.

În ciuda unei pofte de a cheltui care este un amestec de gust şi de senilă filfizonerie, el se află încă în magazin unde nu voi mai intra decât însoţit de ochiul dumitale. Nouă achiziţie la Luvru, sfătuit de privirea lui Portier, dar fără importanţă.

Cred că ai simţit, covorul mă preocupă. Trag de covor ca pisica. În timpul cruciadelor, ce cucerire sau ce ocazie ar fi prilejuit!

Cină la soţii Fleury, sâmbătă, împreună cu dra Cassatt. Expoziţie japoneză la *Beaux-Arts*. Casca unui pompier deasupra unei broaşte. Vai! Vai! Gustul, peste tot.

Mulţumeşte-i surorii dumitale şi colonelului pentru gândurile lor bune. Pe curând. Manzi, de care m-am despărţit adineaori, purta o redingotă cu revere de mătase. Totul, pe lumea asta, are un sens al naibii.

Cu prietenie.

DEGAS.

Scrisă pe o hârtie de corespondenţă cu dungi cu următorul timbru sec:

GRANDE BRASSERIE DU CONGRÈS *Fosta Casă Démangé* moştenitor H. Vivier – 45, Boulevard des Capucines. Paris.

CĂTRE BARTHOLOME.

Nedatată. [1890] Cauterets, Hôtel de France. 16 august.

[…] Aşadar n-ai să fii de faţă când tânărul Richaud, prim flaut acompaniat poate de bătrânul Dihau, prim bason, îmi vor cânta într-un colţ pe care îl voi alege eu şi într-un stil pe gustul meu, începutul actului *Câmpiilor Elizee* din *Orfeu*.

Al dumitale.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOME.

Ne datată

Caulercis, 18 august [1890]

[…] Tânărul Richaud a cerut la Paris partitura micului concert în pădure. Presimt că are să mă emoţioneze foarte tare. Numai de n-ar afla Tillot şi de n-ar veni şi el! […]

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Hôtel d'Angleterre, Caulerels, 24 august.

Am terminat de scris o scrisoare lui Rouart, sunt cam obosit, am să-ţi scriu mai pe larg altă dată, dragul meu prieten. Lafond mă aştepta aşadar la Pau, venind de la Oloron şi a doua zi de dimineaţă, miercuri, am pornit împreună spre Cauterets. Oprire la Lourdes, până la ora 2. Era pelerinaj. Tot felul de lucruri emoţionante şi făcute pentru dumneata. N-ai fi uitat niciodată, după cum nici eu nu voi uita, o femeie bolnavă, pe moarte, pe o saltea aşezată de-a curmezişul unui brec; alături de ea, familia, întorcându-se de la grotă. Minuni ale trupului sau ale sufletului, reacţie fizică sau mistică, ce de lucruri se citeau pe chipurile lor. Pelerinii erau mult mai bine decât administraţia locului de pelerinaj, de cele mai multe ori puţin cam simpli. Soldaţi ai papei făcând oficiul de brancardieri; cu ochii mei slabi, am pierdut tot ceea ce tu ai fi văzut.

Aici am început să beau.

Este foarte frumos şi foarte cald. Îţi promisesem desene cu munţi, dar m-am grăbit. Nu sunt forme prea atrăgătoare aici. Eşti închis între ei şi priveliştea nu-mi spune nimic până acum.

Va trebui totuşi să găsesc un remediu la plictiseală. Dacă judec după primele două zile, acest tratament va dura mult. Se spune că Marguerite de Navarre şi-a scris

aici povestirile ca să scape de plictiseală. Nu aş putea face acelaşi lucru, nu le-am citit niciodată de altfel. Nu am întâlnit pe nimeni cu care să pot sta de vorbă cât de cât. De ce ai ales acest moment ca să faci sculptură? O avem pe Sarah Bernhardt, nu este decât cu Damala, soţul ei repatriat. Îl aveam pe Carolus-Duran x, într-un costum demn de el şi potrivit pentru Chile sau pentru glorie.

Scrie-mi. Sentimente prieteneşti Veneţianului 2.

Al dumitale.

DEGAS.

L-am văzut, aşadar ieri pe Evariste Michel căruia austriacul Clermont3 nu-i scrisese.

CĂTRE BARTHOLOME.

Caulerets. Joi 28 august 1890.

Mi-a fost greu să citesc cele câteva rânduri scrise cu creionul trimise de la Diénay 1 împreună cu portretul lui Carnot. Şi te vedeam în Burgundia ca prieten minat de nevoia de a te mişca pentru dumneata, dar nu pentru căţel. Să-ţi duci câinele la ţară ca să beneficieze de o vacanţă în locul stăpânului său, ăsta-i un adevărat merit. Aici, aproape de „La Raillèreu, a fost închiriat un teren pentru o haită căreia îi era prea cald la Pau, de către un englez care cred că a rămas la Pau. Deci sunteţi doi. Tillot este în acest moment Tillot dedicat doamnelor. De l-ai putea vedea învârtindu-se în jurul doamnei Alice Kerr, artistă de comedie care a jucat în roluri secundare de slujnică la Montpellier, urmând să joace în curând la Lyon 1

1 Charles Duran, numit Carolus-Durau (1837 – 1917) pictor.

2 Zandomeneghi.

3 Hermann sau Auguste de Clermont, amândoi prieteni ai lui Degas.

A suferit cu adevărat. Ochelarii ascund pasiunea, cu ochelarii mănânci din ochi. Nu ne mai plictiseşte el, noi îl plictisim. Îl plângem şi este culmea plăcerii; dar n-a avut-o

pe doamna, pe garanţia mea; este zgârcit, vrea să ofere altceva decât bani. Totul se citeşte în fiinţa lui exasperată.

Duminică seara sau luni voi pleca de aici la Pau să stau cu Cherfils două sau trei zile. De acolo, e vorba să merg la Geneva unde fratele meu Achille, care nu se simte mai bine, mă aşteaptă. De la Geneva, ai ghicit, fără să prea dai de înţeles, că ne-am putea întâlni la Dijon, să mergem să petrecem o zi la Diénay prin Is-sur-Tille. Am aduce câinele şi voia Domnului se va fi făcut!

M-am temut de o bronşită, toate o prevesteau, dar m-a ocolit. Ce climă îngrozitoare. În această clipă plouă. Se anunţă acum cu acompaniament de tobă că sărbătoarea muntenească, amânată de duminică pe azi, se amână pentru prima zi frumoasă. […]

Ţi-am spus că am un vecin de masă, prieten cu Lenhart, care a pozat în tabloul *Fericirea şi Desenul* 2? El îi reproşează, lui Lenhart cu o oarecare profunzime, că porneşte mereu de la o idee când face un tablou. Delaunay3 este aici, l-am întâlnit azi de dimineaţă şi mi-a spus că doamna Strauss s-a răsturnat, la Luchon Meilhac, cu trăsura pe care o conducea chiar ea şi că s-a rănit la faţă. Meilhac are un acces de gută. […]

Ieri audiţia în locul fericit ales! Ei bine, am să-ţi spun, această arie pătrunzătoare m-ar fi mişcat oare mai mult dacă flautul ar fi fost acompaniat? Nu.

— Acest flaut m-ar fi mişcat, departe de natură, pe o pânză pictată, pentru că prezenţa naturii este insipidă într-o operă a unei astfel de arte şi pentru că, dacă ideea fericirii ajunge să mă facă să plâng, asta se întâmplă atunci când sunt nefericit şi la teatru.

Amin.

DEGAS.

1 Diénay, prin Is-sur-Tille, Coasta de Aur. Pictorul Pierre Georges Jeanniot (1848 – 1934), prieten cu Degas şi Bartholomé, avea acolo o proprietate.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată.

Çaulerets, 11 septembrie.

În curând mă întorc acasă, o să se termine, dragul meu prieten. Şi dacă vreodată vin iar aici, de n-aş fi tot aşa, singur, şi de n-ar fi aşa târziu! Pot să spun că nu număr zilele, ci orele.

Trebuie să iubeşti natura mai mult decât mine ca să suporţi o cură la Cauterets. Dar, fir-ar ea afurisită, aş iubi-o dacă nu m-ar ameninţa clipă de clipă cu vătămările pe care mi le aduce. Tu ştii s-o înfrunţi, dar îi cunoşti năpăstuirile.

De vineri într-o săptămână, voi fi la postul meu, dacă eşti şi tu la al tău. Am văzut lucruri foarte frumoase, cu toată mânia mea, şi ceea ce mă consolează puţin este că, deşi furios, nu încetez să privesc. […]

CĂTRE BARTHOLOME.

De la Cauterets. *Nedatată*.

Mă gândesc la cetatea mea întărită în care am să consum o condamnare la 10 luni de lucru, cu delicii.

Ce păcat că nu îţi place mai mult marmura cenuşie! Ai putea veni aici să ciopleşti la faţa locului şi, pur şi simplu, cu ajutorul unor planuri înclinate, am coborî statui egiptene feciorelnice până pe malurile Gloriei.

Al dumitale.

DEGAS.

Scrisorile care urmează povestesc despre o călătorie în Burgundia pe care Degas şi Bartholomè au făcut-o într-o cabrioletă trasă de un cal alb. Ele sunt precedates la Bibliothèque de l’Institut de France, colecţia autografelor lui Ludovic tialévy, de următoarea însemnare a acestuia:

2 De Max Leenhardt (aceasta este ortografia corectă), pictor de gen şi sculptor.

3 Pictorul Elie Delaunay, prieten al doamnei Strauss,

căreia i-a făcut portretul.

Marţi 30 septembrie, de dimineaţă, Degas şi Bartholomé au sosit la Montgeron cu cabrioleta trasă de calul alb.

Ei au luat micul dejun la Montgeron şi au plecat la ora două. Noi i-am escortat pe drumul spre Melun până la Piramidă.

CĂTRE DOAMNA LOUISE HALÉVY.

La Montgeron. Vineri dimineaţa, 26 sept. 90.

Nu vom fi mâine, sâmbătă, în dreptul Montgeron-ului pe la ora 11, dragă Louise. Luni sper că ne vom pune în mişcare. Am să te previn, pentru mai multă siguranţă. Şi voi o să puteţi să vă ungeţi roţile. Numai de s-ar menţine acest timp superb şi prea răcoros. Toată lumea îşi aţinteşte de altfel privirile asupra noastră. Sentimente prieteneşti la toată lumea.

DEGAS.

CĂTRE DOAMNA LOUISE HALÉVY.

29 sept. 90 Luni. Ora 10.1/2.

Ne-am hotărât să plecăm mâine marţi, în cele din urmă. Aşadar, dragă Louise, pe la ora 11.1/2, calul alb se va afla la poarta voastră. O să ai curajul, pe o vreme ca asta, să nu mergi cel puţin până la Montereau a doua zi? Soţii Jeanniot trebuie să fi primit azi de dimineaţă o scrisoare exagerată care trebuie să-i fi hotărât să stea la pândă. Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Marţi, 30 sept. 90. Marţi seara

Este evident că animalele gândesc şi vorbesc mai cu seamă între ele. Bartholomé a văzut că albul nostru a avut în grajd o atitudine de golan muşchiulos faţă de nobilul dumitale slujitor.

Gând să iasă, el a luat, în urma celuilalt, un aer jignit

şi impetuos – după obelisc, izolarea şi priveliştea unei enorme linii drepte l-au potolit. A mers la pas prea deseori. A făcut pe istovitul într-un oraş pe care nu mai voia să-l părăsească. Acum a mâncat cât şapte.

Începând cu această carte poştală-scrisoare, adresele sunt scrise dinainte de Ludovic Îialévy.

Această carte poştală nu este scrisă de Degas.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

30 septembrie 90. Melun, ora 6.1/2.

Este obosit, nu ne gândim decât la el, ovăzul este totul, spune Scriptura, el face mai mult decât o vorbă bună.

Urmarea mâine.

Carte poştală-scrisoare. Ştampila poştei este din 1 octombrie 90.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Melun, ora 6.1/2 dimineaţa.

Miercuri.

După cum vezi, înaintăm. Calul alb mănâncă ovăzul; într-o jumătate de ceas ne va duce spre Montereau. Totul depinde de el, nu ne gândim deci decât la el. Dacă îi slăbesc puterile, trebuie să o slăbim şi noi. Dar el trebuie să ne mire, au spus în cor cel care închiriază cai şi vizitiii lui, ieri de dimineaţă la Ivry, de unde am plecat ieri pe la ora 9.3/4.

Salut pe toată lumea şi pe tine.

DEGAS.

1 octombrie 90 Montereau, miercuri, ora 12.1/2.

Totul merge ca ceasul. El a apărut azi dimineaţă la ora 6 şi jumătate cam fără vlagă. A plecat tot cam moale. Nu avea nimic. Dormise prea mult. În apropiere de Valence şi prin păduri ne întâlnim cu căruţe cu bănci (printre care o căruţă purtând un fotoliu Ludovic al XV-lea tapisat cu roşu care conţinea un bătrân), numai oameni în negru care

participau probabil la nişte funeralii din moment ce aveau aerul foarte fericit. El a simţit că se apropie de Montereau la mai mult de o leghe, ca un ostaş cu experienţă. Adevăratul Mare Monarh [hotelul – n.n.] se află aici. Aici adevăratul mic dejun, numai că trebuie să-ţi spun că adevăratul picior de miel este cel care poate cel mai bine să te facă să renunţi la capul de viţel. Peste tot laude adresate calului, în grajduri mai cu seamă. Ne este garantat din oră în oră. „Îl aveţi de mult", i-a spus grăjdarul lui Bartholome. „S-a născut la mine", îi răspunse el. Din păcate, nu-l avem decât de două zile! Ce n-am mai fi făcut, dacă l-am fi avut când eram mai tineri! Plecăm mai departe la ora 4.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

2 octombrie 90.

Sens. Joi, pe la ora 1 ½.

Montereau, Hôtel du Grand Monarque.

(cel adevărat)

MICUL DEJUN

Picior de miel.

Pietroşel fript.

Cârnaţi cu piure de cartofi (minunaţi)

Biftec cu creson

Brânză, fructe, biscuiţi (minunaţi)

Calul a coborât spre Montereau în mod magistral.

Plecarea la ora 3.1/2 spre Villeneuve-laGuyard.

Acolo, să tragi mereu la Hôtel de la Poste. DEJUN

Supă „panade" cu lapte Creier în unt negru Iepure cu sos de vin şi arpagic But de berbec cu fasole albă şi fasole verde asortate

(nemaipomenit)

Salată

Deserturi variate Un vin uşor, natural

Plecaţi de azi dimineaţă de la ora 7.

Fără gânduri, mâncăm prea mult. Fiecare masă, 3 franci.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

2 octombrie 90. Cerisiers, ora 7, joi.

Şi când te gândeşti că oamenii pot să se întoarcă în oraşe să-şi făurească idealuri ridicole!

Distanţa între oraşe şi târgurile mai mari a fost calculată pe măsura puterii unui cal.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

3 octombrie 90. Saint-Florentin, ora 1 ½. Vineri.

Imposibil să mănânci un cotlet în provincie, tot ce are ea bun merge la Paris.

Bartholomé este omul care ne trebuia. Sub barba lui de călugăr, are un suflet de vizitiu. Plecăm spre Flogny.

3 octombrie 90 Flogny, vineri seara.

Trebuie să fi fost multă vreme trist şi serios ca să te amuzi în aşa măsură. Nu trebuie să fii asasinat ca să ai astfel de emoţii. Vizitiul nostru mână calul cu o uşurinţă nemaipomenită. Cu hăţurile atât de libere poţi să o păţeşti – 42 de leghe străbătute cu o adevărată înţelepciune a mâinii.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

4 octombrie 90. Tantay (Yonne). Sâmbătădimineaţa.

Să tragi întotdeauna la Dumas cârciumarul, în port, unde luăm micul dejun.

Dacă eu am fost nebunul care a imaginat această călătorie, Bartholome este înţeleptul care o va duce în cele din urmă la bun sfârşit.

18 litri de ovăz pe zi sunt suficienţi? Scrie-le, la rândul dumitale, soţilor Jeanniot, la Diénay.

Dl Jeanniot, la Diénay, prin Is-sur-Tille (Côte-d'Or).

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

5 octombrie 90. Aignay le Duc. Duminică la prânz.

Mâncăm mereu improvizat. Nu! am găsit la Copain

unde luăm micul dejun nişte castraveciori nemaipomeniţi. O adevărată grădină în oţet. Pe aici trece Sena şi calul nostru a făcut o baie de picioare. Există o singură ţară, domnule, a noastră.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

6 octombrie 90.

Molay (Côte-d'Or). Luni dimineaţa, ora 12.1/2.

Învaţă, dragă, puţină geografie, datorită nouă. Aproape de ţintă, din moment ce nu mai avem decât 11 kilometri până la Diénay, putem să-ţi spunem că adevăratul călător, omul care simte, nu ar trebui să sosească la capătul călătoriei sale niciodată.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

7 octombrie 90. Diénay. Marţi seara.

Am sosit ieri la ora 4.1/2, un sfert de ceas înaintea manifestaţiei, prea devreme deci. La rugămintea unei persoane trimise în întâmpinarea noastră, am aşteptat cele trei bătăi de clopot. În clipa aceea, un adevărat jandarm călare (Jeanniot) a venit să ne ceară actele. Un subprefect în uniformă (Couturier) s-a îndreptat spre noi cu o tavă pe care se aflau două chei şi un discurs pe care doamnele l-au întrerupt făcând să ţâşnească parcă dintr-un tun florile de onoare. Extaz general, veselie pretutindeni, veselia unor suflete minunate.

— Scrisoarea voastră a sosit azi de dimineaţă.

Nota lui Ludovic Hauvy:

Aici – de la 7 la 12 octombrie, oprire la dl şi doamna Jeanniot, la Diénay.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

13 octombrie 90. Sainte-Seine-l' Abbaye. Luni.

Am continuat drumul ieri la ora 3. Urmăreşte pe hartă drumul de la Diénay la Sainte-Seine prin Villecomte, unde ne-au lăsat cele două trăsături, una trasă de un măgar, cu familiile Jeanniot şi Couturier; prin Franche

viile, Vornot, Prairay. Primul pericol după Prairay, era un apus de soare ca în tablouri; o siluetă de troiţă era să ne răstoarne cu totul.

13 octombrie 90. Darcey, la doamna Bergeret.

Luni seara ora 8.1/2.

Tot deranjat (ţi-am spus oare?) deşi iau bismut şi laudanum dozate. Bartholomé, cu mina umflată de o înţepătură, înfăşurată în vată cu fenol, conduce cu mâna stângă. Nimic nu poate împiedica trăsura să străbată Sainte-Seine (urmăreşte, te rog, pe hartă, altfel nu mai spun nimic), Bligny-le-Sec, Verrey, Gissey.

Dumneata nu ai, ca doamna Bergeret, două litografii înrămate.

1° Templul Memoriei.

Cronologia femeilor celebre de pe tot pământul – de la facerea lumii până în zilele noastre.

2° Panteonul principalilor oameni mari din lume.

1 Cărţile poştale au din nou adresa scrisă de mâna lui Degas.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

14 octombrie 90. Montbard. Marţi, ora 2.

De la Darcey prin Laumes, Marmagne, ne urmăm drumul.

Aici, patria lui Buffon. Trebuie expediat pentru cutia poştală a Academiei acest adevăr: istoria naturală pe care a scris-o este discursul funebru al animalelor.

În drum spre Nuits. Pentru un călător, trapul calului este mai dulce decât pasul unei femei.

CĂTRE MANZI.

14 octombrie [1890]. Montbard (Côte d'Or). Marţi.

Pregăteşte-te, ne întoarcem, sâmbătă sperăm să te întâlnim într-un pantalon în pătrăţele stil husar, călare sau pe jos pe drumul de la Montereau la Melun.

Trebuie să ajungem la Melun sâmbătă 18, la *Hôtel du*

Grand Monarque, pe la orele 6 seara. La acest avertisment pe care-l vei primi mâine, poţi răspunde la post-restant la Sens, unde vom ajunge vineri la prânz.

Pe curând.

DEGAS.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată.

Biliardul este pianul cafenelelor. (Bartholomé).

Mâna dreaptă a acestui om este în aşa hal că nu ştie ce face mâna stângă care singură, singurică este stăpâna aventurii.

Calul nu a fost niciodată hrănit ca acum; în loc să-i slăbească puterile, se îngraşă. De altfel, desfid pe oricine să mă contrazică, el ştie că se întoarce la Paris – ştie direcţia fără hartă.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

15 octombrie 90. Tonnerre. Miercuri, ora 12.1/2.

Ai să-mi reproşezi că nu te-am invitat să iei masa la Leul de Aur? Nu se mănâncă aşa din moment ce eşti membru al Academiei, îmi vei spune – cu o mină, dreapta, îţi scriu, cu cealaltă mănânc dintr-un vas de pământ în care se petrec lucruri care nu pot ieşi decât aici dintr-un pui şi dintr-un viţel. Mâna dreaptă a lui Bartholomé mănâncă struguri. Trăim. Uite brânza, este cum se cade.

Asupra calului efectul hranei este mult mai precis. Este un ceasornic. Te uiţi sub coada lui de pe capra cabrioletei şi, după culoarea sau densitatea a ceea ce produce, ştii ce trebuie să ştii.

— Cum se face că ştie – geografie? Ştie şi-atâta tot. Nu-mi spune că populaţia scade în departamentul Yonne, n-o să pot crede.

Înmoi mereu un biscuit în nişte vin alb şi să ne revezi după 182 de kilometri, adică luni la prânz. Acolo n-am să mai mănânc.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Saint-Florentin, 16 octombrie [90], ora 12.

Toată noaptea ploaie, dar ne culcaserăm. Azi de dimineaţă a început să bată vântul, care a gonit norii şi ne-a adus aici pe vreme bună. Oamenii spală mult geamurile în provincie şi prin aceste geamuri ei nu văd nimic. Aşa spune omul cu nemaipomenita mână stângă. Dacă ajungem la Paris fără ca animalul să sucombe, se va putea spune că este un birjar, nu glumă.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

17 octombrie 90. Sens, ora 12.

— Plecaţi de la Gérisier, la ora 7.

Frigul şi vântul stârnesc pofta de mâncare, am luat masa la acelaşi *Écu*, la dl Tresse. Toată lumea ne-a înţeles; era imposibil să fim luaţi drept comişi-voiaj ori. Şi totuşi omul tare, călugăr fără de ordin, bea vin alb de te bagă în sperieţi. Telegramă a lui Forain care, pe un triciclu, trebuie să ne iasă în cale între Sens şi Melun. Cum poate oare un om de vârsta mea să se afle într-o poziţie atât de înaltă încât să nu se mai poată distra ca noi.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

17 octombrie 90.

Sens.

Telegramă a lui Manzi: *„Voi fi sâmbătă după masă pe drumul de la Melun la Montereau. Al vostru”*. Aşa că descurcă-te cum poţi. Fii mai degrabă la Sénart decât la Montgeron, fii la Melun, fii la *Grand Monarque*, cu un impermeabil, îl înhămăm pe dl Plumer (pronunţă Plu maire), calul nostru.

Vrei să-ţi spun un adevăr, iată-l: ceea ce costă mai mult decât femeile este proprietatea.

Aproape mereu la pas.

Ne îndreptăm spre Villeneuve-la-Guyard spre a dormi la Mathé. Mâine luăm masa la Montereau, dormim la

Melun. Mâine, mâine, va trebui să murim la Sénart!

Am dus la Diénay o viaţă mondenă, am cinat în frac la dl. Lemoine, bărbat de 45 de ani, de două ori văduv, care a dus o viaţă de petreceri, pare-se, la Reims, ca notar, care a cheltuit 800.000 de franci într-o proprietate gen Enghien (aparţinuse familiei Grandjean; doamna Jeanniot se trage din familia Grand Jean).

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

18 octombrie 90.

Melun, sâmbătă, ora 1 ½.

Nu Forain ci Manzi. La 10 kilometri de Melun, un cupeu se îndrepta spre noi. Aveam revolverul în mână, era Manzi, nu am tras. Trebuie să-ţi spun că pândesc şi că sunt mereu dornic de primejdii. Sosirea unor biciclişti la masă. Înţeleptul B. 1 spune că hotelurile îşi vor scoate cu bicicletele venitul diligenţelor. Deja nu se mai mănâncă aici.

1 Bartholomé.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

18 octombrie 90. Melun, ora 9.1/2.

Nu se dă unor parizieni o brânză de Brie ca asta! spune Forain chelnerului. A sosit pe triciclul lui, într-o ţinută de garibaldist, vorbeşte de viitorul bicicletelor – stă în picioare şi vorbeşte cu gura plină.

Îngrijeşte-te din moment ce nu eşti cu noi. CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

19 octombrie 90.

Montgeron. Hotel de la Chasse.

Cei patru asasini ai lui Lieusaint aşteaptă deja nişte ochiuri. Fiecare la casa, lui în curând. Ne-ar fi plăcut să te găsim sănătos aici şi să ne năpustim asupra mesei dumitale – am venit într-un ritm cam rapid de la Melun, după părerea mea. Vizitiul B. O duce rău cu mâna, este timpul să lase biciul şi să-şi pună nişte cataplasme. Mâine.

CĂTRE RE VALERNES[31].

Nedatată. [1890] Marţi.

Dragă prietene.

Dl de Saint-Paulet a venit din partea dumitale să insiste să mă îndrept spre Carpentras. Am să vin direct acolo, am să urc spre Geneva pe urmă. Ştii că nu m-am mişcat deloc din Paris, cramponat cum sunt de nişte tablouri pe care nu reuşesc să le termin.

Iată că prietenul dumitale Morel ne-a părăsit şi trebuie să-l regreţi de mai multe ori. Am să-i revăd deci pe bunul Salla şi pe frumosul Liébastres şi să respir acel miros de trăsură hodoroagă.

Nu va fi aşa de rece ca aici, s-a făcut foarte frig dintr-odată.

Ai să mă vezi probabil sosind duminică sau luni. Am să-ţi trimit de altfel una din acele telegrame care te miră aşa de tare.

Vechiul dumitale prieten.

DEGAS.

Nedatată. [1890] Duminică.

De ce n-am nicio veste de la dumneata, vechiul meu camard?

Se va face frumos în sfârşit, ai să te refaci puţin, să ieşi la braţ cu dl de Saint-Paulet, să-ţi mai părăseşti grota.

Tot aştept o scrisoare de la dl Milon despre familia du Laurent. Mă tem ca tăcerea lui să nu ascundă ceva necazuri.

După ce ne-am despărţit, am dormit la Lyon şi m-am îndreptat dis-de-dimineaţă spre Geneva.

---

31 Evaristc Bernardi de Vaier nes a lucrat în atelierul lui Delacroix. A început prin a face pictură romantică, dar, sub influenţa artei realiste a lui Degas, renunţă la subiectele istorice şi pictează scene contemporane. Deşi mai în vîrstă decit Degas, îi leagă o solidă şi afectuoasă prietenie.

L-am văzut de două ori pe sculptorul Lenoir în legătură cu tânărul dumitale constructor de monumente funerare şi nu am nimic de adăugat la ceea ce i-am spus la dumneata. Este imposibil să-i dai asigurări unui om când nu ai văzut nimic lucrat de el şi nu ştii decât că are o calitate, aceea că nu e familiarizat decât cu cioplitul fără să se priceapă la finisare şi că a făcut doar câteva studii de nuduri. Trebuie ca băiatul să se obişnuiască cu ideea că se expune tuturor riscurilor dacă merge la Paris.

Poate ai primit sau vei primi fotografiile lui Bartholomé, care-ţi păstrează o amintire deosebită.

Salutări doamnei Henriette căreia îi strâng mâna.

Te îmbrăţişez, bătrâne prieten; prin septembrie ai să mă vezi la Carpentras, la întoarcerea mea de la Cauterets.

Roagă-l pe tânărul Saint-Paulet să-i prezinte mamei sale pe care cred că am speriat-o omagiile mele. Salutări d-lor Milon, Salla.

DEGAS.

Paris, 26 octombrie [1890].

M-am gândit mereu la dumneata cu cea mai afectuoasă emoţie şi nu ţi-am scris, dragă de Valernes.

Frumoasa dumitale scrisoare m-a urmat într-un mic sat numit Diénay, pe Coasta de Aur, unde Bartholomé şi cu mine am ajuns datorită aventurii pe care ţi-o relatez:

După Geneva, plecând de la dumneata, m-am întâlnit cu sus-numitul credincios prieten la Dijon, de unde ne-am dus să-i vedem la sus-numitul Diénay pe soţii Jeanniot care locuiesc acolo o treime din an şi după ce am plecat de la ei, odată întorşi la Paris, amintindu-mi de plăcerea pe care mi-o pricinuiseră acele locuri şi având poftă să văd mai cu de-amănuntul minunata Bourgogne, ajunsesem într-o asemenea stare de exaltare drumeaţă că l-am convins pe bunul meu tovarăş să se asocieze nebuniei mele.

Şi această nebunie, clasată de noi şi de ceilalţi printre faptele deosebit de înţelepte, nu s-a putut linişti

decât atunci când am închiriat o şaretă şi un cal alb care ne-a dus timp de 20 de zile, printre care cinci de odihnă, la Diénay, pe o distanţă de mai bine de 600 de kilometri, adică 150 de leghe.

Când se va face iar frumos, o s-o luăm de la capăt cu alt cal (acesta are picioarele din faţă prea slabe), acelaşi gen de trăsură şi vom merge poate până-n strada Sadolet 1 să-ţi mai mişcăm bătrâna inimă, să-ţi revedem casa de filosof, muzeul, sala de desen, să-l cunoşti pe Bariholomé căruia îi vorbesc atât de des de dumneata, de viaţa dumitale energică şi afectuoasă. Toate astea te vor speria. Dar n-o să ai curajul să-mi spui că ţi-e frică. Vom lăsa ori nu vom lăsa animalul să se odihnească la *Hotel de VUnivers* şi te vom lua cu noi la Avignon ca să-ţi vedem *Sfânta Tereza* (e la muzeu, nu-i aşa?), să vorbim de Delacroixjd de tot ceea ce poate vrăji (este arta pe care avem datoria s-o practicăm) Adevărul, să-i dea aparenţa Nebuniei.

Te revăd pe dumneata şi micul dumitale atelier pe care am avut aerul că-l privesc prea repede. Revăd totul ca şi cum s-ar afla în faţa mea.

Pot chiar să-ţi spun că această revedere n-a adus cu sine aproape nimic mai clar, căci nu uitasem nimic şi am regăsit acolo cele două faze ale vieţii dumitale (nu aşa de deosebite cum credeai şi cum credeam şi eu). Ai fost întotdeauna acelaşi om, bătrânul meu prieten. A persistat mereu în dumneata ceva din acel romantism delicios care înveşmântează şi colorează Adevărul, îi dă acel aer nebunesc, aşa cum ţi-am spus, şi te bucură.

Acum trebuie să-ţi cer iertare de un lucru la care revii deseori în conversaţie şi mai des în gând: şi anume că de-a lungul vechilor noastre raporturi artistice am fost sau am părut *dur* cu dumneata.

Tot aşa am fost şi cu mine în mod ciudat, nu se poate să nu îţi aminteşti, căci ai ajuns să mi-o şi reproşezi şi să te

miri că am aşa de puţină încredere în mine.

Eram sau păream dur cu toată lumea datorită unui fel de antrenament în brutalitate care provenea desigur din îndoielile mele şi din proasta mea dispoziţie. Mă simţeam atât de prost alcătuit, atât de prost înarmat, atât de moale, în timp ce mi se părea că *calculele* mele în artă erau atât de juste. Eram supărat pe toată lumea şi pe mine. Îţi cer, zău, iertare dacă, sub pretextul acestei blestemate arte, am rănit spiritul dumitale atât de nobil şi de inteligent, poate chiar sufletul dumitale.

Acel tablou al Bolnavei2 – şi revăd nu numai impresia generală şi de ansamblu, caracterul atât de nefericit, exprimat cu simplitate, dar şi cea mai mică tuşă şi execuţia (ca să spun aşa, în stil Duranty 3) – este un tablou frumos.

Compoziţia celor două *Arleziene* şi gruparea lor sunt delicioase.

Te-am regăsit cu acelaşi spirit ferm, cu aceeaşi mină fermă şi sigură şi te invidiez pentru ochii dumitale care promit să vadă totul până-n ultima zi. Ai mei nu-mi vor da această bucurie; de abia pot citi puţin ziarul şi, dimineaţa, când sosesc la atelier, dacă fac prostia să-mi petrec puţin timp descifrându-l, nu mai pot să mă apuc de lucru.

Aminteşte-ţi că va trebui să contezi pe mine ca să-ţi ţin tovărăşie când va sosi momentul. Scrie-mi.

Te îmbrăţişez.

DEGAS.

Spune-le domnului Liébastres şi de asemenea fermecătorului Salla că nu i-am uitat.

1 La Carp entras, unde locuia de Valernes.

2 Tablou de Valernes, expus la muzeul din Carpen tras sub titlul *Convalescenta*.

3 Louis-Emile-Edmond Duranty (1833 – 1880), critic şi romancier, unul dintre principalii reprezentanţi ai mişcării realiste.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [Joi 4 septembrie.]

Carcassonne.

Place aux Herbes, într-o cafenea.

Fireşte, ora 10.1/2.

Joi 4 septembrie.

Ţin să-ţi scriu din acest loc şi-n faţa pieţei umbrite de platani frumoşi.

Ministransque potantibus umbram platanus…

Şi beau lichior de anason cu apă.

Cobor din Cetate (Viollet le Duc) şi aştept să se facă ora 11, să iau masa la hotelul Bernard, în această cafenea, la marginea acestei cafenele. Ieri am plecat de la Pau la ora 1 şi am mers, din simplă întâmplare, până la Lourdes sau aproape, cu cavalerul Haase (sic) şi vicontele de Borelli. Trebuia să merg direct la Carcassonne spre a-mi petrece noaptea, dar mi s-a făcut prea foame la 6.1/2, la Toulouse, m-am oprit acolo pentru că ştiam că la hotelul Tivolier voi putea lua masa cu 5 franci şi digera bucătăria fină din Midi. Dar a trebuit să fac, în timpul nopţii, de mai multe ori, înconjurul Saint-Sernin-ului, să zăbovesc într-o cafenea şi în gara Matabiau ca să iau, la ora 11, expresul de Bordeaux spre Cette şi să ajung la 1 dimineaţa, ca să nu pot să adorm în hotelul Bernard. Azi dimineaţă ar fi trebuit să mă scol la ora 7, aş fi putut să urc şi să cobor cu trăsura din Cetate şi să iau trenul de ora 9.1/2 spre Cette.

M-am sculat la ora 8, ceea ce dumneata n-ai făcut niciodată; la ora 1 voi pleca din acest loc care nu-mi displace. De la Pau la Geneva este mult, ce să-ţi mai spun despre întâlnirea de la Dijon! Este evident că dacă nu ajung la Geneva mâine, vineri, seara, tot am să fiu acolo sâmbătă dimineaţa. Două zile la Geneva, I, pe *Terrasse Saint-Victor*, îmi vor ajunge. Aşa că am putea să ne întâlnim luni seara sau marţi la Dijon. Bazează-te aproximativ pe această dată. Am să-ţi telegrafiez de la

Geneva pentru a reduce aproximaţia.

Acum, hai să iau masa la Bernard, este timpul.

Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE DE VALERNES.

6 iulie 91.

Ai ghicit, într-adevăr, vechiul meu prieten, nu scriu fiindcă mă oboseşte şi în afară de scrisori laconice, sora mea Marguerite 1 este cu adevărat singura care primeşte din timp în timp scrisori de la mine.

În iarna asta văd mai prost ca niciodată, nu mai citesc nici ziarul deloc, Zoé, menajera mea, mi-l citeşte în timp ce iau masa. Aşa încât ai, în strada dumitale Sadolet, în singurătatea dumitale, bucuria de a avea doi ochi.

Prietenul dumitale, dl Marchiz de Saint Paulet, a venit, acum aproape o lună, să mă vadă şi mi-a vorbit mult despre dumneata. Am să merg într-o miercuri (ziua lui de primire) să-i întorc vizita. Cred că are acolo portretul lui făcut de dumneata şi de care este foarte mulţumit.

Am lăsat să se scurgă timpul şi nu ţi-am mulţumit că mi-ai dăruit tabloul modistelor sau mai degrabă al lucrătoarelor de flori artificiale pe care mi-l amintesc perfect, cu o mină de femeie suplă şi în stil romantic pe care parcă o văd. Acum eu îţi sunt de două ori îndatorat, mai întâi din pricina promisiunii mele şi apoi din pricina acestui frumos dar.

— În vara asta vin precis să te văd şi poţi să fii sigur că n-am să vin cu mâinile goale.

Ah! ochii, ochii, ochii!

La atelier, îmi simt mintea mai greoaie decât înainte şi, pentru că văd prost, parcă sunt amorţit. Şi cum omul, din fericire, nu-şi măsoară puterile, am în minte totuşi diverse proiecte; vreau să fac o serie de litografii, prima cu nuduri de femei, făcându-şi toaleta, a doua cu nuduri de

dansatoare. Aşa ajungi până-n cea din urmă zi, imaginând. Şi e un lucru fericit că se întâmplă aşa.

Cafe de la Nouvelle-Athènes, 1878, peniţă

Ai avea curajul să vii într-o zi la Paris? Ai avea unde sta la vechiul dumitale prieten, ştii asta. De zboutin 2, Lot tânăr la 70 de ani, tronează cu pipele lui la uşa unei cafenele, o să-ţi facă plăcere să-l întâlneşti. Şi pe alţii. Oferă-ţi această nebunie şi atunci când voi fi la Carpentras în timpul vacanţei, voi încerca să te răpesc în mod mai serios decât anul trecut.

La revedere, dragul şi vechiul meu tovarăş, scrisorile dumitale îmi fac mare plăcere, scrie-mi din moment ce ai fericirea de a putea s-o faci mai bine decât mine.

Salută-i pe dl Liébastes şi pe acel Vallot. Am vorbit despre el cu dl de Saint-Paulet care mi-a povestit aventura lui cu lozurile de loterie şi în ce bunăstare trăieşte. Ce doreşti în materie de cărţi sau orice altceva, sunt la ordinele dumitale.

Pe curând.

DEGAS.

1 Marguerile de Gas, căsătorită Fèvre (1843 – 1895). Degas a înfăţişat-o în portrete, o acvaforte şi două studii.

2 Marcelin De zboutin (1823 – 1902), autor dramatic, pictor şi gravor. Gravurile sunt partea cea mai interesantă a operei lui.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [1 august 1891]

Azi mă duc la Chatou şi nu ţi-am scris aşa cum ne-am înţeles, dragă prietene. Să nu mergi aşadar la gară cu suita ta. Mâine, mă duc la oculistul Landolt 1 la care cred că nu voi sta atât de târziu încât să nu pot ajunge la trenul de ora 6.25, la Gara de Nord.

Iar m-au trimis la Cauterets şi plec joi. Masă, joi seara la Durant, oferită de Chéramy 2 unde am făcut cunoştinţă cu Bertrand3, omul căruia îi place să povestească cum a fost numit – fără să o fi cerut-o nici o singură clipă.

Da, ar trebui să lucrezi la căile ferate; cu tine nu sunt niciodată accidente; tu ai fi frâna cea

1 Doctorul Lan doit locuia pe strada Volney şi avea clinica pe strada Saint-André-des-Arts.

bună, adevăratul disc, acul însuşi, precizia. Ar exista de toate la Academie în fclul acesta!

Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOME.

Vineri seara, ora 11. *Telegramă pneumatică nedatată*. [1891]

Fratele meu m-a anunţat că mâine la Muzeul Guimet, de dimineaţă, se ţine o slujbă budistă de către doi preoţi budişti. Dacă nu mă duc (îl aştept pe chirurg acasă), tu trebuie să te duci. Ai relaţii în biserica asta. Va fi invocată mica zeiţă care ştie să danseze. Să nu pierzi aşa ceva, şi pentru dumneata şi pentru mine. Detaliile pe mâine seară.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOME.

Nedatată.

Ba nu, dragă Bartholomé, nu m-am plictisit de moarte. Nu te aşteptai, îmi închipui, la nişte Jocuri

Florale[32]. Dacă conversaţia nu a fost atât de plăcută cum ar fi fost de dorit, ne-am privit foarte mult şi mărturiseşte că acest lucru nu este întotdeauna trist.

Voltaire a spus: primul care a comparat femeia cu o floare a fost un îndrăgostit, al doilea lin imbecil… Ştii pe cine compar cu o floare şi ce epitet mi se cuvine. Miercuri vom continua această apreciere.

Prieteneşte.

DEGAS.

2 Chéramy, avocat însărcinat cu procedura, celebru colecţionar de tablouri şi desene, mai cu seamă ale lui Delacroix.

3 Bertrand, co-director al Operei împreună cu Colonne.

IÂIB1 ÈAMHOLOMÊ.

A’cdatatà.

Dragă prietene, vrei să vii să mănânci un pui cu mirodenii, cu poetul nostru x, sâmbătă? Aş fi vrut să fim împreună mai devreme, joi de pildă, şi iată că trebuie, din ordinul lui Stevens, s-o auzim şi poate s-o ascultăm pe violonista lui. Te mai previn că poetul va pleca.

Al dumitale.

DEÖA S.

Marţi.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [Septembrie 91]

Îţi scriu tot la Chesnaie ca să fii prevenit încă înainte de a părăsi acele locuri fermecătoare. Mâine, luni, aflând că *Greiere*le i se amână, voi avea seara la masă pe dl şi doamna Forain şi nu intenţionez să-i părăsesc ca să merg

32 Concurs poetic anual iniţiat la Toulouse în 1323. Printre cei premiaţi de Academia Jocurilor Florale, cea mai veche societate literară din Europa, se numără Chamfort, Chateaubriand şi Victor Hugo, pe atunci încă la debut.

la dl Edmond de Rothschild. Aşa o cer convenienţele şi prietenia.

În afară de vineri, sunt gata să merg la *Greierele*. Şi chiar vineri, deşi iau seara maşala Rouart, mai pot să fiu în stare. Bartholomé e la curent.

Ieri, masă, seara, la Gavé. Dna Howland tristă, Haas tot *simplu* şi delicios, Gavé subţiat totuşi.

Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE DOAMNA LE ROLLE

4 februarie 1892.

Mulţumesc, scumpă doamnă. Chiar dacă aţi fi spus-o în mod răutăcios, v-aş fi îngăduit-o. Merit într-adevăr, la vârsta mea, să fiu invitat să prefer floarea de portocal.

Prieteneşte.

D.

1 Poate Stéphane Mallarmé?

1 Comedie de Meilhac şi Halévy.

Nedatată. [August 1892] Ménil Hubert, prin Gacé.

Păi, Daniel, am plecat în ziua de 8. Scrisoarea ta adusă de colegă mi-a sosit aici. De aici, urmăreşte-mă, dacă-ţi place harta, cum voi ajunge la Carpentras şi mă voi întoarce prin Grenoble, Chambéry la Geneva şi în sfârşit la Saint-James. Treaba asta va dura sigur vreo zece zile, cel puţin. Deci, puţine şanse să ne contemplăm înainte de 1 septembrie. Salutări familiei tale, ai devenit pana ei, atât de citeaţă încât îmi face plăcere L Al dumitale.

DEGAS.

N-aş şti să-ţi spun dacă Domnişoara Yoyo 2 a dus sau nu scrisoarea sus, dacă a îndrăznit să vorbească cu Zoé3. Se va afla. Când oare o s-o drapăm în costum de Ifigenia? Ai un Thoas 4 la îndemână?

Dacă vrei să-ţi faci o idee despre felul gândurilor mele, ia corul din Euryanthe şi ascultă-mă cântând în

falset, toată ziua: *Când îl căutăm pe însuşi regele… Vânător rătăcit în pădure, vânător rătăcit în pădure*, cu cadenţa frântă… *în pădure*. Este frumos, neliniştit, aerian, hotărât.

1 Scrisul lui Ludovic Halévy era foarte ascuţit şi greu de citit.

2 Porecla drei Marie John Lemoinne, cumnata lui J.E. Blanche.

3 Ultima menajeră a lui Degas.

4 Sculptor antic grec originar din Sido, care a lucrat pe Acropolele din Lindos.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Marţi. Ménil Hubert. 16 august 92.

[…] Am s-o şterg spre sfârşitul săptămânii de aici şi am să merg nu ştiu încă unde. Am chef să merg la Nantes să văd portretul doamnei de Sennones

(sic), sau să aterizez direct la Carpentras cu mii de dificultăţi. Nu mai ştiu să mă dirijez. Alţii au fericirea să fie conduşi de pasiunile lor.

Pasiuni eu nu am […]

CĂTRE DE VALERNES.

Nedatată

Castelul Ménil Hubert, prin Gacé (Ornej

Joi.

Am să mă îndrept spre dumneata, vechiul meu prieten, să variez puţin itinerarul, în ciuda acestei călduri înăbuşitoare. Nu m-am dus la Cauterets. Nu mi-ai dat alte veşti despre dumneata, am rămas la lunga scrisoare pe care i-ai dictat-o tânărului dumitale elev. Scriindu-i domnului Milon pentru moartea soţiei lui, credeam că-mi va răspunde şi-mi va spune cum te simţi. Şi biata doamnă Saint-Paulet a dispărut atât de repede. Dl de Saint-Paulet mi-a răspuns imediat printr-o scrisoare la telegrama pe care i-am trimis-o de îndată ce am aflat.

Am să bat peste vreo săptămână cu ciocănelul din strada Sadolet în odihna şi resemnarea dumitale, vechiul meu coleg. Va trebui iar să-mi ierţi neastâmpărul; simt de fiecare dată că te mişc prea tare.

Te îmbrăţişez cu multă afecţiune.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOME.

Sâmbătă 27 august 92.

Încihpuie-ţi că sunt încă aici. Trebuie totuşi să plec. Am vrut să pictez şi am zăbovit asupra unor interioare de biliard. Credeam că ştiu puţină perspectivă, dar nu ştiam niciun pic şi am crezut că se putea înlocui cu nişte procedee de perpendiculare şi orizontale, măsurând unghiurile în spaţiu cu ajutorul bunăvoinţei. M-am încăpăţânat […]

Nedatată. [1893] Miercuri seara.

Vechiul meu coleg, şalele mă fac să mârâi foarte tare, numai împotriva dumitale nu, care ai bunătatea să te gândeşti mai bine la mine decât mă gândesc eu la dumneata. În rest sunt bine, dar tare mă tem că n-am să mai pot ieşi, să lucrez, să citesc, măcinându-mă în gol. Şi vederea mea s-a schimbat în rău. Mă plâng, ca să ştii că nu eşti numai dumneata nefericit.

În ce priveşte scrisul, vai! prietenii mei nu trebuie să se bizuie pe mine. Gândeşte-te că mi-ar fi atât de greu să recitesc ceea ce ţi-am scris, chiar şi cu lupa, încât aş renunţa de la primele rânduri. Şi totuşi sunt vesel, cum ai putut să te convingi.

Spre sfârşitul anului, ai să mă vezi apărând, vechiul meu prieten, ca să te molipsesc puţin de neastâmpărul meu.

Te îmbrăţişez cu multă afecţiune.

DEGAS.

Mulţumeşte-i domnului Milon.

CĂTRE DE VALERNES.

Nedatată.

Sâmbătă.

Nu înţelegeam, vechiul meu tovarăş, vechiul meu prieten, de ce fie dl. Milon, fie dl, de Saint-Paulet m-au lăsat fără nicio veste despre dumneata. Mâna domnului Lopis îmi spune că eşti bine şi că doreşti să mă vezi. Şi eu vreau să te văd şi să te îmbrăţişez.

Miercuri 10 curent voi pleca, în afară de cazul că ar surveni o piedică gravă, şi socotesc că voi sosi, în strada Sadolet, joi de dimineaţă. O telegramă îţi va confirma plecarea. Ai să constaţi că port pe ochi un aparat lugubru. Se încearcă să mi se amelioreze vederea mascând ochiul drept şi lăsând stângul să nu privească decât printr-o mică deschizătură. Totul merge destul de bine când merg, dar nu pot să mă obişnuiesc să lucrez aşa.

Pe curând.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOME.

Nedatată. [1893] Marţi.

Îţi mulţumesc, dragă prietene, îi scriu tânărului Blache că voi fi în mod sigur în ziua de 6 la Grenoble, să aştepte până atunci. Nu părea de altfel să dorească să se ştie, acolo unde-şi dă adresa, că ar primi bani.

Am să particip deci singur la cursă. Trei tablouri m-au ţinut trei săptămâni aici. Nu-mi vorbeşti de Salle 1? Ai continuat bustul? Şi bietul meu pământ?

De îndată ce mă întorc, am intenţia să mă năpustesc asupra doamnei Caron. Trebuie de pe acum să-i faci un loc printre neprihănitele dumitale molozuri.

Plecarea hotărâtă pentru joi. Vineri, sâmbătă, pe drum. Voi sosi încet, încet duminică în acel Carp entras 2 pe care regreţi că l-ai schiţat.

Cu prietenie.

DEGAS.

1 Dra Salle, dansatoare la Operă.

2 Degas a făcut mai multe călătorii la Carp entras, unde se ducea să-l vadă pe prietenul lui, pictorul de Valernes.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Hotel Jungfrau.

Interlaken. Luni 31 august 1893.

Dacă nu m-aş opri trei zile la Dienay, lângă Dijon, la Jeanniot, aş fi la tine miercuri, dragul meu Halévy. Plec de aici la ora 4 ca să înnoptez la Dijon unde acelaşi Bartholomé trebuie să ajungă.

Grădina ta de zarzavat trebuie să fie scrum. Imposibil să faci un pas şi să nu fii inundat din cauza căldurii. Nu m-am mişcat de lângă biata infirmă şi eroica mea soră 1. Femeile au partea lor bună când nu mai suntem buni de nimic.

Mă voi duce să-l văd pe Rouarl înainte de a-şi termina concediul la La Queue.

Ce de nemţi aici, precum şi francezi ridicoli. Dacă nu m-aş simţi un om cu desăvârşire simplu, cum mi-a spus hangiul de la Cauterets, m-aş teme de impresia pe care o produc.

Îmi este cu neputinţă să trăiesc departe de atelierul meu şi să nu lucrez. Peste câteva zile voi fi mulţumit.

Salută-i pe Louise şi pe băieţii ei.

Al dumitale.

DEGAS.

1 Thérèse, căsătorită cu Edmond Morbilli.

1 Bartholome era neconsolat de moartea primei sale soţii, născută de Fleury.

CĂTRE BARTH OL OMÉ.

Nedatată. [Ştampila poştală: martie 1894.]

Vineri.

Mai ai încă, scumpul meu prieten, destulă putere ca să fii ciudat de încăpăţânat în a te martiriza1. M-am plâns mult la familia Jeanniot, unde am poposit după ce te-am lăsat într-o stare deplorabilă, această stare care îi irită şi îi năcăjeşte ca şi pe mine. Ei contează neapărat să te vadă mâine la masă cu noi.

— Să ştii că un om nu-şi ajunge niciodată sieşi.

DEGAS.

CĂTRE LUDOVIC 1IALÉVY.

3 octombrie 94. Miercuri.

Iată-mă recomandând actriţe, dragul meu. O persoană creolă care ascunde, sub numele de Schampsonn, pe cel al unei familii nobile din

Guadelupa şi care mi-a pozat, pur şi simplu vrea să fie admisă la Conservator, la examenul din 17 curent. Zoé a introdus-o cu groază în timp ce luam masa. Bertrand, ea-l cunoaşte pe Bertrand, te-a lăudat că eşti influent. Are o înclinaţie grozavă pentru tragedie, se pare. Lecţii cu Guillemot şi Paul Mounet; ar vrea să pătrundă în clasa lui Worms. Dacă ai fi fost la Paris, ţi-aş fi adus-o, dar cunosc distantele şi ceea ce se cuvine şi n-aş aduce-o niciodată la Sucy 1. Vrei s-o vezi? Ai putea, când ieşi de la Academie, joia, s-o laşi să-ţi iasă în drum, în faţa Bastiliei sau în gara Vincennes? Ea va veni la ora 1 ½ să afle răspunsul tău în strada Ballu. Of! Doamne!

Cu prietenie.

DEGAS.

1 Sucy-enbrie, unde Ludovic Ilalévy avea o casă la ţară.

CĂTRE DUR ANDru EL.

Nedatată.

Dragă domnule Durând-Ruel.

Iarăşi banii. Puteţi să-mi trimiteţi 300 de franci mâine, luni, (200 de franci pentru un bilet la ordin de 400

de franci către Portier, din care am jumătate) şi 100 de franci pentru propria mea viaţă?

Nu am părăsit articolele dumneavoastră.

Cu prietenie.

DEGAS.

Duminică.

CĂTRE A LEXIS ROUA HT.

Nedatată.

Dragă prietene.

Te-am trădat aseară. N-a fost doar vina mea. Eram, ca de obicei, puţin în întârziere, sora mea a venit să-mi citească o scrisoare de la Neapole şi să stea, de vorbă cu mine, şi am văzut că nu mai aveam timp să sosesc la dumneata.

Aşa că peste două săptămâni. Lucrez mult. Durând-Ruel îmi vinde articolele şi îmi cere mereu altele. Mă simt bine.

Cu deosebită prietenie.

DEGAS.

Miercuri dimineaţă.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată.

Luni.

Dragă Rouart.

Ai făcut bine că mi-ai scris, voiam să iau mâine masa cu dumneata. Cele mai bune urări călătorilor din Allevard. Tare aş vrea să te văd pentru o chestiune de litografii care mă preocupă mult. Gosselin 1 l-a trimis pe băiatul lui să-mi spună că are 93 de litografii de Gavarni dinainte de perioada celebrităţii (cele din Lessore). Le-am văzut, cele mai multe sunt foarte frumoase, şi i-am spus lui Gosselin că nu pot să mă hotărăsc înainte de a le vedea dumneata. Şi apoi, nu vreau să le iau decât treptat. El îmi cere pe toate 550 de franci şi nu pot să plătesc deodată o

asemenea sumă. Încearcă să le vezi, cercetează bine dacă sunt toate din perioada în care nu era încă celebru, dacă nu sunt şi cu semnătură ascunsă etc.

Este o ocazie frumoasă care ar ridica mult valoarea colecţiei mele. Dar dumneata, ai găsit ceva?

Îngrozitor, îngrozitor!

Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată.

Dragă prietene.

Nu voi veni la masă mâine. Halévy îşi reia ziua de primire marţi şi i-a cerut întregii bande să asiste la redeschidere.

1 Negustor de stampe, pe *quai des Grands-Augustins*.

Îmi clasez stocul de la Delorière. Ai să poţi să vii duminica viitoare să iei masa cu mine şi să mă conduci pe urmă în faţa tabloului lui Danvin 1?

Am văzut în calendar că marţea ta viitoare de primire ar fi pe 8 martie, mai e destul de mult până atunci.

Miercuri dimineaţă, am lăsat totul ca să privesc la lumină bună, cu lupa, şi îndelung, minunatele Gavarni pe care mi le-ai dat. Am o casetă aparte pentru piesele de categoria asta şi pun deoparte din fiecare un exemplar obişnuit care-mi măreşte plăcerea faţă de cele extraordinare.

S-a înţeles, da?

Prieteneşte.

DEGAS.

1 Danvin (1802 – 1842), pictor.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată.

Marţi-Dragă Rouart.

Este ora şase. Sunt prea epuizat de guturai şi am o

curbatură care mă împiedică să iau masa cu dumneata, cum voiam. Aşa că stau la căldură şi urc în camera mea să mănânc o supă, să privesc litografiile *mele* şi să mă culc gândindu-mă la ele şi la dumneata.

Prieteneşte.

DEGAS.

CĂTRE DURÂND-RUEL.

Nedatată.

Dragă Durând-Ruel.

Îţi trimit unul mic. Am să ţi-l trimit pe cel mare (femeie în faţa oglinzii) în cursul după amiezii. Am primit doar în clipa asta oglinda.

Dacă nu vin în *rue de la Paix* până-n seară, aş vrea să fii bun să-mi pui deoparte 1.500 de franci, pentru chiria pe care o plătesc pe 15, şi am să vin să-i iau de la dumneata în *rue de Constantinople* mâine dimineaţă.

A trebuit să fac un pastel pentru Delorière, negustorul care mi-a cedat litografiile lui Gavarni. I l-am trimis ieri. Te-am prevenit de această infracţiune x, nu-i aşa?

Prieteneşte.

DEGAS.

1 Durând-Ruel avea exclusivitatea întregii producţii a lui Degas.

1 Doamna Ludovic Halévy revela clişeele lui Degas, care a fost întotdeauna un foarte bun fotograf.

CĂTRE LUDOVTC ITALËVY.

Nedatată. [29 septembrie 95] Luni.

Sper că ieri nu m-ai aşteptat, dragă prietene, din moment ce nu ai scris. Vezi că în ciuda acestei călduri infecte şi a lunii pline, nu pot să mă dezlipesc de acest atelier păcătos unde mă reţine pasiunea gloriei.

Am să pic într-o bună zi la dumneata cu aparatul.

G înduri prieteneşti Louisei, revelatoarea *1*.

DEGAS.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [Ştampila poştei: 25 mai 1896]

Luni.

Iată că posteritatea ta începe din nou să-şi ia zborul. Vei fi binecuvântat, om drept ce eşti, în copiii şi copiii copiilor tăi. Fac, cu guturaiul meu, reflecţii asupra celibatului şi pe trei sferturi sunt triste, cele ce mi le spun. Te îmbrăţişez.

CĂTRE JULIE MANET1.

Nedatată. [Ştampila poştei: 20 februarie 96]. Dragă Julie.

Durând-Ruel consimte să împrumute sala mică, atâta tot. Răspunde-mi imediat. Dacă iaci expoziţia 2, am să comand eu paravanul. Vom reuşi să plasăm aproximativ 300 de lucruri. Prieteneşte.

DEGAS.

1 Căsătorită mai târziu cu Ernest Rouart.

2 Este vorba de expoziţia postumă a operelor lui Berthe Morisot, mama lui Julie Manet, pe care Degas a organizat-o în colaborare cu Manet şi Rouart.

1 Critic literar, autor dramatic, colaborator şi prieten al lui Meilhac, apoi director la *Revue de Paris*.

2 Această scrisoare a fost găsită printre hârtiile lui Degas; probabil că nu a fost expediată.

CĂTRE LOUIS GÂNDERAX1.

Nedatată.

Joi.

Da, este adevărat, dragă Gânderax, am fost surprins de acest act de jurnalism.

Ai văzut foarte bine că m-am impacientat la masă la doamna Straus, când m-ai citat vecinului dumitale. Nu trebuie să-mi mai dai astfel de nelinişti. Credeam că nu aveam a mă teme din partea dumitale de primejdia şi de

neplăcerea de a fi citat *onorabil*... Ai să aşterni o oarecare jenă în relaţiile dintre noi.

Cu prietenie pentru amândoi.

DEGAS.2

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Paris, 28 iulie [1896]. [Anul este scris de Alexis Rouart.]

Nu înţeleg, şi bucătăreasa ta trebuie să-ţi fi spus lucrul ăsta din partea mea, dragă prietene, duminica în care ai reuşit să suni la 3 etaje, fără ca nişte oameni care te aşteptau să-ţi deschidă. Te aşteptam Zoé şi cu mine şi te-am fi auzit cu siguranţă, dacă ai fi făcut puţin zgomot, ai fi sunat sau ai fi ciocănit. În sfârşit! Să-ţi mulţumesc pentru scrisoarea ta afectuoasă P De ce să mingii un tigru?

De altfel, în lipsă de Bengal, va face ravagii în Mont-Dore.

Ajung să-ţi propun, asta peste 25 de zile, o mică combinaţie. Aş vrea, după ce termin tratamentul, să cobor spre Montauban şi, recurgând la protecţie, să reuşesc să-l fac pe conservatorul muzeului să-mi arate tot fondul cu desenele lui Ingres. Va fi o treabă care va dura mai multe zile, liste, clasamente etc. Te vezi în stare să te asociezi la acest sport?

Am să-ţi dau adresa mea odată ce mă voi fi instalat la Mont-Dore şi ai să-mi răspunzi acolo.

Fratele tău mi-a scris din Touraine că soseşte vineri la Paris şi că m-aşteaptă să luăm seara masa împreună.

Am lucrat destul de mult, fără să am prea mult spor.

Totul durează mult la un orb care vrea ca lumea să creadă că vede.

Aminteşte-i de mine doamnei Rouart, al dumitale cu drag.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOME.

Carte poştala nedatată. Ştampila poştei din Băile *Mont-Dore şi data* August 1897 Marţi.

Am să-i transmit sentimentele dumitale prieteneşti lui Talmeyr 1 la ora 7, la inhalaţii, mâine, şi complimentele dumitale. O să aibă în timpul zilei puţin timp pentru mine, lectură şi conversaţie.

— În ce priveşte Montauban, vreau să mă duc acolo pe 20 sau 22. Mont-Dore să se declare mulţumit cu aceste 18 zile.

I-am răspuns tot felul ele prostii lui Jeanniot, obişnuitul saloanelor. Vreme proastă, zile grele, respir prost, am dureri de cap. Mi s-a spus că e din cauza altitudinii. Totuşi…

DEGAS.

1 Maurice Talrnoyr, (1850 – 1981), scriitor şi jurnalist. 1 Bartholomé sculpta un grup cu Adam şi Eva.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Carte poştala nedatată. Ştampila poştei din Băile Mont-Dore şi data de 12 august 1897.

Miercuri.

Talmcyr îţi mulţumeşte şi apreciază că ceea ce spui despre el, asta, asta vrea într-adevăr. Mi-a spus că tocmai a trimis la *Figaro* un articol despre *Sfârşitul Presei*, în legătură cu loteriile lansate de ziare.

Mă gândesc mult la Adam 1 pe care-l uitasem. Ar trebui să te distanţezi mult ca să găseşti ceva ingenuu. Ştiu bine că nu vrei să-l iei pe Felix Faure drept Adam şi pe doamna Adam drept Eva, nici pe Zandomeneghi drept Gain, nici pe Raffaëlli drept Dumnezeu Tatăl.

CĂTRE BARTHOLOME.

Carte poştală nedatată. Ştampila poştei din Băile Mont-Dore şi data august 1897.

Te-ai gândit imediat la primejdia ce o constituie pentru noi Zandomeneghi – după Canovas, pe cine va mai

lovi? Dl Sainserre 1 (sic), secretarul Ministrului Afacerilor Interne, mi-a promis o notă către prefectul de la Tarn conform căreia Ingres va fi al meu şi al dumitale dacă vii. Ochii dumitale, viziunea dumitale, vreau să spun, aş vrea să contez pe toate acestea.

Vederea mea scade, este clar, şi-mi aduce în minte gânduri destul de negre.

DEGAS.

1 Olivier Sainsère, consilier de Stat, secretar general al Preşedinţiei Republicii în timpul preşedinţiei lui Poincaré, amator de artă şi colecţionar cu mult gust.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Mont-Dore, 11 august 1897.

Hôtel de la Poste.

Soţii Reszké mă fac mereu să mă gândesc la dumneata. Dna de Mailly Reszké este fie aici – şi n-a vrut să vină ieri seară la un dineu între bărbaţi la doctorul meu – fie la moşia lor din Polonia, fie a redevenit dra de Goulaine.

Ce avere frumoasă! Şi hergheliile şi împerecherile în valoare de 5.000 de franci.

După cura mea, am să mă duc la Montauban unde se află desene de Ingres, ceea ce îmi convine. Am luat aseară masa la doamna Howland, biată snoabă în exil, cu câine.

Scrie-mi puţin – sau Louise. Sunt trist, deşi vesel, sau contrariul.

CĂTRE BARTHOLOME.

Nedatată. [13 august 1897] Vineri.

[…] Mă gândesc mereu la acel Adam şi sunt curios să văd ce mai spui. Îl aşezi departe sau aproape în timp? Este un sălbatic sau un italian? Pentru ingenuitatea lui nu găsesc o formă. Simt că ai totuşi poftă să revezi desenele lui Ingres privitoare la Epoca de Aur. Dar Epoca de Aur era o societate. Şi tocmai izolarea lui Adam şi a Evei constituie

frumuseţea lor. Voi fi eliberat sâmbătă sau duminică săptămâna viitoare, şi imediat la drum.

Aşa încât lasă celuloidul şi ia din nou peniţa rondă. […]

Nedatată. [19 august 1897]

Îţi mulţumesc, dragă Louise, pentru cuvintele dumitale prieteneşti. Îi mulţumesc şi lui Daniel pentru Albrecht Dürer-ul pe care mi l-a trimis şi că m-a orbit puţin cu el.

Rouart mi-a scris că, în vizita lui la Sucy, Academicianul dumitale i-a insinuat să-l abată pe Guillaume 1 de la proiectul lui. Doamne, dar să-l lase să izbutească pe omul ăsta. Este prima oară că un artist (dacă este un artist?) se prezintă ca scriitor (dacă este un scriitor?).

Şi apoi mişcarea circulară!

După Academie, marea Conservaţie, înalta Intendenţă la Chantilly. Să se ducă să se spânzure acolo.

Am să vin totuşi să te văd într-o zi în castelul dumitale.

DEGAS.

1 Guillaume, rudă a doamnei ilouart, director al instituţiei École *de France à Rome*, apoi al» Şcolii de Bele-Arte la Paris, membru al Academiei Franceze.

CĂTRE DL. PRIMAR DIN MONT AUR AN.

Grand Hôtel du Midi.

Montauban, 25 august 1897.

Domnule Primar 1.

Doriţi să vă prezint un rezumat despre convorbirea pe care am avut-o. Cu starea proastă a ochilor mei, sunt obligat să fiu mult mai succint decât prin viu grai. Aşadar vă rog să prezentaţi Comisiei şi să sprijiniţi, dacă va fi nevoie, cererea mea de a face un mic schimb de fotografii cu Muzeul Ingres. Muzeul posedă desene referitoare la

tablourile lui Ingres pe care am fericirea să le posed. Voi face la Paris fotografii după ceea ce posed şi Muzeul mă va lăsa să fotografiez ceea ce are în acest domeniu. Adaug că reproducerile pe care le ofer sunt lucruri inedite…

1 Această scrisoare pe alocuri arsă şi pătată de cerneală nu este nici terminată nici semnată; a fost găsită printre hârtiile lui Degas.

CĂTRE DOAMNA LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [15 noiembrie 1897]

Duminică seara.

Nu din pricina Academiei, dragă Louise, ci din pricina unui regim la care sunt condamnat, nu mă mai vede nimeni. Aderenţe ale pleurei la plămân, iată fragilitatea mea şi nu pot ieşi pe stradă, nici să mă opresc, şi seara, aproape în fiecare seară, o ascult pe Zoé care adoarme în timp ce-mi citeşte; şi vata iodată mă zgârie.

Joi, mă gândesc să vin să iau cina cu voi, dacă medicul la care merg mâine sau poimâine nu îmi restrânge regimul de cazarmă. Asta e.

Am mari necazuri cu giranţii.

Cum se schimbă raporturile, cum devii răutăcios, cum nu mai eşti ca înainte.

Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [Decembrie 1897]

Am fost dezolat, bunul meu prieten, când am văzut că ai venit şi ai plecat. Scrisoarea ta îmi spunea că ai să vii să mă vezi, dar niciodată nu mi-aş fi închipuit că o vei face după-masa. Nu există niciun consemn în ceea ce te priveşte, nici lucru, nici altceva ce nu aş lăsa deoparte pentru plăcerea de a te vedea, înţelegi, vechiul meu amic.

18 decembrie 1897.

Sâmbătă.

Dar joi sunt ocupat cu Halévy, dragul meu Lerolle, şi va trebui să mă scuzi.

În zadar îmi repet în fiecare dimineaţă, Îmi spun că trebuie să desenez de jos în sus, să încep cu picioarele, că urci mult mai bine pe forme decât dacă vrei să cobori, automat, pornesc de la cap, din păcate!

Al dumitale.

D.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [Ştampila poştei: 7 ianuarie 1898]

Luni seara.

Dragă prietene, mâine dimineaţa aş dori mult ca Adrien să-mi aducă înapoi desenul lui Ingres pe care nu m-am putut duce să-l iau. Dacă-mi tri, miţi şi raportul tău de expert, referitor la calitate şi la preţ, ai să mă ajuţi mult. Tu te pricepi!

Cu prietenie.

CĂTRE DURÂND-RUEL.

Nedatată. [Telegramă: ştampila poştei 1898.]

Nu mă lipsi de copia aceea mică a lui Ingres, nu-mi face acest afront şi acest necaz. Am cu adevărat *nevoie* de ea.

Am să mă duc în primele ore ale zilei să o văd din nou. Este într-un stil cam moale dar îmi place. M-am gândit la ea toată noaptea.

Cu prietenie.

ora 9.

Nedatată.

Dragă prietene, spune-mi părerea dumitale. Există un tablou asemănător, puţin mai mare mi se pare, la Montpellier, la Muzeu 1, donaţia Bruyas. Înapoiază-mi obiectul prin persoana care ţi-l aduce, cu bunul tău diagnostic.

1 Nu se ştie dacă e vorba de o schiţă a lui Delacroix

sau de o variantă a operei *Stratonice* de Ingres.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [Ştampila poştei: 30 iunie 1898J

Joi dimineaţa.

Încearcă să găseşti un moment, dragă prietene, să mergi la Bernheim *să sondezi* 3 schiţe de flori ale lui Delacroix, astfel ca să putem vorbi despre ele mâine la tine. Cu prietenie.

Sunt şi 2 Corot de început de verificat.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [Ştampila poştei: 12 august 1896 sau 98 (neciteţ)!

Luni.

— *Hôtel de la Poste*. Mont-Dore.

Răspund scrisorii tale prieteneşti la La Queue, trebuie să te fi întors din Touraine. Uiţi aici, cu tratamentul, sudaţia, durerile de cap (semn că-şi face efectul), câte ceva din viaţa ta. Vegetezi destul de agreabil în cele din urmă, pentru că ştii că totul va lua sfârşit.

Seara îmi fac digestia şi fotografiez în amurg. Multă sănătate, fii atent cu sportul tău de peisaj. Cu prietenie.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [*Ştampila poştei*: 22 august 1898] Saint-Valéry-sur-Somme *1*.

Luni.

Nu am nimic să-ţi spun decât că, de îndată ce vântul suflă de la pământ, este la fel de cald ca la

La Queue, dragă prietene. Am venit ca o vijelie încoace, în loc să mă duc la Mont-Dore. Salută pe toată lumea. N-am alte gânduri de exprimat.

1 Degas a fost de mai multe ori, în această perioadă, la Saint-Valéry-sur-Somme, unde a desenat şi a pictat peisaje.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată. [*Ştampila poştei*: septembrie 98] Saint-Valéry-sur-Somme.

Aici, scrisoarea ta m-a găsit, dragă prietene. Dacă nu aş fi avut cutezanţa să încerc nişte peisaje, aş fi plecat de aici. Fratele meu a trebuit să se întoarcă la ziar pe întâi, dar peisajul (!) m-a mai reţinut câteva zile. O să-i vină să creadă fratelui tău?

Ai încercat să lucrezi flori cu plăci obişnuite sau Tailfer extra?

Dificultatea, doar dificultatea. Nu vorbim de afaceri1 ca să nu plângem de mânie.

Cu prietenie doamnei Rouart şi ţie.

DEGAS.

1 Este vorba de Afacerea Dreyfus.

CĂTRE HORTENSE VALPINÇON.

Nedatată. 8 ian.

Cum te simţi, dragă Hortense? Nu-mi spui nimic. Nu eşti totuşi una din acele persoane ferite de orice rău, în Deux-Sèvres sau aiurea.

Nu-mi mergea prost şi mă simţeam tânăr, dar lucrurile au luat o întorsătură proastă. De zece zile nu văd şi mi-e tare greu să nu mă plimb puţin pe-afară după o zi petrecută în atelier.

Şi când nu lucrez timp de câteva ore mă simt vinovat, fără rost, nedemn.

Întoarce-te, să te pot săruta ceva mai bine decât prin poştă.

Bătrânul tău.

25 iunie 1900.

Dragul meu Poujaud.

Hai, vino să iei cina cu mine miercurea viitoare. Ai să vezi lucruri noi, mai cu seamă un mic Cuyp! Contez pe dumneata.

Cu prietenie.

DEGAS.

1 Paul Poujaud, avocat cunoscut pentru cultura sa artistică; a fost prieten cu toţi marii muzicieni şi pictori ai epocii.

1 Dna Tasset. Tasset şi Lhole erau fabricanţi de furnituri pentru pictură şi fotografie. Degas îşi petrecea serile la ei pentru mărirea fotografiilor lui.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

[Alexis Rouart a notat data: 17 septembrie 1900.]

Da, am să iau miercuri cina cu acest excelent expert. Delphine 1 a spus că artiştii au invadat departamentul Creuse. Erau deja vipere acolo. Al dumitale.

DEGAS.

Luni.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată.

Duminică.

Totuşi, cât mă necăjeşte sau cât de greu îmi vine să scriu, nu vreau să te las fără un răspuns, dragul şi vechiul meu prieten. Iată-l deci plecat pe bietul evreu rătăcitor 1. Nu va mai umbla şi dacă am fi ştiut am fi păşit puţin în urma lui. Ce gânduri avea după ticăloasa *afacere*, ce gânduri avea când ne vedea jenaţi fără voia noastră în faţa lui? Ţi-a spus vreodată ceva despre asta? Ce se petrecea în bătrânul lui cap de evreu? îi trecea oare prin minte să se gândească la timpul când aproape că nu ştiam că aparţine acestei teribile rase? O să mai vorbim despre asta când o să ne revedem.

Miercuri m-am dus la La Queue şi le-am vorbit de un vis ciudat pe care l-am avut două zile după ce am aflat de moartea lui, la Lasset, închipuie-ţi că parcă l-am întâlnit, avea *puţin mai mult păr* şi, ca şi cum aş fi fost treaz, am avut prezenţa de spirit să mă opresc *în* momentul în care era să-i spun: „Ia te uită, X... credeam că ai murit”. Avem

deci memorie în vis. […]

1 Este vorba de un prieten al lui Degas şi al fraţilor Rouart.

1 Dna Brandon, cumnata lui Edouard Brandon {1831 – 1897), prieten cu Degas, desenator şi acuarelist. Începând cu această perioadă, se observă multe lapsusuri în scrisorile lui Degas, căci nu mai vedea ce scria.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatata.

[. Alexis Rouant a scris în capul scrisorii: septembrie 1903.] Luni.

Mi-ai scris zilele trecute o scrisoare atât de plăcută şi nu ţi-am răspuns. Nu-mi place să scriu, dragă prietene, nu ştiu decât să vorbesc, chiar când nu ştiu ce să spun.

Sunt tot aici, în acest atelier, cu nişte statuete de ceară. Fără muncă, ce bătrâneţe tristă!

Şi pescuitul tău? Sunt, anunţate în ziar, concursuri de pescuit cu undiţa. Sunt oameni care pescuiesc 4 sau 5 peşti care nu cântăresc cu totul un sfert de kilogram şi ei sunt menţionaţi şi primesc 50 de franci.

Salutări doamnei Rouart.

L-am văzut pe fratele dumitale zilele trecute. Iar mi-a vorbit de doamna Brando (sic) *1*.

Pe curând.

DEGAS.

Nedatată. [30 decembrie 1903]

Miercuri.

Persoana care putea să-ţi dea veşti despre mine eram eu, dragă Bracquemond, şi această persoană ar fi vrut să aibă veşti despre dumneata. Trebuie neapărat să încercăm să ne vedem într-o zi, înainte de sfârşit. Ai uitat de revista lunară 1 pe care voiam s-o lansăm odinioară.

DEGAS.

1 *Le Jour el la Nuit* de care a fost vorba în scrisorile

de la început.

1 Alexis Rouart.

CĂTRE PAUL POUJAUD.

Luni [august 1904.] Str. Victor-Massé 37.

Dragă Poujaud.

Mă adresez savantului călător. Iată despre ce este vorba. Doctorul meu, după şapte gripe gastro-intestinale care s-au repetat, îmi prescrie o cură de altitudine ca să scap de otrava care m-a pătruns. Dă-mi o idee. Unde să merg, ca să nu mă duc până în Elveţia care mă plictiseşte? Pirineii sunt departe şi e cald, doar dacă nu cunoşti un colţ răcoros, nu prea scump şi nu gen oraş de băi. Vorbeam despre asta ieri cu Alexis 1, la La Queue şi el mi-a spus imediat: Vorbeşte cu Poujaud. Dar a plecat deja. Ce spui despre Jura? îmi trebuie aer curat. Am tot timpul limba încărcată, fruntea fierbinte şi grea, un moral deprimat. Gastralgia e o maladie mentală.

Scrisoarea mea o să te ajungă poate din urmă în plimbările tale. Cred că voi mai fi aici peste opt zile. Nu intenţionez să plec înainte de ziua de 10.

Cu prietenie.

Carte poştală.

27 – 12

04

Timbrul Poştei din Paris, strada Fontaine.

Este adevărat, dragă prietene, ai spus cu temei, voi sunteţi familia mea.

Aşadar pe duminică, cu bucurie.

DEGAS.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Pontarlier [7 septembrie 1904] [Anul adăugat de mâna lui A. Rouart.]

Plouă, sunt într-o cafenea. Mă gândesc la prieteni. Când te plictiseşti, te gândeşti la prieteni, nu te simţi bine

cu tine însuţi. Aşteptam, ca să răspund la plăcuta şi lunga ta scrisoare, să fiu oarecum forţat de o zi păcătoasă ca asta. Iată cum sunt şi nu sunt mai rău decât alţii.

Am plecat aşadar în sfârşit de la Paris, din ordinul Doctorului, ca să respir la altitudine. De la Paris la Épinal, Gérardmer, La Schluchte (sic), am trecut în Alsacia, Munster, Tur keim (sic), Colmar, m-am întors în Franţa, Belfort plin de evrei, Besançon, Omans şi în sfârşit am fost reţinut două săptămâni la Pontarlier de unde am făcut diverse plimbări. Am să mă întorc prin Nancy şi iată că mi-am petrecut mai mult de cele trei săptămâni recomandate. Dacă nu era Grosjean, deputatul, care mi-a recomandat hotelul Poştei şi mi-a ţinut puţin tovărăşie nu aş fi ales această fabrică de absint.

Pe curând, asta este cu putinţă – am într-adevăr nevoie să vă revăd pe toţi, pe toţi din familia Rouart.

Gânduri prieteneşti soţiei dumitale.

Bătrânul tău prieten.

Nedatată. [/Ştampila poştei: 7 octombrie 1905]

Sâmbătă.

Fratele tău îmi scrie că te supără din nou guta. Bietul de tine. Dar nu eşti *singur*. Întoarce-te curând, ai stat destul la ţară. Al dumitale.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

6 august [1907].

În ceea ce priveşte corespondenţa, nu fac prea multe parale, bunul meu prieten.

— Scuza mea ar putea fi că te aşteptai la asta.

Eu sunt tot aici şi lucrez. M-am apucat din nou de desen, de pastel. Aş vrea să reuşesc să termin câteva articole. În orice caz, ar trebui. Călătoriile nu mă mai tentează.

— Pe la ora cinci, o zbughesc prin împrejurimi. Avem

destule tramvaie care te duc la Charenton sau în altă parte 1.

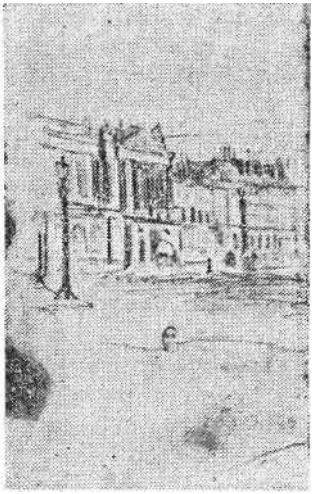

Place de Concorde, studiu pentru compoziţia cu acelaşi titlu, c. 1875, desen

Duminica merg cu Saint-Maurice să-l văd pe fratele tău care se restabileşte încetul cu încetul. Ne întoarcem seara în marele oraş.

Am dureri de rinichi care nu-mi trec. Şi tu, cum o mai duci cu durerile tale? Scrie-mi. Ai un scris foarte frumos.

Toate cele bune doamnei Rouart.

Bătrânul tău prieten.

DEGAS.

Fiul lui Chialiva 2 a venit sâmbătă să mă ia pe sus, din partea tatălui lui, să mă ducă în Puyde-Dôme3.

1 Ambulomania lui Degas se manifesta şi prin lungi plimbări cu tramvaiul.

2 Este vorba de Jules Chialiva, arhitect, fiul lui Luigi Eugenio Chialiva (1842 – 1914), arhitect de origine italiană, chimist şi pictor, prieten cu Degas. De la el Degas a învăţat să facă pasteluri de o extremă soliditate.

3 Călătoria în Auvergne nu a avut loc; a fost înlocuită

de o excursie a lui Degas la Laonu unde Jules Chialiva făcea desene de arhitectură în catedrală.

CĂTRE DURÂND-RUEL.

Nedatata. [Ştampila poştei: 1908]

Dragă domnule Durând-Ruel.

Ga întotdeauna, contez pe dumneata pentru ziua de 15. Fii bun să-mi rezervi 2000 de franci şi să mi-i trimiţi marţi.

N-am putut să-ţi vorbesc ieri de bani în faţa modelului.

DEGAS.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

21 august. [*Ştampila poştei*: 1908]

Nu fi supărat pe mine, dragă prietene, că îţi răspund atât de târziu la plăcuta ta [scrisoare – n.n.]. Voi fi în curând orb.

Acolo unde nu este peşte, nu trebuie să faci pe pescarul. Şi eu care vreau să fac pe sculptorul.

Multă sănătate la amândoi.

DEGAS.

CĂTRE ALEXIS ROTJART.

Domnului A. Rouart Grand Hôtel Bellevue San Remo [<*Ştampila poştei din Paris, strada Fontaine*: 11 – 3 – 10] Vineri.

Nu, dragul meu prieten. Nu mai fac parte din artiştii care se grăbesc spre graniţa italiană. Locuinţa e umedă în faţa Balului Tabarin. Ai să intri în curând în apele noastre.

Tot nu mă las de blestemata mea sculptură. Cu prietenie.

DEGAS.

ANEXE

Ambroise Vollard

AMINTIRI DESPRE DEGAS

[…] Degas „se hotărâse” să „nu vadă” ca să se sustragă obligaţiei de a-i recunoaşte pe oameni. Numai că i se întâmpla – după ce-l întrebase cum se numeşte pe un tânăr de treizeci de ani din cercul lui –, spunând: „Ah! ochii mei!” – să uite că „nu vedea” şi să-şi scoată ceasul.

Într-o zi îi adusesem un tablou în atelierul lui. O bucăţică foarte mică de hârtie s-a desprins din pachetul pe care-l desfăceam şi Degas s-a repezit să o ridice. A găsit-o într-un gol al parchetului şi a aruncat-o în sobă: „Nu-mi place dezordinea”.

Să mai spun, ca să mă scuz, că erau de toate în atelierul lui Degas; dar nu-ţi dădea voie să te atingi de nimic. S-au găsit la el caiete cu modele de scris, până şi prospecte.

Dar dacă Degas nu voia să „vadă”, în schimb voia să audă, în ciuda unui auz puţin vătuit; spunea mereu că lumea nu vorbeşte cum trebuie şi că pierdeai plăcerea unei seri întregi trebuind să te străduieşti să urmăreşti cum oamenii articulau fiecare cuvânt, chiar dacă, la plecare, ei spuneau cam grăbit „la revedere”.

Când Degas răspundea celor care-l plictiseau cu un: „Degas, ai să vii la serata D-nei X care cântă aşa de bine? …”, el nu putea, fireşte, să folosească „trucul” că „nu vede” şi spunea: „Lucrurile astea mă ameţesc”.

[…] Aceste manii, aceste replici ale lui Degas ce nu păcăleau pe nimeni întăreau în jurul lui o reputaţie de original, chiar de tiran, în ochii celor care considerau ca ceva cu totul firesc să impună unui bătrân să se „târâie” prin expoziţii de pictură, să ia masa la nouă seara, să înghită mâncăruri cu rântaş şi, în sfârşit, să mănânce pe o masă care pare o tejghea de florăreasă, doar pentru că aşa se petrec lucrurile în „lumea mare”.

*

Viaţa lui Degas era ordonată ca o pagină cu portative

muzicale; atelier de dimineaţă până seara. Când avea mână bună, fredona ceva, în general o melodie veche; se auzeau pe palier fragmente de cântec:

Fără câine şi bâtă

Aş prefera să păzesc o sută de oi pe o pajişte Decât pe o fetiţă Al cărei suflet s-a deschis.

I se întâmpla lui Degas să glumească cu modelele: „Eşti un caz foarte rar, ai fesele în formă de pară, ca Gioconda”, îi spunea unei fetişcane care, plină de ea, îşi arăta formele mai peste tot.

Studiu de dansatoare

Dar dacă-şi lua libertatea să folosească în atelier un limbaj familiar, Degas nu permitea modelelor sale nici cea mai mică abatere.

Într-o zi, una din fete (un model la care Degas ţinea mult), a protestat în timp ce poza: „Păi, nasul meu, domnule Degas! Eu nu am nasul aşa!” Pe loc fata a fost dată afară pe uşă şi hainele aruncate în urma ei.

*

* * *

Din când în când, Degas invita seara câte un prieten.

— Am să-ţi dau dulceaţă de portocale făcută de Zoé.

Şi Zoé, care ştia bine cât de apreciate erau dulceţurile ei, abuza de situaţie. Prima oară când m-am dus la Degas – la ora prânzului puteai să fii primit cel mai uşor – pictorul spuse, cu o voce cam dură:

— Zoé, diseară o să vină cineva la cină.

— Nu, domnule, o să mergeţi la restaurant cu prietenul dumneavoastră; în seara asta nu vreau să vă văd acasă.

Degas luase o expresie severă; cu reputaţia lui că era oarecum rău, îmi spuneam: „Acum o bate pe Zoé!”

Dar ea continuă fără să-şi piardă cumpătul:

— Astăzi eu fac dulceaţă, nu vreau să fiu deranjată!…

— Bine, bine, a făcut doar Degas.

Şi când Zoé s-a dus în bucătărie:

EU.

— Ştiţi, domnule Degas, că lumea vă crede rău!

DEGAS.

— Eu vreau să mă creadă rău!

EU.

— Dar sunteţi bun?

DEGAS.

— Nu vreau să fiu bun!

Zoé adusese vasul de salată. Degas prepara el însuşi salata; dozarea uleiului era un rit. De data asta, sticluţa era goală.

— Şi uleiul? făcu Degas.

— Acum mă duc, domnule, negustorul e alături.

Zoé s-a întors după un sfert de ceas.

DEGAS.

— Ei, hai, dă-mi uleiul.

Atunci Zoé:

— Mă duc înapoi, domnule. Am luat oţet.

Degas n-a schiţat niciun gest; şi după ce menajera a ieşit:

— Biata Zoé!

— Şi înainte de Zoé? l-am întrebat.

DEGAS.

— Înainte de Zoé, am avut-o pe

Sabine. Şi ea făcea dulceaţă de portocale foarte bună.

Degas îi spusese într-o zi Sabinei: „O să am câţiva prieteni diseară, trebuie să avem ceva de băut”.

Aşadar Sabine, în seara aceea, în afară de tradiţionalul ceai de muşeţel al stăpânului ei, mai pregătise o băutură.

— Ce ne-ai dat, Sabine? întrebă în cele din urmă unul din musafiri.

Atunci Sabine:

— Nu-i aşa că a fost bună? Domnul îmi spusese că trebuie să pregătesc ceva special, am cumpărat băutură de la negustorul de cocos şi am încălzit-o cu zahăr.

Evident, serile la Degas nu semănau cu cea pe care a organizat-o odată, în cinstea lui, Contesa de Cl. T... Pentru că la plecare un valet striga: „Lacheii prinţului de G...! Lacheii ambasadei Angliei!... Lacheii...”

— Dar, spuse o doamnă care ştia bine ce personaj important era Degas, au uitat lacheii domnului Degas!

— Lacheii domnului Degas, spuse pictorul, sunt Zoé. Şi ea doarme de la ora 8.

*

* * *

În afară de cazurile când erau atacate în faţa lui Degas fie starea de lucruri, fie pictura, replicile sale cele mai răutăcioase nu depăşeau acest răspuns dat lui Bonnat care-i arăta un tablou al unui elev al lui, înfăţişând un războinic care trăgea cu arcul:

— Ce bine ţinteşte, nu-i aşa, Degas?

— Da, ţinteşte o medalie.

Sau încă o replică dată unui critic de artă, dl. S... într-o zi când amândoi îl însoţeam pe Degas la Salon: „Să spunem lucrurilor pe nume, dragul meu, culoarea albastră iese din tub, nu din călimară”.

Am ajuns la Salon. Dl. S... în faţa unui portret de *Femeie cu flori la decolteu*.

Şi Degas: – Are mult talent Fantin-Latour, dar fac pariu că nu a văzut niciodată flori în decolteul unei femei.

Degas nu pierdea nicio ocazie să-l proclame pe Carrière un mare pictor. Acum, trecând în revistă pânzele expuse de el pe care criticul de artă i le supunea admiraţiei:

— Nu am vederea prea limpede azi.

Degas se oprea în faţa fiecărui tablou. Şi după câteva clipe:

— Şi când te gândeşti că niciunul din aceşti pictori nu şi-a pus întrebarea ce trebuie să faci în pictură!

CRITICUL DE ARTĂ.

— Şi ce trebuie să faci?

DEGAS.

— Dacă aş şti, de mult aş fi făcut-o. Toată viaţa mi-am petrecut-o „încercând”.

Deodată:

— Domnule Degas!

Era Vibert, binecunoscutul pictor al *Cardinalilor*.

— Trebuie să veniţi să vedeţi expoziţia noastră de acuarele!

Şi Vibert privi pieziş macferlanul vechi al lui Degas.

— Ramele, covoarele noastre o să vi se pară poate cam bogate, dar, la urma urmei, pictura nu este oare un obiect de lux?

— A dumneavoastră, domnule, a ripostat Degas. A

noastră este un obiect de primă necesitate.

*

* *

Fiind într-o zi cu Degas, ne-am întâlnit cu dl. Michel L... un pictor pe care Degas îl cunoştea de multă vreme. Degas a întors capul.

— Îţi poţi închipui, am făcut un schimb de pânze şi pe-a mea am văzut-o la un negustor. A doua zi i-am înapoiat-o pe a lui.

EU.

— Ce a putut oare să spună ca să explice această vânzare? Nu a făcut-o de nevoie, un om care cumpără pânze de Watteau!

DEGAS.

— Nu am vrut să-l întâlnesc, i-am pus pânza la uşă, lângă cutia cu lapte.

Un alt prieten al lui Degas, pictorul D. primise de la el, cadou, un pastel. Într-o zi, l-a vândut. Întâlnindu-se mai târziu nas în nas cu Degas care, pentru acest motiv, nu mai voia să-l vadă, pictorul se lansează în explicaţii:

— Ştii, Degas, am avut multe cheltuieli, am măritat-o pe fiica mea...

Atunci, Degas:

— Nu ştiu de ce, domnule, îmi povesteşti chestiunile dumitale de familie! Eu nu te cunosc!

*

* * *

[...] Ce să mai vorbim de „tupeul” publicului în raporturile lui cu artiştii? Nişte oameni care, primiţi acasă la un pictor, încep să deschidă casetele, să ia pânzele în mână... Evident că Zoé nu lăsa pe nimeni să pătrundă în camerele unde erau tablouri unele peste altele şi casete înţesate cu desene.

Şi vizitatorii, neputând forţa consemnul

apartamentului, îndrăzneau să urce în atelier!

Într-o zi când mă dusesem să iau un tablou, iată că se aude soneria; era cineva care venea să-şi prezinte urările pentru Anul Nou şi întreba dacă nu ar putea să urce şi un prieten care rămăsese jos în maşină…

— Nu la ora asta, răspunse Degas, ci la unu şi jumătate după-masă, înainte de a mă apuca de lucru, sau când se întunecă!

Iar când acesta plecă:

— Şi eu, domnule Degas, aş putea să vă aduc nişte persoane la aceste ore?

— Dacă vrei dumneata, Vollard.

Un amator îmi spusese de mult cât ar fi de fericit să vadă atelierul lui Degas. Înarmat cu autorizaţia pictorului:

— Am să vă duc la Degas.

Acesta nu mai putea de bucurie:

— Îmi permiteţi, am să aduc un prieten cu mine.

N-am îndrăznit să spun nu, când mai soseşte cineva. Pus la curent cu vizita proiectată:

— Aş dori să merg cu dumneavoastră.

Văzând aerul meu jenat:

— Îl cunosc foarte bine pe Degas.

Eram deja patru; unul din vizitatori a venit cu soţia lui, altul cu doi prieteni, aşa încât eram şapte când am ajuns la pictor.

Degas tocmai se ridicase de la masă; am intrat primul, ceilalţi au rămas pe palier. Când i-am anunţat vizitele el a şi deschis gura să mă certe, dar omul atât de curtenitor ce era Degas nu a vrut să-i lase să aştepte în faţa uşii lui; mi-a spus numai ducându-se să deschidă:

— Am să trec pe la magazinul dumitale după şedinţa de pozat, am ceva de vorbit cu dumneata.

Adevărul mă obligă să spun că primul contact al lui Degas cu „musafirii” săi a fost mai degrabă rece, dar am

îndreptat în altă direcţie proasta lui dispoziţie spunând că văzusem, în trecere, o expoziţie de *plein air* la Durând-Ruel.

— Nu-mi vorbiţi de impresionist! exclamă Degas, ar trebui să fie…

Şi, luând un baston din mina uneia dintre persoanele prezente, el se prefăcu că ocheşte. Dar ridicând imediat către tavan puşca lui de lemn care, din întâmplare, ochea portretul domnului Leblanc:

— Încă puţin şi-l împuşcam pe Ingres!…

UNUL DIN OASPEŢI.

— Domnule Degas, la expoziţia asta de la Durând-Ruel, sunt şi tablouri de Monet?

DEGAS.

— L-am întâlnit chiar pe Monet şi i-am spus: „Plec, toate aceste reflexe ale apei îmi fac rău la ochi… „Şi mi se părea că peste tot e curent; nu lipsea mult să-mi ridic gulerul de la haină.

EU.

— Se spune că nu sunteţi în relaţii bune cu Monet?

— Da, spuse Degas, de când cu „Afacerea”[33]… M-am împăcat cu el de formă.

UN ALT OASPETE.

— Totuşi, domnule Degas, când pictaţi o compoziţie în aer liber, această *Plajă*, de la dl Rouart?

DEGAS.

— E foarte simplu, mi-am întins vesta de flanelă pe jos în atelier, mi-am aşezat modelul pe ea… Ce mai, un tablou este făcut să fie atârnat într-un apartament: atmosfera dinăuntru este oare aceeaşi ca cea de afară?

Când ne-am despărţit de Degas eram cam descumpănit; vizita pe care mi-o anunţase nu-mi prevestea nimic bun. Şi am încercat să-l recâştig. Am pus la vedere în

33 Afacerea Dreyfus.

magazin *Fetiţa cu canapeaua albastră* de Mary Gassatt al cărei talent îl preţuia atât Degas. La prima expoziţie a impresioniştilor, el ceruse drei Gassatt să schimbe pânza pe care o expusese cu cel mai frumos din nudurile lui.

Lui Degas îi plăcea în mod deosebit *Fetiţa cu canapeaua albastră*, căci acest tablou fusese pictat sub ochii lui şi nu-şi drămuise sfaturile pentru „punerea în pagină”.

Degas era cel mai preţios sfătuitor.

Gervex îmi povestea că în timp ce-şi picta *Lecţia de anatomie*, Degas i-a spus:

— Dar acest student în medicină care ia notiţe când profesorul vorbeşte, unde ai văzut aşa ceva? îşi învârte o ţigară.

Şi acesta a fost succesul tabloului.

La fel, când Gervex picta *Rolla*, Degas, venind să vadă tabloul, spuse pictorului:

— Trebuie să se înţeleagă că soţia ta nu este un model. Unde este rochia pe care a scos-o de pe ea? Pune un corset pe jos!

Pânza a fost refuzată la Salon ca necuviincioasă.

— Vezi, îi spuse Degas lui Gervex, au înţeles că este o femeie care se dezbracă.

*

* * *

Degas mi-a făcut într-adevăr vizita cu care mă „ameninţase” câteva clipe mai devreme. Aşa cum mă aşteptam, sosind la magazin, el se opri în faţa tabloului lui Cassatt:

— Are atâta talent!... îmi amintesc când am fondat împreună *Le Jour et la Nuit*... Ce mult mă preocupa gravura! Toate experienţele pe care le-am făcut... Cu arama obţii lucruri extraordinare! Dar nimeni nu vrea să te ajute!

EU.

— Domnule Degas, cea mai neînsemnată acvaforte făcută de dumneavoastră…

DEGAS.

— Asta mă interesa demult, pe când oamenii nu gustau aşa ceva.

Privirile lui Degas s-au oprit asupra unei pânze de Gauguin.

— Bietul Gauguin! Pe insula lui, acolo, trebuie să se gândească tot timpul la strada Laffitte. Îl sfătuisem să meargă la New Orleans, dar găsea că este prea civilizat, li trebuie oameni cu flori pe cap şi un inel în nas… Eu dacă-mi părăsesc atelierul numai două zile…

EU.

— Cunoaşteţi New Orleans-ul?

DEGAS.

— Am făcut o călătorie acolo. Am rude. (Degas a început să râdă). Mă gândesc la un negru de pe proprietatea familiei mele, un negru care se numea Fontenelle. Închipuie-ţi că îi dăduseră aşa un nume frumos nepricopsitului ăla! Şi tot nu era mulţumit! Când se auzi prima bubuitură de tun care anunţa suprimarea sclaviei, „Fontenelle”, a fugit la oraş unde şi-a făcut cărţi de vizită cu noul nume pe care şi l-a luat:

CHARLES BRUTUS om de culoare liber

Şi apoi, bineînţeles, noul om liber s-a grăbit să se întoarcă la stăpânul lui, să nu întârzie la ora cinei.

Degas a pus mâna pe clanţa uşii. Când să iasă, s-a întors: „Curios, aveam ceva să-ţi spun…” M-am ferit desigur să-i amintesc că acest „ceva” era că adusesem atâta lume în atelierul lui.

Am avut marea plăcere să cinez uneori la Paris cu Degas la familia Braquaval, în locuinţa lor atât de plăcută de pe *quai de la Tourelle*.

Dra Louise Braquaval adora animalele, toate animalele, şi Degas nu putea să sufere niciunul; câinii mai ales îl scoteau din fire.

Înainte de sosirea lui Degas, se închideau animalele. Dacă uitau s-o facă, se auzeau deodată în anticameră lovituri de umbrelă urmate de ţipetele clinilor; toată lumea exclama atunci: „A venit Degas!” Dar în timpul mesei, „Loulou” era aşa de preocupată de animalele ei că-i făcea semn slujnicei să le dea drumul, apoi se făcea că le ceartă. Dar dojana nu avea niciodată nicio urmare şi Degas se vedea nevoit să admire pisica persană şi să accepte mângâierile clinilor.

Un lucru îi displăcea lui Degas, cel puţin tot atât cât şi pisicile şi câinii: florile pe masă în sufragerie.

Într-o seară când trebuia să ia cina la familia Forain, o tânără verişoară a stăpânei casei a crezut că „avantajează” masa cu un buchet de trandafiri.

Degas se duce în sufragerie înainte de masă, vede buchetul, îl ia de pe masă şi străbate toate camerele până la ultima. Aşază pe jos buchetul…

— Vai de mine, unde e buchetul meu?

Verişoara se întorsese. Caută peste tot, îl găseşte în sfârşit şi-l aşază la loc.

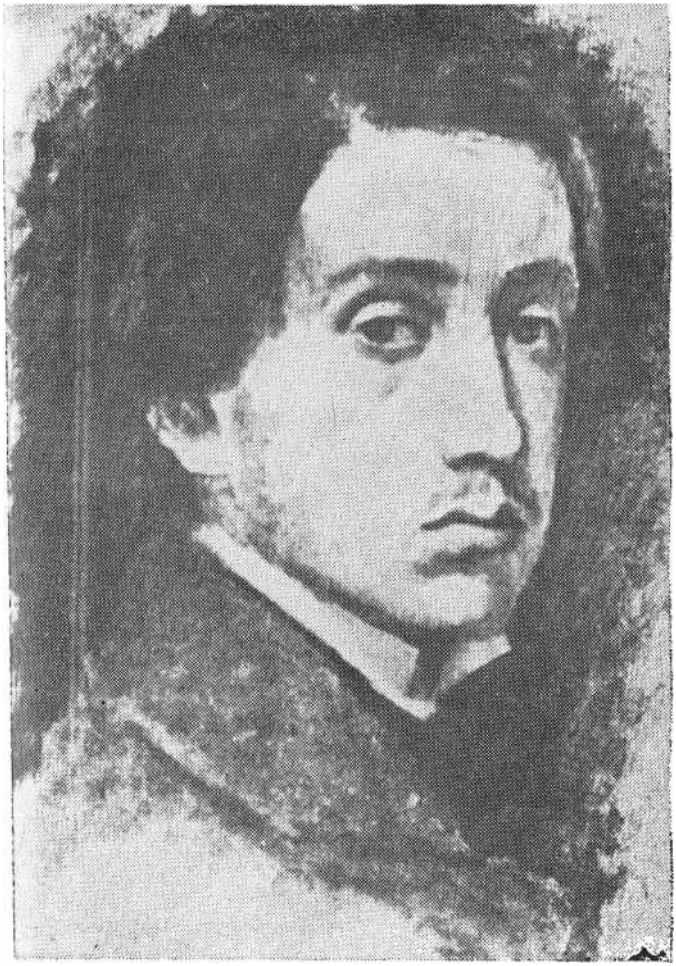

2. Bonnat, 1862 – 1863

3. Germain Müssen, 1853

4 Curei care din Roma, 1857

5. Rose-Adelaide de Gas, ducesă de Morbilli (?), 1867

6. Femeia cu crizanteme (Madame Hertel), 1865

7. Hortense Valpinçon, 1869

8. Edmondo şi Teresa Morbilli, 1867

9. Tatăl lui Degas ascultându-l pe Pagans, 1869 – 1872

10. Orchestra Operei, 1868 – 1869

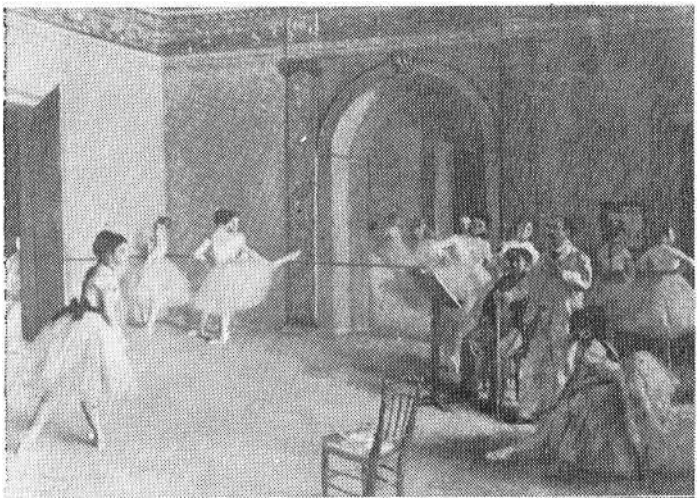

11. Foaierul balerinilor la Opera veche din strada Le Peletier (Examenul de dans), 1872

12. Scenă de balet din *Robert Diavolul*, 872

14. Dansatoare oditinindu-se, 1874

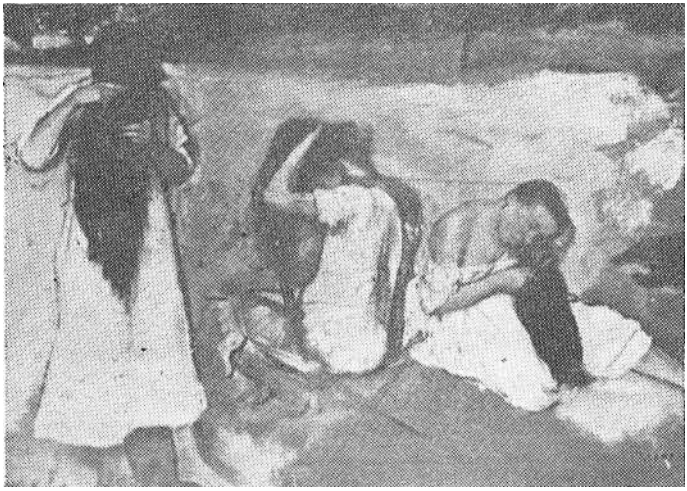

15. Femei pieptănându-se, 1875

16. Absintul, (într-o cafenea), 1876
17. Mary Cassait la Luvru, 1876
18. Spălătorese ducând rufe, 18761878

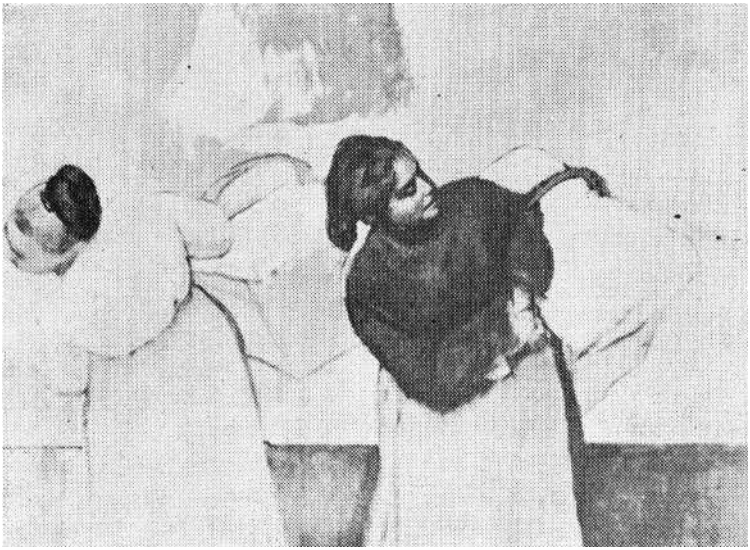

19. Femei pe terasa unei cafenele, 1877

20. Dansatoare cu buchet (Sfârşitul unui arabesc), e. 1877

21. Cântăreaţă de café-concért, 18*7.8*
22. Dansatoare pe scenă (Steaua baletului), 1878

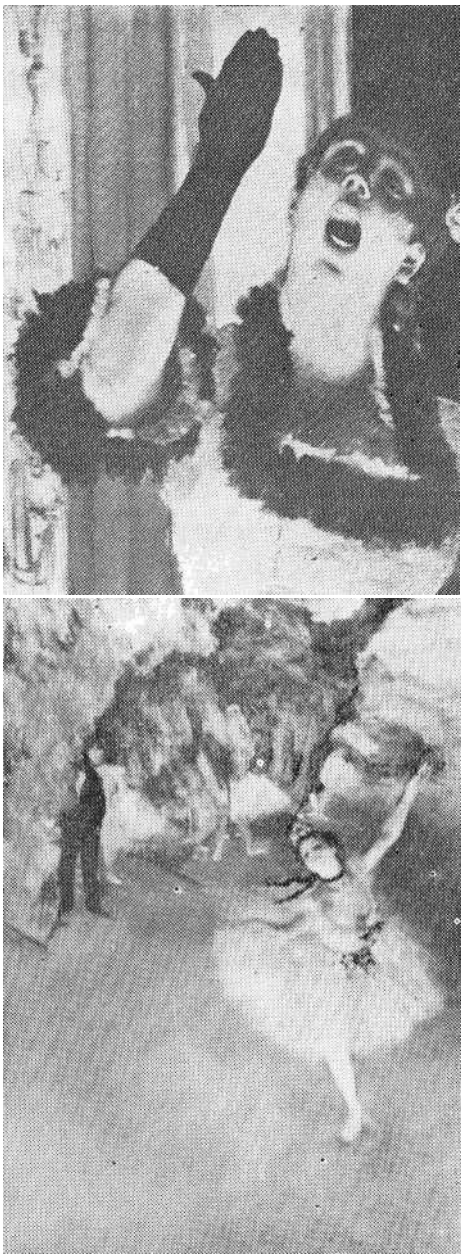

23. Miss Lala evoluând la Circul Fernando, 1879

24. În aşteptare, 1882

25. Examen de dans, 1880

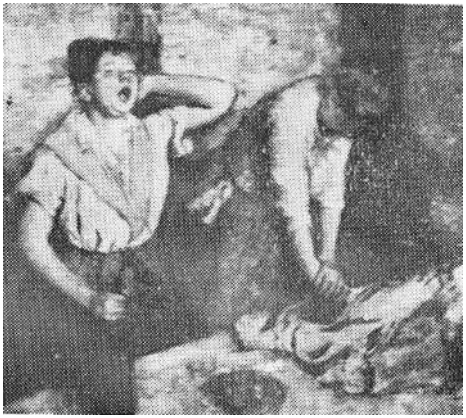

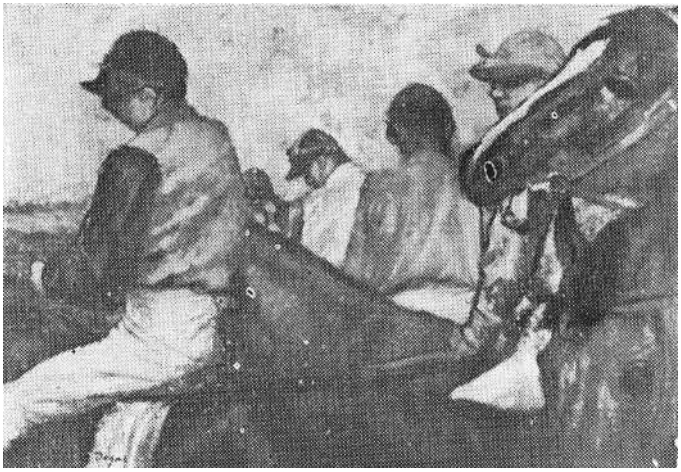

27. Jochei, 1881 – 1885
29. Călăreţii (Plecarea în curse), 1885

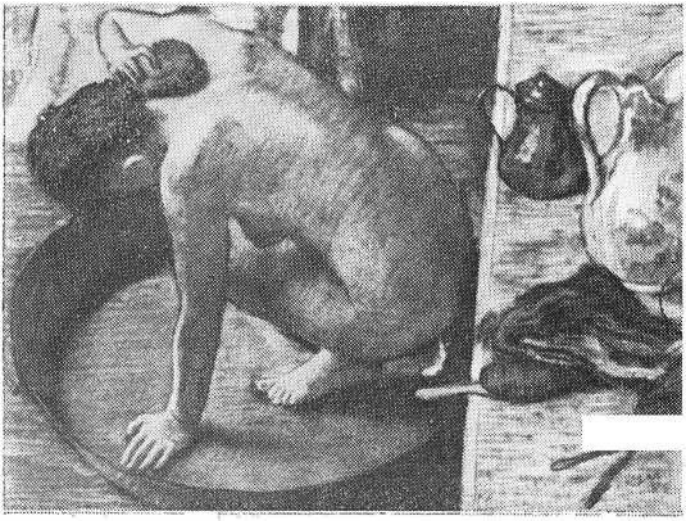

30. Gada, c. 1886
31. Toaleta, c. 1889

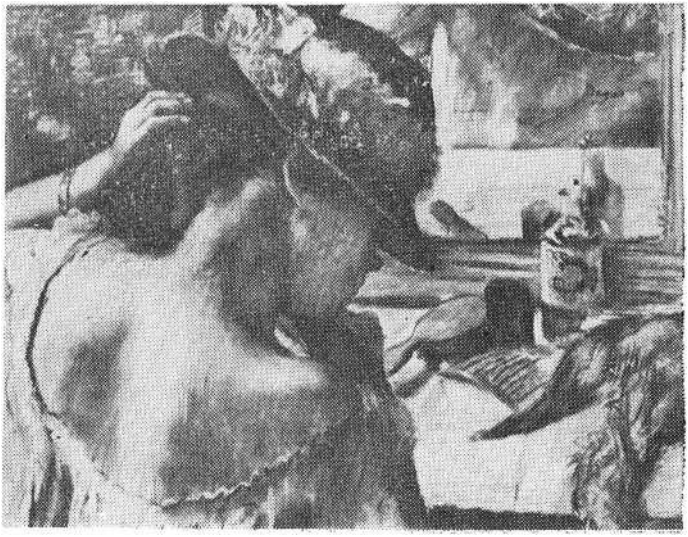

32. Dansatoare, c. 1899

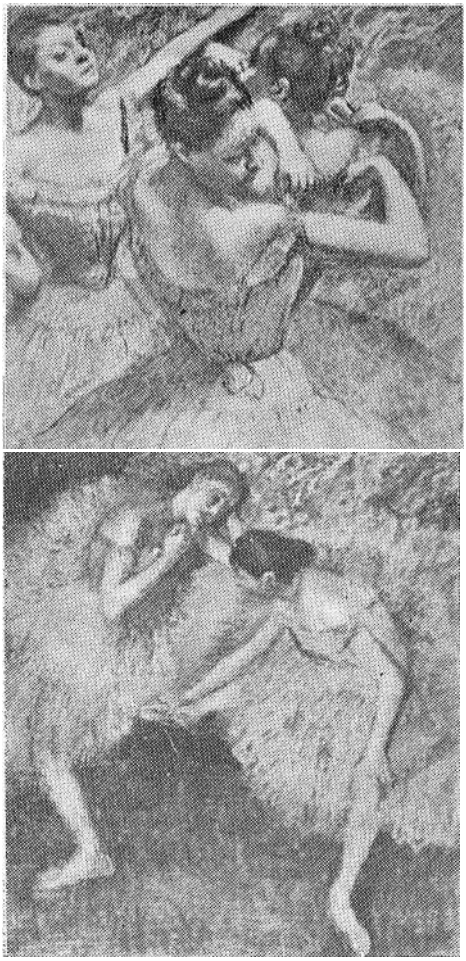

33. Două dansatoare, 1898

1895

36. Conversaţia, 1895

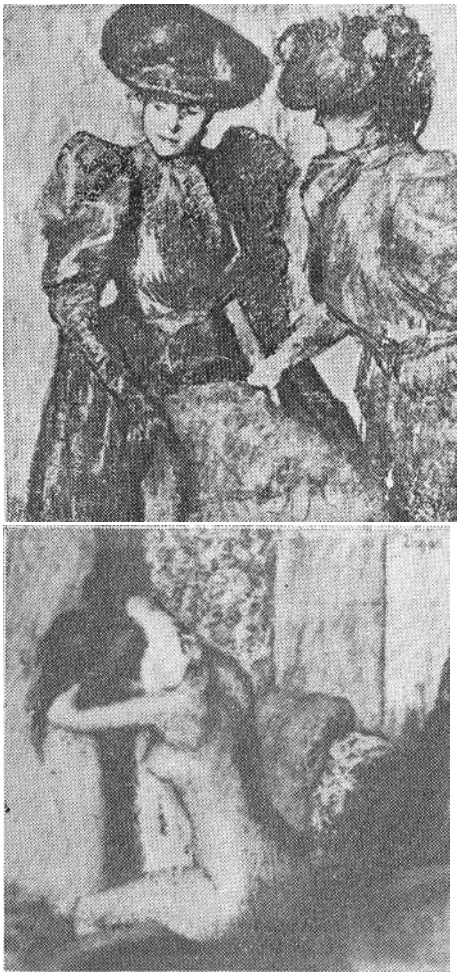

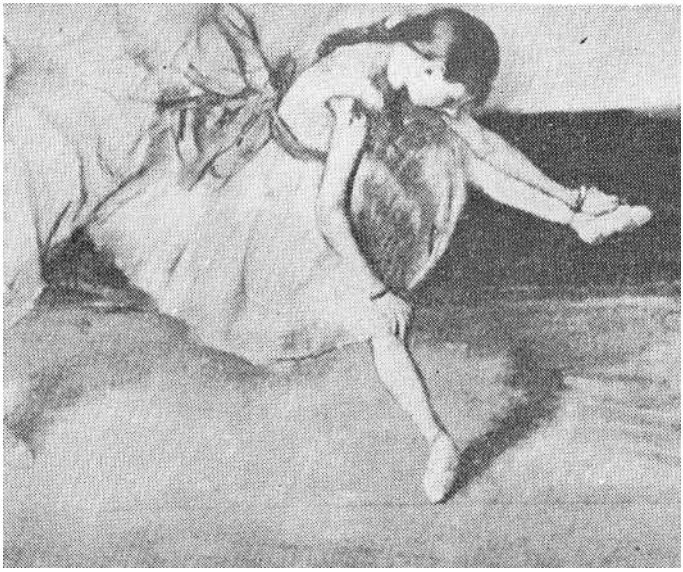

38. Dansatoare odihnindu-se, 1879

40. Poziţia a patra pe piciorul stâng

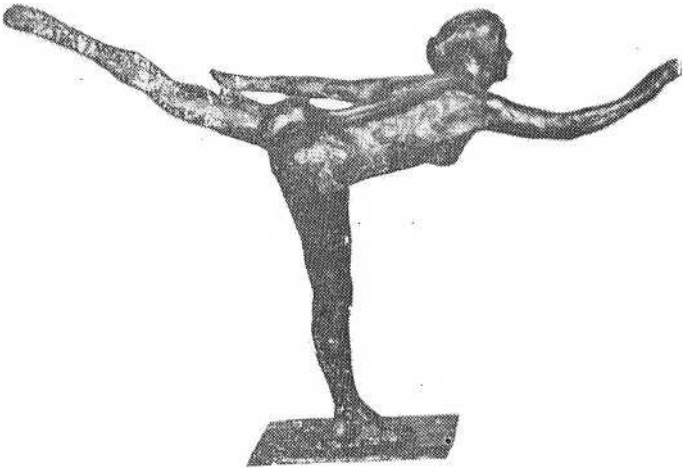

41. Arabesc pe piciorul drept

42* Cal cabrându-se

Degas, intrând în sufragerie cu stăpâna casei la braţ, vede iar florile „lui”, îi lasă pe toţi baltă şi pleacă… Mesenii fug după el, îl prind din urmă şi a trebuit să-şi amintească de prietenia dintotdeauna cu familia Forain ca „bătrânul şarpe” (Degas accepta ca doamna Forain să-i spună aşa) să consimtă să se întoarcă.

*

* * *

Când Degas a depăşit şaptezeci de ani, medicul a fost de părere că aerul din atelier nu-i făcea bine.

— Trebuie să vă forţaţi să ieşiţi, şi pe urmă asta o să vă distreze.

— Dar, dragul meu, dacă pe mine mă plictiseşte să mă distrez?

Oricum, Facultatea de Medicină îşi spusese cuvânbul. Degas se hotărî să iasă la aer din când în când şi ceea ce înţelegea el prin a lua aer era să se urce în omnibuzul cel mai apropiat şi, odată la capătul liniei, să se urce în alt omnibuz, apoi într-un al treilea…

Se poate închipui, dată fiind antipatia lui Degas pentru flori, ce neplăcute îi erau aceste ieşiri cu omnibuzul, în duminicile de vară, cu mania parizienilor de a aduce buchete de la ţară. În acele zile, Degas îşi făcea „plimbarea igienică” printre tufe de liliac şi de trandafiri.

Îmi spunea odată ce bine se simţise într-o plimbare cu o trăsură descoperită, la ţară, ce aer bun respirase.

— Domnule Degas, nu m-am putut abţine să-l întreb, de ce nu vă luaţi o trăsură?

M-a privit cu o uimire în care se putea citi şi puţină mânie.

— Eu să-mi cumpăr o trăsură! Vrei ca un artist să se plimbe într-un echipaj?

*

* * *

Ştiind cât de greu îi venea lui Degas să-şi părăsească atelierul, am fost foarte surprins când m-a anunţat că voia să petreacă două săptămâni la La Queue-enbrie, la prietenul lui, dl Henri Rouart.

— De acolo am să aduc câteva peisaje. Ai să vii să mă vezi?

Am răspuns, bineînţeles, la această invitaţie.

Când am ajuns la La Queue, după îndrumările grădinarului domnului Rouart, am ajuns la un chioşc şi în uşă am văzut un bătrân în pantaloni de pânză, cu pălărie

de paie şi cu ochelari cu lentile groase. Nimeni nu şi-ar fi putut închipui că acesta era „înfricoşătorul” Degas.

— Am stat destul afară, mi-a spus el; mai e puţin până la prânz, am să mai lucrez.

Şi cum mă pregătisem să mă retrag:

— A! poţi să vii, nu fac decât peisaj.

L-am urmat într-un mic atelier pe care şi-l aranjase şi, cu spatele la fereastră, a început unul din acele extraordinare „efecte de natură” despre care Pissarro spunea: „Afurisitul ăsta de Degas; te dă gata chiar cu peisajele”.

Am rămas totuşi puţin mirat de acest fel de a face peisaj în interior.

Atunci Degas:

— Din când în când, în călătorie, mă uit pe fereastră. Şi, fără să ieşi din casă, cu o supă de verdeţuri şi trei pensule vechi înfipte în ea, nu poţi face oare toate peisajele din lume? Ca şi prietenul meu Zakarian: o nucă, un bob de strugure şi un cuţit îi ajung să lucreze timp de douăzeci de ani, schimbând numai locul cuţitului. Şi Rouart care picta, zilele trecute, o acuarelă pe marginea unei prăpăstii! Totuşi, pictura nu este un sport!

EU.

— Domnule Degas, trecând pe *boulevard de Clichy*, am văzut în aer capătul unui cârlig care trăgea, cu o frânghie, un cal într-un atelier de pictură.

Degas a luat, de pe o măsuţă, un cal de lemn:

— Când mă întorc de la curse, iată modelele mele; cum ai putea să învârţi cum vrei în lumină cai adevăraţi?

EU.

— Dacă impresioniştii v-ar auzi, domnule Degas?

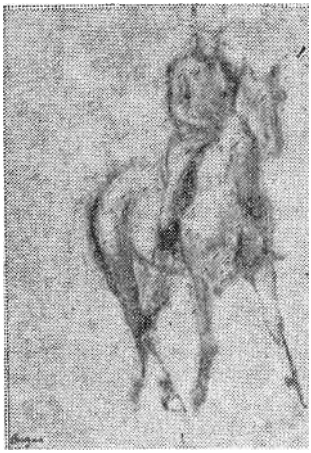

Călăreţ, desen

Degas, cu un gest brusc:

— Ştii ce părere am despre pictorii care lucrează pe drumuri, iar dacă eu aş fi guvernul, aş rezerva o brigadă de jandarmerie să supravegheze oamenii care fac peisaj după natură... O! nu doresc moartea nimănui, aş accepta totuşi să le înfigă un mic plumb ca primă măsură.

EU.

— Dar Renoir nu pictează în aer liber?

DEGAS.

— Cu Renoir nu e acelaşi lucru; el poate face orice vrea. Ai văzut cum se joacă o pisică cu gheme de lână multicoloră... Am să-ţi arăt un Renoir pe care-l am la atelier, la Paris; are o aciditate de tonuri...

Degas a devenit subit visător:

— Nu mă mai văd cu Renoir!

În aceeaşi clipă, Zoé anunţă o vizită.

Era o doamnă care venea de la Paris încredinţată că îi va fi mai uşor să-l „prindă" pe Degas la ţară. Era înarmată cu o recomandare a unui vechi prieten al pictorului, dl de V...

— Maestre!...

— De ce maestre? spuse Degas, cu bruscheţea simulată a oamenilor timizi.

Doamna, fără să se tulbure nicidecum, şi ca şi cum i-ar fi dat o veste de care Degas trebuia să fie foarte interesat:

— Fiul meu face pictură, şi atât de „sinceră" faţă de natură…

— Şi ce vârstă are fiul dumneavoastră, doamnă?

— În curând cincisprezece ani.

— Atât de tânăr şi deja sincer faţă de natură? izbucni Degas. Ei bine, doamnă, este pierdut…

Şi după ce doamna plecă uimită, cum este lesne de înţeles:

EU.

— Dar, domnule Degas, pentru a se forma ca pictor? …

DEGAS.

— Trebuie să copiezi neîncetat operele maeştrilor şi doar după ce te-ai dovedit cu prisosinţă a fi un bun copist poţi să îndrăzneşti să faci o ridiche după natură. Oare Ingres…

EU.

— Ingres nu lucra niciodată în aer liber, dar Manet nu s-a apucat să facă *plein air*?

DEGAS (*enervat*).

— Nu mai pronunţa cuvântul *„plein airu* în faţa mea. Bietul Manet! Să fi pictat *Maximilian*, *Christos cu îngeri* şi tot ce a făcut până-n 1875 şi pe urmă să dea drumul la aşa o „zeamă de prune" ca *Rufele*\…

EU.

— Cum se face că nici *Christos cu îngeri* nu a avut succes pe lângă Courbet?

DEGAS.

— Da, ştiu, Courbet spunea că n-a văzut niciodată

îngeri şi deci nu putea şti dacă au fund, mai mult, dată fiind mărimea lor, aripile pe care le-a pus Manet nu îi puteau susţine. Dar puţin îmi pasă de toate astea; în acest *Christos cu îngeri* există un desen! Şi o transparenţă a pastei! Ah! afurisitul!

* * *

Degas n-a preţuit niciodată banul. Se ştie ce spusese: „Pe vremea mea, nu se parvenea”.

Şi în vocea lui se simţea un oarecare regret că acele vremuri trecuseră.

După o vânzare la care se făcuse o licitaţie senzaţională pentru una din pânzele lui:

— Nu mai e ca pe vremea dumneavoastră, domnule Degas, când vindeaţi o capodoperă cu o sută de franci, a spus cineva.

DEGAS (*brusc*).

— De ce capodoperă?... Dacă ai şti cât regret vremurile acelea! Eram poate deja calul de curse pe care se miza, dar cel puţin eu nu ştiam... Şi dacă „articolele” mele încep să se vândă la asemenea preţuri, ce se va da pe un Delacroix sau pe un Ingres? N-am să mai pot să mi le ofer!

EU.

— Domnule Degas, v-ar fi atât de uşor să câştigaţi mulţi bani! N-ar trebui decâb să mai deschideţi casetele dumneavoastră.

DEGAS.

— Ştii că nu-mi place deloc să vând tablourile şi că sper mereu să ajung să le aduc îmbunătăţiri.

Această permanentă căutare explică toate calchierile pe care Degas le făcea după desenele lui, încât publicul spunea: „Degas se repetă”. În realitate, hârtia de calc nu-i servea pictorului decât ca un mijloc de a se corecta; aceste

corecturi, Degas le făcea reîncepând noul lui desen în afara liniilor celui dintâi. Astfel, din corectură în corectură, se întâmpla ca un nud care nu depăşea mărimea palmei să ajungă la mărime naturală şi era, în cele din urmă, lăsat deoparte.

Este cunoscută replica pe care Degas i-a dat-o lui Manet:

— Am să ajung la Institut înaintea dumitale, Manet.

Şi pentru că Manet râdea:

— Da, domnule! Cu desenele.

Ce să mai spunem de tonul extraordinar al pastelurilor lui Degas? Pictorul La Touché [34]mi-a spus într-o zi:

— Dumneata, care-l cunoşti pe Degas, ai putea să-l întrebi de unde îşi cumpără pastelurile?

Are sigur un secret cu care obţine acest ton în acelaşi timp mat şi strălucitor.

Mergând la câtăva vreme după aceea la Degas, l-am găsit cu nişte creioane de pastel în mină.

— Ce muncă a naibii ca să cureţi culoarea pastelurilor; stau aici şi le spăl şi iar le spăl şi le aşez la soare…

EU (*arătând un pastel aşezat pe un şevalet*).

— Dar aceste dansatoare care sunt strălucitoare ca nişte flori?…

DEGAS.

— Cum obţin efectul ăsta? Cu tonul „mort”, bineînţeles!…

*

* * *

Degas îmi spusese în repetate rânduri: „Voliard, trebuie să te căsătoreşti. Nu ştii ce înseamnă singurătatea când îmbătrâneşti”.

34 Gaston de La Touche (1854 – 1913), pictor, sculptor şi gravor.

I-am povestit într-o zi lui Degas despre o mică petrecere la care am fost invitat în cinstea onomasticii unui bunic. Ei bine! ne-am aşezat la masă după ora nouă. Uitaseră să-i facă bunicului supa cu lapte, aşa încât bătrânul murea de foame în faţa unui homar gătit după o reţetă americană şi a pateului de gâscă…

DEGAS.

— După ora nouă!… Şi erau flori pe masă, pun mâna foc.

EU.

— Pe toată faţa de masă, garoafe înfipte în picioare. Se reconstituise împodobirea cu flori a unei cine descrise de Paul Bourget. Şi una din fetiţe:

— Pentru că este ziua ta, bunicule, am să-ţi dau să-mi ţii cei doi căţeluşi ai mei…

— Da, spuse Degas, dar cred că ai putea încă mai uşor să te obişnuieşti cu câinii şi, uite, chiar cu florile pe masă, decât cu singurătatea… Să te gândeşti mereu la moarte!…

— Dar atunci dumneavoastră, domnule Degas, am îndrăznit, de ce nu v-aţi însurat?

— O! eu! nu e acelaşi lucru. Mi-era prea frică, când aş fi făcut un tablou, s-o aud pe nevastă-mea spunându-mi: „E foarte frumos ce-ai făcut tu aici”.

*

* * *

Am mai spus ce nesuferit îi era lui Degas să scoată o lucrare cât de mică din atelier, pentru că mereu spera să o îmbunătăţească. O altă preocupare a lui era să nu se schimbe rama operelor sale.

Atunci când în sfârşit se hotăra să se despartă de unul din „articolele” sale, după cum spunea el, îl dădea cu ramă cu tot sau, dacă avea atâta încredere în cumpărător incit să-i lase obiectul fără ramă, nu uita să-i recomande:

„Duceţi-vă la Lézin (meşterul în care Degas avea încredere), am să trec să aleg rama”.

Îi plăcea, drept *passe-partout* pentru desenele sale, vechea hârtie de ambalaj a căpăţânilor de zahăr de un albastru atât de frumos şi izola desenul de *passe-partout* cu o dungă albă de o jumătate de centimetru. Ei spunea mereu: „Nu vreau un bizou gol care taie subiectul”. Cât despre rame, unul din modelele sale preferate era rama „creastă de cocoş”, cu tăieturi imitând, după cum arată numele, creasta unui cocoş al cărui profil îl desenase el.

Tot el alegea tonul ramelor, servindu-se de aceleaşi culori folosite la vopsitul scaunelor de grădină. Whistler glumea pe socoteala lui Degas: „Ramele dumitale de grădină”…

E lesne de închipuit ce mânios era Degas dacă „amatorul”, crezând că măreşte valoarea operei, înlocuia o ramă aleasă cu atâta dragoste, cu o ramă aurită. Urma ruperea relaţiilor. Degas înapoia banii şi lua tabloul.

O dată, de pildă, invitat să cineze la unul din vechii lui prieteni, el s-a oprit în anticameră pentru că văzuse, de când a intrat, unul dintre tablourile lui încadrat de o ramă aurită. Degas a dat jos tabloul. Cu o monedă a ridicat clamele cu care era fixată pânza şi a plecat cu ea sub braţ.

— Dar unde este Degas? a întrebat stăpâna casei. Nu el a intrat adineaori?

Aceasta nu l-a mai văzut niciodată.

Şi „prietenul” care credea că rama nu i se păruse pictorului destul de scumpă:

— O ramă de cinci sute de franci! Dar ce pretenţii are Degas?

— Despre dl Rouart cel puţin, i-am spus lui Degas, sunteţi sigur că nu va schimba rama tablourilor dumneavoastră.

DEGAS.

— Dar nu e vorba numai de ramă! înainte de a scoate

ceva din atelier…

Şi dl Rouart, care ştia ce conştiincios era pictorul vrând mereu să „reia” un detaliu din operele sale, chiar dintre cele mai elaborate, a crezut că e prudent să agaţe celebrele lui *Dansatoare* de perete cu un lanţ.

— Uită-te, Rouart, piciorul ăsta… Cu un mic retuş…

Dar dl Rouart nu avea nicio teamă, convins că lanţul era solid.

*

* * *

Degas avea oroare de ştiinţă.

— Nu se va putea aprecia niciodată, îi plăcea să repete, cât rău a făcut chimia picturii. Uitaţi-vă la pânza asta cum s-a crăpat vopseaua; ce au mai putut să bage în ea?

Dar, de data asta, a trebuit să-şi dea seama că lui însuşi trebuia să-şi facă reproşul, căci pictase pe un preparat cu ceruză prea proaspăt.

Altă grijă a sa era compoziţia hârtiei pe care desena pasteluri; afară de faptul că, prin însăşi metoda lui de lucru (calc pe calc), pastelurile lui erau de cele mai multe ori făcute pe hârtie de calc. „Odată lipite de Lézin pe un bristol solid…”

Şi fixativele! Nu-i convenea niciunul din cele pe care le găsea în comerţ; le reproşa că lasă un luciu şi că „mănâncă” culoarea. Fixativul de care se servea era compus special pentru el de prietenul său Ghialiva, pictor de oi, de origine italiană, căruia posteritatea îi va datora o dreaptă recunoştinţă pentru faptul că a ajutat la conservarea operelor lui Degas. Să adăugăm că Ghialiva a murit fără să-şi destăinuiască secretele. Era cu atât mai necesar pentru Degas să aibă un fixativ bun cu cât pastelurile sale erau „reluate” mereu şi, trebuind să fie fixate de fiecare dată, era important să obţină o perfectă aderenţă între toate straturile de culoare.

*

* * *

Într-o zi se vorbea, în faţa lui Degas, despre pictura frescă.

— A fost visul întregii mele vieţi să pictez pereţi; dar oamenii sunt prea dependenţi de un contract…

Şi chiar dacă amatorul ar fi avut casa lui proprie, Degas ar fi avut bănuiala că după executarea picturii ea ar fi fost transpusă pe pânză şi ar putea lua drumul vânzării.

— Ah! dacă aş putea fi sigur că preţul picturii mele nu va urca! în sfârşit!…

Degas mai spunea că, dacă şi-ar fi urmat propria dorinţă, el nu ar fi ieşit din alb-negru: „Dar când toată lumea se aşază pe capul tău să-ţi ceară culoare!…”

Şi, la drept vorbind, când am văzut cât de deplin putea să se realizeze doar cu o bucăţică de cărbune!

Pe Renoir, care se întorcea de la München, unde pictase un portret, l-am întrebat ce l-a izbit mai tare la acel amator.

— Mi-a rămas în ochi un *Nud* de Degas, un cărbune, nu-l vedeai decât pe el în toată camera, era ca o bucată din Partenon.

*

* * *

Am sosit într-o zi în momentul când Degas punea deoparte o pânză începută:

— Nu ştii ce să mai faci cu această blestemată pictură în ulei! Care este pânză ideală? Şi pregătirea ei? Cu ceruză sau cu ulei? Un strat, două straturi, trei straturi?…

Îl preocupa şi pregătirea cu miniu a celor vechi. Şi după ce se războise în toată legea cu uleiurile, întorcându-se la pasteluri:

— N-am să mai pun mâna niciodată pe pensulă!

Apoi, atras tocmai de dificultăţi, revenea la pictura în ulei. I-am spus:

— Pictorul X... a exclamat în faţa mea: „În sfârşit, mi-am găsit maniera!”

DEGAS.

— Din fericire, eu nu mi-am găsit maniera; ce m-aş mai plictisi!

*

* * *

O persoană de care Degas se temea cel puţin tot atât cât se temea de negustorul de culori era meşterul care rantoala pânza. Unul singur îi inspira încredere: Chapuis, vestitul Chapuis din strada Crétet.

Degas era cu totul împotriva intervenţiei cu fierul care se face asupra pânzei în această operaţie ca să se întindă pânza. Singurul procedeu care îi convenea era cel italian, pentru că nu se intervenea cu fierul.

Îl întâlneam uneori la Chapuis cu ultima sa achiziţie de Ingres sau Delacroix şi pot spune că nu era în largul lui în timp ce „medicul de tablouri” studia pânza.

Degas începea pe un ton fără replică:

— Bineînţeles, o să-l faceţi în stil italian.

I se întâmpla lui Chapuis să fie de acord, dar alteori:

— Nu se poate în stil italian la pânza asta.

— Şi de ce? întreba Degas, prefăcându-se că este furios.

— Pentru că pânza este prea fină, domnule Degas.

— Haide, haide, făcea Degas. Şi vocea lui încerca să fie convingătoare, dar Chapuis dădea din cap.

— Pânza este mult prea fină şi dacă n-o „aduc” cu fierul o să „tricoteze” şi o să facă pungi.

I-am povestit lui Degas cum operase în faţa mea un meşter pe care l-am cunoscut înainte de Chapuis. O pânză fină „tricotase”, avea pungi peste tot şi meşterul le tăia cu

un brici… Degas m-a oprit, se vedea că suferă.

— În sfârşit, domnule Chapuis, dacă aşa trebuie!

Şi a început o serie întreagă de recomandări.

— Aveţi încredere, domnule Degas? a întrebat Chapuis.

Şi Degas a fost nevoit să recunoască că are încredere… Totuşi, să dai aşa cu fierul!…

— Chapuis lucrează foarte frumos, spunea Degas; dar ar trebui aşezat un jandarm în faţa uşii lui. Închipuie-ţi că prostul ăsta de Henri H… i-a adus într-o zi când eram şi eu acolo o pânză de dublat, un bust de femeie goală: „La mine vin femei de lume, a spus el, şi am suprimat burta pentru că aşa ceva nu se cuvenea” Ce mizerabil! Şi când te gândeşti că nu a fost arestat I

— Tabloul merita să fie respectat? am întrebat într-o doară.

DEGAS.

— Nu, o pânză a pictorului italian ti… ştii dumneata, dar nu ai dreptul, înţelegi, să te atingi de opera altora!

Şi nu erau vorbe în vânt. Un prieten al lui Degas, pictorul Bartholomé, care se apucase de sculptură, i-a făcut cadou un ghips, o *Femeie goală*, mărime naturală. Degas a comandat imediat o vitrină. Mai mult, a vrut ca opera să fie apreciată de cunoscători. Dar arătându-i-o lui Forain:

— Nu, Degas, aşa ceva nu, nu-mi place pornografia serioasă.

Şi Degas s-a întors către dra Mary Cassatt, ca şi cum ar fi vrut să-i ceară ajutor.

— Degeaba, Degas, dacă crezi că Bartholomé te iartă că nu-ţi plac lucrările lui!

Şi Degas ingenuu:

— Dar nu i-am spus-o!

Având o asemenea deferenţă pentru munca altora, e

uşor de închipuit în ce stare era Degas dacă te atingeai de una din operele lui. Într-o zi, la el, am observat pe perete una din pânzele sale cu un bărbat aşezat pe canapea şi alături o femeie ce fusese tăiată de-a lungul.

EU.

— Cine a tăiat tabloul ăsta?

DEGAS.

— Când te gândeşti că Manet a făcut-o! Găsea că doamna Manet nu se integra în tablou, în fine… am să încerc s-o „restabilesc" pe doamna Manet. Ce lovitură a fost pentru mine când am văzut studiul meu la Manet… Am plecat fără să-i dau bună ziua şi-am luat cu mine tabloul.

Acasă am scos din cui o mică natură moartă pe care mi-o dăduse. „Domnule, i-am scris, îţi înapoiez *Prunele*".

EU.

— Dar v-aţi împăcat mai târziu cu Manet…

DEGAS.

— Cum vrei să poţi rămâne supărat pe Manet? Numai că vânduse deja *Prunele*. Ce frumoasă era pânza aia mică! Voiam, cumţi-am spus, s-o „restabilesc" pe doamna Manet, ca să-i dau portretul, dar tot amânând a rămas aşa…

EU.

— Manet ar fi tăiat la fel de senin un Delacroix sau un Ingres?

DEGAS.

— Da, un Delacroix sau un Ingres. Sigur, ar fi fost capabil s-o facă, nătărăul. Dar dacă ar fi făcut asta, cred că n-aş mai fi vrut să-l văd niciodată.

La câtva timp după aceea, l-am întâlnit pe Degas urmat de un comisionar care purta o pânză de Manet reprezentând unul din personajele *Execuţiei lui Maximilian*, un sergent care-şi prepara puşca pentru lovitura de graţie. Şi Degas:

— Ce nenorocire, închipuieşte-ţi, au îndrăznit să taie

tabloul. Familia a făcut asta! să nu te căsătoreşti niciodată… Am găsit acest fragment, dar unde sunt celelalte bucăţi?

Degas a mai putut să pună mâna pe unele şi le-a lipit, alături de sergent, pe o pânză, lăsând spaţiile necesare ca să se poată lipi şi părţile care nu fuseseră regăsite din *Maximilian*.

Pentru că, pe lângă Degas pictorul, exista Degas colecţionarul, un colecţionar pătimaş.

Într-o seară, la cină, la Alexis Rouart, acesta vorbea de nişte desene ale lui Ingres pe care le achiziţionase la moş Noisy, un vânzător de tablouri de prim ordin. Degas era atât de nerăbdător să vadă desenele încât Rouart s-a ridicat de la masă în căutarea casetei. Şi Degas s-a ambalat aşa de tare încât au uitat de masă şi s-au dus până în strada La Fayette unde acel Noisy îşi avea dugheana ce rămânea deschisă seara, pentru clientela veche. Perdeaua era trasă, dar intrai pe uşa din spate, prin curte.

*

* * *

După şedinţa de după-masă, pe când doctorul nu-i prescrisese încă să ia aer – şi am văzut cum interpreta Degas recomandarea Facultăţii – el cobora pe strada Laffitte, îşi începea plimbarea pe la Durând-Ruel, trecea pe la Bernheim Fiul şi ajungea la mine.

Îl văd şi acum stând în faţa vitrinei lui Bernheim. Într-o parte *Catedrala din Chartres* şi *Case din oraşul Volterre* de Corot; în cealaltă un *Christas coborând în mormânt* de Delacroix.

— Cât pot să coste aceste pânze, spune, Vollard?

Am mărturisit că nu ştiu.

— Dar aţi intrat adineauri la Bernheim, domnule Degas.

— E adevărat, am intrat cu intenţia să încerc terenul; dar când să vorbesc de preţ, n-am îndrăznit. Păi gândeşte-

te, asemenea Corot şi Delacroix nu sunt de nasul meu! Aş fi vrut să propun un schimb de obiecte între mine şi Prinţul Indian x, dar n-ar fi vrut, nu-i aşa?

— Cum, nu ar fi vrut?

Şi Degas:

— Ei bine! Vreau să nu am regrete; mă întorc chiar acum şi am să fac o încercare.

Degas s-a întors după o clipă:

— Ce zici, cele două Corot s-au vândut azi-dimineaţă pe degeaba. Merg la Moreau-Nélaton. Cu atât mai bine; atunci eu am să cuceresc tabloul de Delacroix. Am şi început tratativele.

Şi Degas l-a cumpărat până la urmă. Eram la el, la prânz, când Zoé sosi într-un suflet:

— Domnule, a sosit Delacroix-ul.

Şi Degas, cu şervetul la gât, s-a repezit să primească tabloul.

Dar întotdeauna o nouă achiziţie, după ce o privea bine din toate unghiurile, era întoarsă cu faţa la perete.

Plăcerea pe care Degas o avea să-şi „întoarcă" comorile nu voia s-o împartă cu nimeni. Îl văd[35]

şi acum, cu spatele încovoiat, aplecat asupra unei casete întredeschise ca să-i mascheze conţinutul.

Într-o zi se anunţă vizita domnului L. D…

— Ăsta, spuse Degas, se pricepe la lucrurile frumoase; am să-l las cu gura căscată cu una din litografiile lui Delacroix…

Întâmplarea făcea că dl L.D… venea tocmai să-i ceară lui Degas să-l lase să fotografieze chiar această litografie despre care ştia că este în posesia lui.

— Pentru ce?

Iar aceasta:

---

35 Poreclă pe care Degas i-o dăduse dlui Josse- Bernheim.

— Păi ca s-o reproduc…

Şi crezând că l-a păcălit pe Degas:

— Nu se cunosc decât două exemplare şi al doilea nu poate fi găsit.

Atunci Degas:

— A! celălalt exemplar nu poate fi găsit! Mie mi-au trebuit douăzeci de ani, domnule, ca să găsesc acest Delacroix… Şi alţii să facă la fel!

Şi dl L.D… încercându-şi ultima şansă:

— Dar, domnule Degas, toată lumea are dreptul la artă.

— Gât de puţin îmi pasă, a ripostat Degas, de dreptul ăsta pe care-l acordaţi tuturor! Delacroix-ul meu nu va ieşi din această casetă.

Şi când dl L.D… a plecat fără nici măcar să fi văzut Delacroix-ul:

— Pe cuvântul meu, Vollard, ai să vezi c-or să ajungă să plimbe pe stradă Rafael-uri şi Rembrandt-uri pentru că toată lumea are dreptul la ce e frumos.

*

* * *

Într-o zi l-am întâlnit pe Degas coborând dintr-un tramvai:

— De fiecare dată când intru în drăcia asta… Iar am călătorit între două pramatii care, în afară de enorme buchete de flori, purtau pălării împodobite de ace lungi ca o spadă. Şi felul în care una din ele s-a „răţoit” la mine, după ce era să-mi scoată un ochi…

— Dacă aţi fi fost decorat, domnule Degas, cu siguranţă că ar fi fost mai politicoase…

Degas m-a privit cu o uimire de nedesoris.

— Uitaţi-vă, i-am spus, arătându-i un domn care făcea pipi lângă fântâna din *Place Pigalle*: credeţi că acest individ ar face ceea ce face cu un poliţist în spatele lui

dacă nu ar purta panglica roşie?

Degas dădu din cap:

— Ce-a „încasat” Mallarmé, când a venit la mine, trimis de Roujon să mă întrebe dacă nu aş vrea să fiu decorat!… Dacă nu ar fi fost masa între noi…

— Dar, am continuat, când nu o să mai fiţi…

DEGAS.

— Ah! moartea! mă gândesc tot timpul la moarte, ce mai ascunde în spatele ei?

EU.

— Sunt sigur că lucrurile se vor petrece uşor. În asta credem că vedem cel mai mare mister… într-o zi am să duc la poştă o telegramă. După o clipă, întorcându-mă la magazin, văd telegrama pe masă. Foarte mirat, mă întorc la poştă. Revin puţin după aceea, găsesc iar telegrama. Un prieten soseşte între timp, îi povestesc; mergem să punem împreună telegrama şi să ne întoarcem imediat la magazin. De-abia sosiţi, uşa se deschide; se aude un „Nu vă deranjaţi”; era telegrama mea adusă de un puşti de la poştă: „Este a treia oară că aduc aici această telegramă care nu poate fi trimisă pentru că are destinaţia Meudon[36]”. Vedeţi domnule Degas, în faţa aparenţelor celor mai tulburătoare

DEGAS.

— Dumneata eşti dumneata; eu sunt eu…

EU.

— În felul în care se povestesc lucrurile, ar fi de mirare dacă mai târziu nu s-ar povesti că cel mai mare necaz al dumneavoastră era că nu aţi fost decorat.

La ideea că lumea şi-ar putea închipui că el ar fi putut solicita o decoraţie, Degas a izbucnit în râs.

Să mai spun că la retrospectiva care a avut loc după moartea pictorului, am auzit un domn spunându-i vecinului

36 Cimitir în afara Parisului.

său:

— Bietul Degas, Tir ard mi-a spus de mai multe ori că cel mai mare necaz al lui era că nu a fost decorat!

*

* * *

Cu repulsia pe care o avea Degas să „pozeze” în faţa publicului, e uşor de închipuit ce primire i-a făcut lui Sacha Guitry care venea să-i ceară să se lase filmat.

Sacha Guitry nu a reuşit să-şi explice cum Degas refuza o propunere pe care Renoir o acceptase foarte uşor. Numai că Renoir nu ştia să spună nu.

Dar autorul *Iluzionistului* era foarte şmecher, ÎI găsise pe pictor când se pregătea să iasă; l-a aşteptat pe trotuar – care aparţine tuturor. Câteva clipe după aceea, puteai să vezi o înghesuială în spatele unui aparat de filmat. Sacha Guitry îl „turna” pe Degas.

*

* * *

Spre sfârşitul vieţii, Degas părăsise omnibuzul; făcea plimbări lungi pe jos, neobosit. Era semnul caracteristic al unei boli de vezică; şi asta îl preocupa din ce în ce mai mult.

[…] Într-o seară, întâlnindu-l pe *Boulevard des Italiens* pe Degas care se ducea să se culce, i-am propus să-l însoţesc. Degas locuia lângă piaţa Glichy. Cu nevoia pe care o simţea să stea mereu în picioare, m-a dus în jurul Bastiliei. De-a lungul trotuarelor, Degas se oprea în faţa firmelor magazinelor, în faţa afişelor lipite pe vitrine, apoi te privea cu un aer întrebător. Atunci i se citea:

„Pantofi de Limoges”, „Ribby te îmbracămai bine”.

„Găină cu vânatu…

I se întâmpla lui Degas să facă o haltă într-o cafenea care se afla la parterul locuinţei lui şi unde, în faţa unui lapte cald, rămânea îndelung să privească cu atenţie

jucătorii de biliard. Gând aceştia întârziau, se apropia de casieriţă:

— Ce-i cu jucătorii dumneavoastră de biliard?

Într-o zi, când îl însoţisem la cafenea şi când jucătorii de biliard erau la postul lor:

— Sunt considerat pictorul dansatoarelor, dar lumea nu înţelege că dansatoarea a fost pentru mine un pretext să pictez stofe frumoase şi să redau mişcările…

Dar erau şi gesturi care nu-l mulţumeau ca pictor… Într-un salon, o doamnă aşezată în faţa lui, cu picioarele încrucişate, îşi agita piciorul în continuu. Se vedea că Degas nu se simţea bine. Deodată, cu supleţea unui tânăr, s-a năpustit ca şi cum ar fi vrut să se arunce la picioarele doamnei care zâmbea deja, dar care tresări subit, scoţând un ţipăt. „Adoratorul" ei strânsese cu mâinile piciorul care se mişca:

— Staţi liniştită, mi se face rău la stomac 1

Altă dată, fiind la masă la un prieten şi văzând că vrea să ia soneria, i-a oprit braţul:

— Ce vrei să faci?

— Păi să chem slujnica.

— De ce să suni?

După o clipă:

— Dar slujnica nu vine?

— Aşteaptă să o sun.

— Eu nu o sun pe Zoé.

*

* * *

Când Degas nu a mai văzut destul ca să poată picta, a părăsit pictura pentru sculptură.

I s-a atribuit chiar următoarea afirmaţie: „Trebuie să învăţ o meserie de orb". Lumea uita că dintotdeauna îi plăcuse să modeleze şi mai cu seamă că la Expoziţia Universală din 1878 fusese expusă faimoasa lui

Dansatoare în rochie de tul.

Dar toate sculpturile lui rămâneau în stadiul de ceară şi de lut.

— E o responsabilitate prea mare să laşi în urma ta ceva de bronz, această materie aparţine veşniciei!

Degas a pus pe şantier un mare număr de statuete, dar numai una sau două au fost turnate în timpul vieţii lui, şi doar în ghips. Într-o zi mi-a spus despre o *Dansatoare* care ajunsese la a douăzecea transformare:

— De data asta am prins-o. Încă una sau două mici şedinţe şi Hébrard (numele turnătorului) o să poată veni.

A doua zi, găsesc dansatoarea din nou în stadiul de bulgăre de ceară. Cum mă arătam mirat:

— Te gândeşti, Vollard, la valoarea ei, dar chiar dacă mi-ai fi dat o pălărie plină cu diamante nu aş fi avut o fericire asemănătoare cu aceea pe care am avut-o s-o topesc din plăcerea de a o lua de la capăt.

Pictura lui era la fel de expusă distrugerii.

Îmi amintesc mai cu seamă un *Atelier de modiste* despre care dra Cassatt îmi spusese:

— Dacă poţi să dai de tabloul ăsta, cunosc un american care ar plăti oricât să-l aibă.

Într-o zi, la Degas, dau chiar de pânza asta. Îi repet ce-mi spusese dra Cassatt.

Atunci Degas:

— E într-adevăr tentant; aş putea cu aceşti bani să-mi cumpăr un Delacroix la care râvnesc de mult; dar, hotărât lucru, este la pânza asta ceva care nu-mi convine.

Şi, luând o pensulă, a zmângălit unul din personaje.

*

* * *

Puţin după ce s-a mutat din strada Victor-Massé, prin 1912, Degas nu a mai lucrat deloc. Auzea din ce în ce mai greu şi ochii nu-l mai ajutau câtuşi de puţin; îl văd şi acum

traversând strada la braţul unui poliţist.

La drept vorbind, nu mai putea vedea decât anumite lucruri.

Când se servea la masă:

— Aveţi grijă, pătaţi faţa de masă.

Sau lot aşa, când era bolnav şi veneai lângă patul lui:

— Nu te apropia, ai să-mi mişti patul.

Mereu parcă pierdut într-un vis, se informa:

„Ei, ce-i cu războiul?”, cu acelaşi ton cu care îi spunea lui Zoé: „Ei, ce-i cu muşeţelul ăla?”

Indiferenţa lui faţă de toate se întindea şi asupra propriei lui persoane.

Într-o zi când, cu o pălărie deformată şi cu o pelerină lucioasă, moşneag cu un colier de barbă răvăşită, a intrat într-o tutungerie, vânzătoarea i-a întins un pacheţel:

— Ţine asta, moşule.

Dar ce impresie de nobleţe emana din această înfăţişare de bătrân sărac! Ai fi zis că este unul din acei oameni de odinioară ce coborâse din rama lui de muzeu, un portret al şcolii italiene: Degas avea o ascendenţă italiană şi, cu vârsta, se întorsese la tipul napolitan.

Degas îşi petrecea acum zilele rătăcind fără ţintă prin Paris; paşii îl purtau mereu prin faţa casei lui ce se demola. După ce se ridicase tot molozul şi din scânduri se făcuse o împrejmuire de-a lungul trotuarului, puteai vedea un moşneag, privind, printre scândurile gardului, un teren gol...

CRONOLOGIE ŞI CONCORDANŢE

1834.19 iulie. Se naşte Hilaire-Gcrmain-Edgar de Gas.

Tatăl, director de bancă, mama, născută Musson, venea dintr-o familie creolă din America, din New Orleans.

1839 Se nasc Cézanne, Sistey.

1840 Se naşte Monet.

1841 Se naşte Renoir.

1845 Degas e înscris la liceul Louis-le-Grand. Acolo se leagă prietenia pe viaţă cu Henri Rouart, care va deveni inginer, practicind el însuşi pictura.

1847 Moare Célestine de Gas, mama lui Edgar. Tatăl, om cultivat, iubitor de muzică şi pictură, îl poartă pe fiul său prin muzee simţind înclinarea acestuia către artă.

1848 Se naşte Gauguin.

1848 – 1852 A doua Republică.

1852 Degas îşi amenajează un atelier într-o cameră din casa părintească.

1852 – 70 Al doilea Imperiu (Napoleon III).

1853 îşi ia bacalaureatul şi intră în atelierul lui Barrias. Realizează numeroase copii după opere celebre păstrate la Luvru şi în Cabinetul de Stampe (Bibliothèque Nationale).

Se naşte Vincent Van Gogh.

1854 Degas devine elevul lui Lamothe, discipol al lui Ingres. Călătoreşte stând un timp la Neapole la unchiul său, René-Hilaire de Gas.

1855 Se înscrie la Şcoala de Arte Frumoase, împrietenindu-se cu viitorii pictori Fantin-Latour, El le Delaunay, Bonnat, ş.a.

Expoziţia universală de la Paris.

1856 – 1857 Călătorii în Italia (Roma, Neapole, Florenţa) 1858 Sejur la Roma, apoi la Florenţa, trecând prin Viterbo, Orvieto, unde face copii după Signorelli. Se opreşte o vreme la unchiul său baronul Bellelli.

1860 în admiraţie faţă de arta italienilor, dar mai ales influenţat de Ingres, atacă pictura cu subiecte istorice. (Tinere spartane provocând băieţii la luptă). Expoziţie de pictură modernă cu participarea lui Delacroix, Corot, Courbet, Millet.

1861 Realizează pânza Semiramida construind

Babilonul. Ingres pictează, la 85 de ani, «Baia turcească».

1862 Degas se împrieteneşte cu Manet. Realizează primele pânze cu cai şi jochei.

1863 Salonul Refuzaţilor. «Dejunul pe iarbă» al lui Manet.

Moare Delacroix.

1864 Se naşte Toulouse-Lautrec.

1865 Degas abandonează subiectele istorice. Face din ce în ce mai multe portrete. Îi cunoaşte pe viitorii impresionişti, ca şi pe Zola şi Duranty.

Manet expune la Salon pânza «Olympia».

1867 Se naşte Bonnard. Mor Ingres şi Baudelaire.

1868 Pictează Orchestra Operei.

Se naşte Vuillard. Corot pictează «Femeia cu perla».

1869 Se naşte Mattise. Se conturează tehnica impresionistă.

1870 La izbucnirea războiului franco-germen Degas este mobilizat la artilerie. Îl reîntâlneşte pe Henri Rouart. Apar primele tulburări ale vederii.

1872 începe să frecventeze foaierul de dans al vechii Opere (strada Le Peletier). În octombrie se îmbarcă cu fratele său René pentru New Orleans, unde va sta până în aprilie 1873.

Pictează Bursa bumbacului.

1874 Ia parte activă la pregătirea primei expoziţii a Impresioniştilor la care trimite zece tablouri. Edmond de Goncourt îl vizitează şi îi admiră opera.

1875 Moare Corot.

1876 Participă la a doua expoziţie a impresioniştilor.

1877 Participă la a treia expoziţie a impresioniştilor.

1878 *Duret publică*: «Pictorii impresionişti».

1879 Participă la a patra expoziţie a impresioniştilor.

1880 Călătoreşte în Spania. Lucrează gravură cu Mary Cassatt şi Pissarro.

Moare Flaubert.

1881 Degas expune prima dintr-o serie de sculpturi în ceară (*Dansatoarea de patrusprezece ani*). Execută numeroase monotipuri şi litografii. Utilizează cu predilecţie pastelul care devine o tehnică constantă în pictura sa…

Se naşte Picasso.

1882 Serii de tablouri cu *Spălătorese* şi *Modiste*.

1883 Moare Manet.

1885 Călătoreşte la Havre şi Dieppe. Îl întâlneşte pe Gauguin. Tulburări crescânde ale vederii.

1886 Trimite o serie de nuduri la a opta (ultima) expoziţie a impresioniştilor. În urma criticilor presei şi ale publicului îşi retrage lucrările.

Se afirmă poantilismul şi simbolismul. Douanier Rousseau expune la Independenţi.

1887 Lautrec pictează primele sale tablouri cu scene din viaţa din Montmartre.

1888 Van Gogh pictează la Arles.

1889 Degas călătoreşte în Maroc şi în Spania unde îl «redescoperă» pe Velázquez.

1890 Moare Van Gogh.

1891 Întâia expoziţie a pictorilor Nabişti.

Moare Seurat. Gauguin pleacă în Tahiti. Primul afiş al lui Toulouse-Lautrec.

1893 Expune la Durând-Ruel monotipii rehosate cu pastel (peisaje inspirate de o călătorie făcută în Burgundia împreună cu sculptorul Bartholomé). Starea vederii i se înrăutăţeşte, lucrează din ce în ce mai greu. Este preocupat de colecţia sa personală cuprinzând cu precădere opere de Ingres şi Delacroix.

Se deschide galeria de artă a lui Ambroise Vollard. 1895 Primele spectacole publice de «cinematograf» (fraţii Lumière).

1897 Călătoreşte la Montauban ca să vadă operele lui Ingres.

1898 Stă un timp la Saint-Valéry-sur-Somme. Duce o viaţă retrasă neprimind decât prietenii foarte apropiaţi: sculptorul Bartholomé, Daniel Halévy, Henri Rouart. Aproape orb, se consacră tot mai mult sculpturii.

1899 Expoziţia generală a pictorilor Nabişti la Durand Ruel. Paul Signac publică: «De la Delacroix la Neo-impresionişti». Moare Sistey.

1900 Prima apariţie a lui Picasso la Paris.

1901 Moare Toulouse-Lautrec.

1903 Moare Pissaro.

1906 Moare Cézanne.

1912 Expropriindu-se spre demolare casa în care locuia, Degas trebuie să părăsească apartamentul şi atelierul ce-l ocupa în strada Victor-Massé de douăzeci de ani.

Moare Henri Rouart, unul din cei mai buni prieteni ai lui Degas.

1917.27 septembrie. Edgar Degas moare la Paris, la vârsta de 84 ani.

CUPRINS

PREFAŢĂ 5

SCRISORI 25

Către Frölich (*1872*) 25. Către Henri Rouart (*1872*) 29. Către Henri Rouart (*1873*) 32. Către Faure (*1873*) 34. Către Bracquemond (*1874*) 35. Către Burty (7875; 36. Către Faure (*1876*) 36. Către Faure (7875; 37. Către Faure (7877; 37. Către Faure (*1877*) 38. Către Bracquemond (*1879*) 38. Către Bracquemond (*nedatată*) 39. Către Bracquemond (*nedatată*) 40. Către Bracquemond (*nedatată*) 40. Către Bracquemond (*1880*) 41. Către Camille Pissarro (*1880*) 42. Către Camille Pissarro (*1880*) 44. Către Eugène Manet (*nedatată*) 44. Către doamna

Dietz-Monin (*nedatată*) 45. Către Henri Rouart (*nedatată*) 46. Către Alexis Rouart (*1882*) 48. Către Henri Rouart (*1882*) 48. Către Albert Hecht (*nedatată*) 49. Către Albert Hecht (*nedatată*) 50. Către J. ÉBlanche (*1882*) 50. Către H-É. Blanche (*1882*) 51. Către Bartholomé (*1882*) 5 l. Către Bartholomé (*1882*) 52. Către Heymann (*nedatată*) 53. Către Bartholomé (*1883*) 53. Către Henri Rouart (*1883*) 54. Către Ludovic Halévy (*1883*) 55. Către Ludovic Halévy (*1883*) 55. Către Henri Lerolle (*1883*) 56. Către domnul şi doamna Bartholomé (*nedatată*) 57. Către doamna de Fleury (*1884*) 57. Către doamna de Fleury (*nedatată*) 58. Către doamna Bartholomé (*nedatată*) 58. Către Bartholomé (*1884*) 59. Către Henri Lerolle (*1884*) 60. Către Ludovic Halévy (*1884*) 62. Către Henri Rouart (*nedatată*) 62. Către Ludovic Halévy (*1884*) 63. Către Ludovic Halévy (*1884*) 64. Către Henri Rouart (*nedatată*) 64. Către Ludovic Haâévy (*1884*) 65. Către Bartholomé (*1884*) 66. Către Bartholomé (*1884*) 66. Către Durând-Ruel (*nedatată*) 68. Către Durând-Ruel (*nedatată*) 68. Către Henri Rouart (*nedatată*) 69. Către Henri Rouart (*nedatată*) 70. Către Aglaüs Bouvenne (*1884*) 71 Către Aglaüs Bouvenne (*1884*) 71. Către doamna Ludovic Halévy (*1884*) 72. Către Bartholomé (*1884*) 73. Către Henri Rouart (*nedatată*) 73. Către doamna Henri Rouart (*nedatată*). 74. Către Bartholomé (*1885*) 74. Către Ludovic Halévy (*1885*) 75. Către Alexis Rouart (*1885*) 76. Către Ludovic Halévy (*1885*) 76Către Bartholomé (*nedatată*) 77Către Ludovic Halévy

(*1885*) 78. Către Ludovic Halévy (*1885*) 80. Către Bertrand (*1886*) 81. Către Bartholomé (*1886*) 82. Către Ludovic Halévy (*1886*) 82. Către Bar, tholomé (*1886*) 85. Către Henri Rouart (*1886*) 86. Către Alexis Rouart (*nedatată*) 87. Către *X*. (*nedatată*) 87. Către Faure (*1886*) 88. Către Faure

(*1886*) 89 «Către Faure (*nedatată*) 89. Către doamna

de Fleury (*nedatată*) 90. Către Henri Lerolle (*1887*) 90. Către Bartholomé (*1887*) 91. Către Bartholomé (*nedatată*) 91. Către Henri Rouart (*1888*) 92. Către Ludovic Halévy (*nedatată*) 93. Către Henri Rouart (*nedatată*) 93. Către Bartholomé (*nedatată*) 93. Către Ludovic Halévy (*1888*) 94. Către Bartholome (*nedatată*) 95Către Bartholome (*1889*) – *97*. Către Bartholomé (*nedatată*) 97. Către Bartho* Lomé (*1889*) 98. Către Boldini (*1889*) 99Către Boldini (*1889*) 100; Către Bartholomé (*1889*) 101. Către Bartholomé (*1889*) 103. Către Bartholomé

(*1889*) 104. Către Bartholomé (*1890*) 105. Către Henri Rouart (*nedatată*) 105. Către Manzi (*nedatată*) 107. Către domnul Brebion (*1890*) 107. Către Bartholomé (*1890*) 108. Către Bartholomé (*1890*) 109. Către Bartholomé (*1890*) 110. Către Bartholomé (*nedatată*) 110. Către Bartholomé (*1890*) 111. Către Henri Rouart (*nedatată*) 113. Către Bartholomé (*nedatată*) 113. Către doamna Louise Halévy (*1890*) 114. Către doamna Louise Halévy (*1890*) 114. Către Ludovic Halévy (*1890*) 114. Către Ludovic Halévy (*1890*) 115. Către Alexis Rouart (*1890*) 115. Către Ludovic Halévy (*1890*) 116. Către Ludovic Halévy (*1890*) 116. Către Ludovic Halévy (*1890*) 117. Către Ludovic Ha lévy (*1890*) 117. Către Ludovic Halévy (*1890*) 117. Către Ludovic Halévy

(*1890*) 118. Către Ludovic Halévy (*1890*) 118. Către Ludovic Halévy (*1890*) 118. Către Ludovic Halévy (*1890*) 118. Către Ludovic Halévy (*1890*) 119. Către Ludovic Halévy (*1890*) 120. Către Ludovic Halévy (*1890*) 120. Către Manzi (*1890*) 120. Către Ludovic Halévy (*nedalată*) 121. Către Ludovic Halévy (*1890*) 121. Către Ludovic Halévy (*1890*) 122. Către Ludovic *Halévy* (*1890*) 122. Către Ludovic Halévy (*1890*) 122. Către Ludovic Halévy

(*1890*) 123. Către Ludovic Halévy (*1890*) 123. Către Ludovic Halévy (*1890*) 124. Către de Vaier nes (*1890*) 124. Către de Vaier nes (*1890*) 125Către de Valernes (*1890*)

126. Către Bartholomé (*nedatată*) 128. Către de Valernes (*1891*) 129Către Ludovic Halévy (*1891*) 131, Către Bartholomé

(*1891*) 132. Către Bartholomé (*nedatată*) 132. Către Bartholomé (*nedatată*) 133. Către Ludovic Halévy (*1891*) 133. Către de mna Lerolle (*1892*) 133. Către Daniel Halévy (*1892*) 134. Către Bartholomé (*1892*) 134. Către de Valernes (*nedatată*) 135. Către Bartholomé (*1892*) 135. Către de Valernes

(*1893*) 136. Către de Valernes (*nedatată*) 136. Către Bartholomé (*1893*) 137. Către Ludovic Halévy (*1893*) 137. Către Bartholomé (*1894*) 138. Către Ludovic Halévy (*1894*) 138. Către Durând-Ruel (*nedatată*) 139. Către Alexis Rouart (*nedatată*) 139Către Alexis Rouart (*nedatată*) 140. Către Alexis Rouart (*nedatată*) 140. Către Alexis Rouart (*nedatată*) 141. Către Durând Ruel (*nedatată*) 141. Către Ludovic Halévy (*1895*) 142. Către Henii Rouart (*1896*) 142. Către Julie Manet (*1896*) 143. Către Louis Gânderax (*nedatată*) 143. Către Alexis Rouart (*1896*) 143. Către Bartholomé (*1897*) 144. Către Bartholomé (*1897*) 145. Către Bartholom (*1897*) 145. Către Ludovic Halévy (*1897*) 146. Către Bartholomé (*1897*) 146. Către doamna Ludovic Halévy (*1897*) 147. Către domnul primar din Montauban (*1897*) 147. Către doamna Ludovic Halévy (*1897*) 148. Către Henri Rouart (*1897*) 148. Către Henri Lerolle (*1897*) 149. Către Henri Rouart (*1898*) 149. Către Durand Ruel (*1898*) 149. Către Henri Rouart (*nedatată*) 150. Către Henri Rouart (*1898*) 150. Către Henri Rouart (*1896 sau 1898*) 150. Către Henri Rouart (*1898*) 150. Către Alexis Rouart (*1898*) 151. Către Hortense Valpinçon (*nedatată*) 151. Către Paul Poujaud (*1900*) 152. Către Alexis Rouart (*1900*) 152. Către Henri Rouart (*nedatată*) 152. Către Alexis Rouart (*1903*) 153. Către Bracque mond (*1903*) 154. Către Paul Poujaud (*1904*) 154. Către Alexis Rouart (*1904*) 155Către Alexis Rouart (*1904*) 155. Către Henri Rouart

(*1905*) 156. Către Alexis Rouart (*1907*) 156. Către Durând Ruel (*1908*) 157. Către Alexis Rouart (*1908*) 157. Către Alexis Rouart (*1910*) 158.

ANEXE 159

Ambroise Vollard – Amintiri despre Degas 159

Cronologie şi concordanţe 188

Biblioteca de artă

441

Biografii. Memorii. Eseuri

scrisori

Neîndoielnic, cea mai caracteristică trăsătură a firii lui Degas era severitatea cu care își judeca arta și se judeca pe sine. „Pictura nu e grea cînd nu știi nimic despre ea, spunea el; dar cînd știi, ei bine, atunci e altceva." Acest **altceva** a dat strălucire artei lui Degas; scrisorile lui, cît și întîmplările vieții sale de fiecare zi, povestite de Vollard, îngăduie să descoperim, dacă nu în întregime sensul pe care artistul îl dădea cuvîntului acestuia cheie, cel puțin unele detalii care îl luminează și ni-l apropie într-o mare măsură.

DAN GRIGORESCU

Lei 11,50